

STOCKHOLM SLAVIC PAPERS
20

Renata Ingrant

Kvinnligt och manligt i Polen

Två studier om genus, kultur och politik

Stockholms universitet
Slaviska institutionen
2013

Renata Ingbrant

Kvinnligt och manligt i Polen

Två studier om genus, kultur och politik

Stockholms universitet
Slaviska institutionen
2013

Renata Ingbrant,
Kvinnligt och manligt i Polen. Två studier om genus, kultur och politik,
Stockholm 2013. pp. 134

Stockholm Slavic Papers, 20
ISSN 0347-7002
ISBN 978-91-87290-91-6

Foto omslagets framsida: courtesy of POLANDEYES.COM
Foto omslagets baksida: Barbara Wieniawska-Raj

Publikationen är finansierad av Slaviska institutionen, Stockholms universitet.

Projektet ”Maskulinitet och politik” finansierades av
Anna Ahlströms och Ellen Terserus stiftelse

© Renata Ingbrant
Form: Åke Zimmermann
Tryckeri: US-AB
Stockholm 2013

Innehåll:

Förord	5
Preface	6
Maskulinitet och politik	7
Inledning	7
Metod och syfte	8
Maskulinitet och maskulinitetsstudier – en översikt	11
Maskulinitetskris	14
Maskulinitet, homosocialitet och den nationalistiska diskursen	17
Liberalkonservatismens politiska arv och sociala förankring	26
Ingen demokrati utan kvinnor	30
Abortdebattens historia	34
Abortdebatten i Polen – ett historiskt perspektiv	39
Abortdebatten under mellankrigstiden	41
Den polska antiabortlagen efter 1989	50
Uppkomsten av pro life- och pro choice-rörelsen i Polen efter 1988	54
Mellan tradition och nytänkande: diskursernas batalj	60
Slutsatser	67
Bibliografi	71
Summary: Masculinity and Politics. Traditionalism and New Thinking in the Abortion Debate in Poland after 1989	79
Den kvinnliga rösten i den polska litteraturen	81
Inledning	81
Debatten kring kvinnolitteraturen	82
Syfte och metod	84
Föregångare	85
Kvinnolitteraturen under Polens delningar	90
Modernitet och feminisering av litteraturen	92
Legender	95
Kvinnlig och könsneutral lyrik	98
Poesin efter 1989	112
Sammanfattning	118
Bibliografi	120
Summary: The Female Voice in Polish Literature	123

Appendix	124
Maryla Wolska (1873–1930)	124
Maria Komornicka (1876–1949)	124
Zuzanna Ginczanka (1917–1944)	125
Anna Świrszczyńska (1909–1984)	126
Wisława Szymborska (1923–2012)	127
Małgorzata Hillar (1930–1995)	128
Julia Hartwig (1921)	129
Urszula Koziół (1931)	129
Krystyna Miłobędzka (1932)	130
Marzanna Bogumiła Kielar (1963)	130
Agnieszka Wolny-Hamkalo (1979)	131
Marta Grundwald (1984)	131
Ewa Sonnenberg (1967)	132
Marta Podgórnik (1979)	132
Julia Fiedorczuk (1975)	134

Förord

Den här boken består av två studier som vid första anblicken inte tycks ha något med varandra att göra. Den första – ”Maskulinitet och politik. Traditionalism och nytänkande i den polska abortdebatten efter 1989” – har tillkommit inom projektet ”Maskulinitet i omogenhetens tid: populism och nytänkande i abortdebatten i polsk press 1989–2007” som har finansierats av Anna Ahlströms & Ellen Terserus Stiftelse. Den andra studien, ”Den kvinnliga rösten i den polska litteraturen”, är ett resultat av författarens intresse för feministisk forskning och polsk lyrik skriven av kvinnor. Det gemensamma för de båda texterna är att de berör en problematik som sedan ett par decennier har uppmärksammats inom den polska genusforskningen, nämligen frånvaron av kvinnor i både det offentliga livet och i kulturen (däribland i litteraturkanon), och förvisningen av ”det kvinnliga” till politikens och kulturens utkanter.

Den systemomvandling som började efter kommunismens fall har lett till en upplösning av den gamla politiska ordningen och en reformprocess har inletts; samtidigt har den bidragit till en konservering av traditionella genusmönster inom exempelvis den offentliga diskursen. Detta är en utveckling som de liberala krafterna i Polen och den alltmer mobiliserade polska kvinnorörelsen starkt motsätter sig. Idag framstår Polen som ett land av kontraster och ständiga debatter, där den konservativa katolska traditionen står i konflikt med nytänkande. En av de hetaste debatterna sedan 1989 har gällt den restriktiva abortlagen. Det är just denna debatt som behandlas i bokens första del. Den andra debatten som jag tar upp pågår inom akademien och har med omvärderingen av historieskrivningen att göra. Feministisk litteraturforskning och genusstudier (som har blivit ett ämne på de polska universiteten) har på många sätt bidragit till att man nu bl.a. försöker revidera polsk litteraturkanon för att ge de kvinnliga författarna det utrymme de förtjänar. De låter sig inte ignoreras. Syftet med boken är att göra även den svenska läsaren medveten om utvecklingen i Polen med avseende på denna problematik. Ett annat syfte är att kompensera bristen på svenskspråkigt material som behandlar dessa ämnen.

För kloka råd, konstruktiv kritik, hjälp med korrekturläsning, redigering och allt annat stöd, vill jag varmt tacka Ewa Teodorowicz-Hellman, Kazimiera Ingdahl, Per-Arne Bodin, Lisa Mendoza Åsberg, Fredrik Dufwa och Åke Zimmermann.

Stockholm i februari 2013

Renata Ingbrant

Preface

This book comprises two studies which do not seem at first glance to have much in common. The first study – entitled “Masculinity and Politics: Traditionalism and New Thinking in the Abortion Debate in Poland after 1989” – is the result of my work with the project “Masculinity in Times of Immaturity: Populism and New Thinking in the Abortion Debate in Polish Press 1989-2007,” which was funded by the Anna Ahlström and Ellen Terserus Foundation. The second study – “The Female Voice in Polish Literature” – is the result of my interest in feminist research and Polish poetry written by women. Both texts relate to a problem that has been the focus of Polish gender studies for the past two decades, namely the invisibility of women in both Polish public life and in culture (including the literary canon), and the relegation of “the female” to the margins of politics and culture.

The transformation of the political system, prompted by the fall of communism, has led to the dissolution of the old political order and the initiation of social reforms; however, it also contributed to the fossilization of traditional gender patterns, which may be observed for example in the public discourse. Liberal forces and the increasingly mobilized Polish women’s movement are strongly opposed to this course of development. Today’s Poland appears as a country of enormous contrasts and ongoing debates, where the conservative Catholic tradition is always at odds with the new thinking. One of the hottest debates since 1989 has been the public dispute about the restrictive abortion law. This debate will be discussed in the first chapter of the book. The second debate that I address is taking place within scholarly research and is concerned with the revaluation of historical writing. The establishment of feminist literary studies and gender studies at Polish universities has contributed in many ways to the revision of the Polish literary canon in order to give women authors the space they deserve. Polish women authors of the younger generation no longer accept being ignored. The aim of the book is to make the Swedish audience aware of what has been happening in Poland with regard to these two issues. In addition, the book is intended to compensate for the lack of Swedish-language material dealing with these topics.

I would like to thank Ewa Teodorowicz-Hellman, Kazimiera Ingdahl, Per-Arne Bodin, Lisa Mendoza Åsberg, Fredrik Dufwa and Åke Zimmermann for their wise advice, constructive criticism, assistance with editing and general support.

Stockholm February 2013

Renata Ingbrant

Maskulinitet och politik

Traditionalism och nytänkande i den polska abortdebatten efter 1989

Inledning

Allt sedan kommunismens fall år 1989 har nya reformer förändrat Polen radikalt och levnadsnivån för de allra flesta invånare har höjts avsevärt. Samtidigt har den polska politiken sedd utifrån framstått som turbulent och obegriplig (inte minst pga. lagstiftningen), i synnerhet de senaste 10 åren då omvärldens uppmärksamhet riktats mot Polen som nytt EU-land. Olika lagförslag (bl.a. gällande abort och homosexualitet¹) som kränker mänskliga rättigheter har lett till omfattande samhällsdebatter. Ministrar har gjort kontroversiella uttalanden och en rad politiska skandaler har ägt rum. Till detta kan man lägga katolska kyrkans inblandning i politiken och att traditionella katolska värderingar har kommit tillbaka med ny styrka. Egentligen är inte den fundamentalistiska synen dominerande bland Polens befolkning idag, men den katolska kyrkan och de katolska värderingarna påverkar ändå politiken och förändrar samhället. Man har till och med försökt att sprida sina religiösa värderingar till resten av EU. Allt detta bidrar till att Polen uppfattas som den mest traditionella och konservativa av de forna öststaterna. Den politiska utvecklingen har lett till en allvarlig tillbakagång i demokratiseringsprocessen och europeiseringen av landet. Ett viktigt tecken på denna *backlash* är en iögonfallande hegemoni för traditionell maskulinitet och begränsningar av kvinnors frihet och av deras deltagande i det politiska livet. Denna utveckling har i sin tur lett till en strängare sexualpolitik, vilket påverkar dynamiken i skapandet av nya genusrelationer. I dagens Polen har kvinnor många skäl till missnöje. Den polska kvinnorörelsen har ända från början drabbats av många motgångar men som en motvikt till männens dominans inom politiken växer sig nu kvinno solidariteten allt starkare. Bevis på detta är bl.a. de två stora kvinnokongresserna 2009 och 2011, som var och en mobiliserade flera tusen kvinnor från hela landet.

Bakom värnandet om den traditionella maskuliniteten står en rad starka institutioner som den katolska kyrkan och den ultrakatolska radiostationen *Radio Maryja*, samt de ledande högerpopulistiska partierna *Prawo i Sprawiedliwość*, PiS [Lag och Rättvisa] – ett parti som har ideologiska band till katolska kyrkan och motsätter sig legalisering av abort

---

¹ Bl.a. ett lagförslag från Polska familjeförbundet (LPR) som handlade om censur och om att homosexualitet inte får framställas som något positivt, samt ett förbud mot Pride-paraden.

och homosexuellt partnerskap; det nationalkonservativa partiet *Liga Polskich Rodzin*, LPR [Polska familjeförbundet], som bl.a motsätter sig en separering av stat och kyrka. Hit räknas även det liberalkonservativa Platforma Obywatelska, PO [Medborgarplattformen], vars ledare Donald Tusk sedan valet 2007 är landets premiärminister. Efter att Lech Kaczyński tog hem segern i presidentvalet i oktober 2005, och en nationalkonservativ allians mellan PiS och LPR blev verklighet, har sexuella och reproduktiva rättigheter kommit allt mer i kläm. Som Warszawas borgmästare har Lech Kaczyński förbjudit Pride-parader och demonstrationer för jämställdhet och homosexuellas rättigheter. Under sin mandatperiod föreslog Polska familjeförbundet (LPR) en ändring i den polska konstitutionen som i praktiken skulle förbjuda alla aborter. Partiet ville införa ett tillägg i konstitutionen om ”skydd av livet från och med själva befruktningsoögonblicket”. En sådan ändring skulle göra all abort olaglig, även vid våldtäkt, ifall fostret är allvarligt skadat eller om kvinnans hälsa är hotad. Den katolska kyrkan har stor makt i landet, vilket syns i medierna. Katolska biskopar tar klar ställning även i moralfrågor som hör till den världsliga lagstiftningens område. Prästerna uttalar sig i pressen och deltar i vanliga debattprogram där de tycker och tänker i egenskap av religiösa vägvisare. De hetaste samtalsämnena har länge varit homosexualitet, eutanasi, provrörsbefruktning och abort.

Metod och syfte

Min studie syftar till att placera den polska abortdebatten i ett större kulturhistoriskt perspektiv och beskriva den i relation till maskulinitet och de spänningar som den politiska och sociala omvandlingen har orsakat i samhället efter 1989. Den kretsar huvudsakligen kring frågor om vilka olika förutsättningar som berättigar en viss abortpolitik. Hur bidrog den växande traditionalismen och maskuliniseringen av den politiska scenen efter 1989 till en strängare sexualpolitik? Vilken betydelse i abortdebatten har den inhemska (polska) synen på mansrollen och maskulinitet och varför? Varför visas kvinnorna tillbaka till sina traditionella roller trots att deras bidrag till det politiska livet borde vara minst lika viktiga som männens? Varför är det alltid det manliga perspektivet som får tolkningsföreträde? Vilken politik förespråkas respektive förkastas? Hur kommer denna politik till uttryck i tal och handlingar? På vilket sätt påverkar dessa tal och handlingar människors inställning till abort? Denna problematik kommer att studeras genom en analys av olika diskurser kring abortpolitiken i Polen, dels med utgångspunkt i Michel Foucaults diskursbegrepp (Foucault 1966, 1969), dels mot den teoretiska bakgrund som kan sammanfattas under rubriken ”Genusvetenskap och maskulinitetsstudier”, där jag använder mig av bl.a. Raewyn W. Con-

nells begrepp ”den hegemoniska maskuliniteten”, Judith Butlers ”performance”, Eve Kosofsky Sedgwick ”homosocialitet” (Kosofsky Sedgwick 1985) samt teoribildningen kring förhållandet mellan genus och konstruktionen av nationstanken (bl.a. Yuval Davis 1997, Anderson 1983, Mosse 1985, McClintock 1995, Mayer 1999, Sharp 1996). I min framställning kommer jag dessutom att referera till polsk forskning kring genus, nation, politik och abort, och då särskilt arbeten av Agnieszka Graff, Maria Janion, Wanda Nowicka och Małgorzata Fuszara.

Maskulinitet betraktas i min studie som en genuskonstruktion (som också är en diskursiv konstruktion), en sammanflätning av kulturell, social och politisk identitet, och värderingar och attityder. Jag betraktar maskulinitet som en diskursiv konstruktion som alltid skapas i en samhällelig kontext och som agerar utanför redan befintliga mönster och strukturer, dvs. de så kallade diskursiva ordningarna (Foucault – se nedan). Dock går dessa mönster att utmana och de genomgår ständigt förändringar, vilket leder till förskjutningar i diskurserna. Utgångspunkten är att maskulinitet, makt och politik är sammanlänkande och att maskuliniteten konstrueras i interaktion med andra kollektiva identiteter och får betydelse för den politiska ideologi som utvecklas och den politik som prioriteras. En maskulinitetsanalys reduceras här inte till beskrivningar av sociala kategorier, utan utgörs i stället av en diskursanalys av de tal och handlingar som producerar och reproducerar vissa normer och ideal, vilka får betydelse för kategoriseringen av människor och deras handlingar och som påverkar deras identifikationsprocess (Winther Jørgensen & Phillips 2000).

För de flesta associeras diskurs och diskursanalys med Michael Foucaults arbeten. Hos Foucault finner man dock ingen fast definition av begreppet diskurs (Foucault 1986, 1993, 2008), utan är tvungen att uttolka den själv. Diskursen finns inte som ett objekt att upptäcka, inte heller bör den förstås som en representation av en objektiv realitet vid sidan av diskursen själv. Snarare konstrueras diskursen, eller diskurserna, i specifika kontexter, i ett bestämt syfte. En diskurs är, som jag skulle vilja definiera den, en avgränsad och undersökt *diskursiv ordning* i linje med det syfte som jag har valt för den undersökning jag vill genomföra (Börjesson 2003, 185). En diskurs existerar genom vad Foucault kallar en *diskursiv praktik* som regleras av en viss typ av tanke-system, vars innehåll och form styrs av historiskt och kulturellt givna regler eller strukturer. Ett utmärkande drag för diskurser är att de producerar en speciell problematik och regelstyr ett bestämt tema inom denna problematik, där vissa begrepp laddas med specifika innebörder och där några utvalda kategorier klassificeras som värdefulla och genomslagskraftiga. Enligt Foucault är varje kunskapsobjekt avhängigt diskursen och den diskursiva praktiken och påverkar och påverkas därigenom också av den sociala verklighet som, med sitt flöde av maktrelationer, omsluter

och betingar diskursen. Diskurser ska därför inte uppfattas som enbart olika språkliga avtryck eller avspeglings, utan som en kamp om dominans inom en given social verklighet.

Det är inte för att man tänker på olika sätt eller för att man hävdar rakt motsatta teser som diskurserna står mot varandra. Det är i stället först och främst för att diskursen är ett vapen för makt, kontroll, underkuvande, kvalificering och diskvalificering, som den blir föremål för en grundläggande strid. Diskursen är en batalj, inte en avspeglings. Eller närmare bestämt: i diskursen måste man tydliggöra funktioner som inte bara är uttryckande (inte bara uttrycker ett redan upprättat och stabiliserat maktförhållande) eller reproducerande (inte bara reproducerar ett på förhand existerande socialt system). Diskursen – själva det förhållandet att man talar, använder ord, använder de andras ord (och kanske i sin tur returnerar) – är i sig makt. För maktförhållanden är diskursen bara en yta att fästa tecken på, den är en operatör. (Foucault 2008, 181–182)

Det är i den sociala verkligheten, i attityder och beteendemönster, i olika sätt att vara, i det man säger eller inte säger, som en eller flera diskurser kan komma till uttryck. När det uppstår dualistiska förhållanden, en motsättning mellan en dominerande diskurs och en som är dominerad, framträder de diskursiva förhållandena särskilt väl. I det politiska spelet kan diskurser användas i strategiska syften då dessa taktiska ”vapen” riktas mot motståndarlaget. En diskurs ”vinner” när den är accepterad av alla. Orsaken till denna ”diskursernas kamp” är alltså inte nödvändigtvis att man tänker olika eller hävdar motsatta åsikter, även om så är fallet i exempelvis abortdebatten. Oftast använder man helt enkelt den diskursiva positionen som ett vapen för maktutövning, kontroll eller kvalificering och diskvalificering (Foucault 2008, 182). I de polska samhällsdebatterna efter 1989 har tecknen på konflikt mellan diverse diskurser – den politiska, den nationalistiska, den katolska, den feministiska, den historiska, den juridiska, den medicinska etc. – varit som tydligast i diskussionerna om bl.a. följande frågor: relationen till kommunismen, relationen till rundabordssamtalen 1989, EU-inträdet, abortlagen, homosexualitet samt i diskussionen om Jan T. Gross bok *Neighbors* (2001) och relationen till nutidshistorien. Här vill jag dock endast behandla relationen mellan maskulinitet, makt och politik i just abortdebatten (så som den gestaltas i pressen). Vilken betydelse för möjligheten att förhandla kring olika frågor, exempelvis abortpolitiken, har det ”vi” som skapas inom en diskurs?

I sin bok *Maskuliniteter* (1995) skriver R. W. Connell att varje samhälle skapar en hegemonisk maskulinitet som utgörs av de kulturella ideal, i kombination med institutionell makt, som framstår som självklara för människorna i detta samhälle. ”Hegemoni” är ett begrepp som Connell har lånat från Antonio Gramsci och hans analys av klassrelationerna, där det relaterar till den kulturella dynamik som möjliggör för en grupp människor

att rättfärdiga sin egen generella överordning i ett samhälle. Enligt Connell är hegemoni-begreppet användbart även när man försöker beskriva maktförhållanden i genusrelationer: ”Kulturellt sett höjer sig vid en given tidpunkt en viss form av maskulinitet över andra former. Hegemonisk maskulinitet kan definieras som den konfiguration av genuspraktik som innehåller det för tillfället accepterade svaret på frågan om patriarkatets legitimitet. På så sätt garanteras (eller förmodas göra det) mäns dominanta position och kvinnornas underordnande.” (Connell 1996, 115) Givetvis varierar de kulturella uppfattningarna om vilken legitimitet som i allmänhet accepteras. När kulturella krav på legitimitet förändras, förändras också hegemonin. ”Hegemoni är därför en historiskt föränderlig relation.” (115) Utifrån Connells påstående kan vi ställa oss följande frågor: På vilket sätt kan den politiska turbulens som vi bevittnar idag hänga ihop med uppvärderingen av den traditionella maskuliniteten? Kan man identifiera de mekanismer som står bakom denna uppvärdering? Kan en studie i maskulinitet hjälpa oss att förstå en rad olika fenomen som exempelvis införandet av (anti-)abortlagen eller förbudet mot Pride-paraden i Warszawa?

Inom genusforskningen finns det mycket teoretiskt arbete som går ut på att man omdefinierar identitet till en konstruktion (eller ”performance”, för att använda Judith Butlers begrepp) och därmed ifrågasätter dess upplevda stabilitet. Med utvecklingen av genusteori har genusidentitet börjat uppfattas som något flytande eller – med Butlers ord – som ”a free floating artifice”. I sin bok *Gender Trouble* (1990) hävdar hon att ”sex does not limit gender” och därför finns det alltid ”ways of culturally interpreting the sexed body, that are in no way restricted by the apparent duality of sex” (112). För Butler ”performs” [spelar] en person sin genusroll och därför kan genus aldrig bli en stabil kategori för identifiering. Genus kan alltid förändras, och befinner sig snarare i ett tillstånd av ”att bli till” i stället för ”att vara”. Särskilt produktiva har dessa teorier varit i studier kring relationen mellan genus, nation och den nationella identiteten, i synnerhet de analyser som undersöker traditionella nationalistiska och heteronormativa föreställningar om maskulinitet och hur dessa föreställningar skapas och modifieras på grund av det ideologiska systemskiftet 1989 (se bl.a. Sikora 2004, Graff 2008).

Maskulinitet och maskulinitetsstudier – en översikt

Det är tack vare feminismen som vi idag har maskulinitetsstudier. Såväl tidiga kvinnostudier som den amerikanska feministiska rörelsen och den homosexuella kampen för ett erkännande på 60-talet problematiserade maskuliniteten (Brod 2011, 25). Ur de senares politiska engagemang för att frigöra männen från manlighetens kulturella ”fällor” har med tiden

mansforskningen vuxit fram. Tack vare feminism och queerstudier betraktas idag även män, deras erfarenheter, beteenden och känslor med genusteoretiska ögon.

Det råder emellertid en viss begreppsförvirring när man i Sverige och den engelskspråkiga världen försöker beskriva utvecklingen inom maskulinitetsforskning eftersom man ofta växlar mellan termerna *man's studies* (mansstudier, mansforskning) och *masculinity studies* (maskulinitetstudier). Det engelska ordet *masculinity* kan översättas med både ”manlighet” och ”maskulinitet” och i svenska texter används orden ibland synonymt, ibland med avgörande betydelseskilnader. Här kan man ana en historisk utveckling inom mansforskningen, från en mer eller mindre naturligt given *mansroll* (som mansstudier analyserar) till en flora av divergerande och konkurrerande *maskuliniteter* (som genusstudier undersöker). Så vad menas egentligen med ”maskulinitet” och hur förhåller sig begreppet till det mer vardagliga ordet ”manlighet”? Sammantaget förefaller maskulinitet vara ett överordnat begrepp, nämligen den socialt konstruerade mening som *bland annat* innefattar manlighet.

[...] *Maskuliniteter analyseras ofta som sociala och kulturella konstruktioner, vilket innebär att de meningar som är förbundna med det manliga, med biologiskt kön och sexualitet, varken ses som universella eller transhistoriska [...]. Variabler som klass, sexualitet, ras och etnicitet, samt ålder (generation), är av övergripande betydelse för konstruktionen av maskulinitet.* (Nilsson 1999, 14)

Ordet ”manlig” är starkare knutet till det biologiskt observerbara könet, medan ”maskulin” mer syftar på idéer och ideal kring det manliga könet. Om manlighet betecknar den empiriska nivån kan man tänka sig att ordet förekommer i singularis. Å andra sidan, de kontextuella och lokalt konstruerade maskuliniteterna förekommer oftast i pluralis. I det polska språket, där ett och samma ord, ”męskość”, betecknar både maskulinitet och manlighet, använder de polska genusforskarna antingen benämningen ”badania nad męskością” eller det från engelska direktöversatta begreppet ”studia maskulinistyczne”. Här kommer jag att använda termerna ”maskulinitet” och ”manlighet” omväxlande, fastän med hänsyn till den nyanserade betydelsen som angetts ovan.

Maskulinitetstudier är en del av genusforskningen och behandlar ofta sådana frågor som mäns rättigheter, maskulinism (eller maskulism)², faderns roll i familjen och männens förändrade roller och relationer som en del av kedjan ”genus-makt-politik”. De försöker inte svara på frågan ”Vad är en man?” i sin ontologiska mening. Vi vet redan att detta skiftar beroende på tid, rum, kultur, etnicitet och sexuell läggning. Därför har man i genusana-

² En politisk och kulturell rörelse som i likhet med feminism syftar till att skapa medvetenhet om könsrollerna i samhället – i detta fall mansrollen.

lyser idag i allt högre grad börjat använda sig av sådana verktyg som exempelvis ”intersektionalitet”, dvs. att man tar hänsyn till samspelet mellan kategorierna kön, ras, klass, etnicitet och sexualitet, vilket å andra sidan tyder på att själva begreppet ”genus” kan ifrågasättas.³ Det komplexa med maskulinitet (liksom med kvinnlighet) är att det inte finns någon fast, given kärna. Man kan alltid hitta ett utsnitt av vad en man/kvinna är, men lika lätt kan man finna exempel från en annan plats eller tid som motbevisar det. Emellertid finns de som starkt försvarar existensen av en sann manlighet. Inom exempelvis psykoanalysen talar man om en urmanlighet, som en sorts ursprunglig och i dagens samhälle förlo-rad manlighet. Ett liknande, universaliserande paradigm av maskulinitet, ett paradigm som avvisar femininitet och försöker att återaktivera den ursprungliga, ”sanna” manligheten, främjas av sociobiologer, kristna fundamentalister och särartsfeminism. Andra letar efter sanningen om mannen i myter, gamla föreställningar och ritualer. Detta kan vara ett tecken på att män känner sig hotade i sin identitet, att något i bilden av manlighet (och kvinnlighet) håller på att förändras.

I en internationell kontext ingår studier i maskulinitet i ett sedan slutet av 1980-talet snabbt växande fält som omfattar olika discipliner, särskilt sociologi, etnologi, idéhistoria samt genus- och litteraturvetenskap. De nya teorierna skapas inom genusforskningen (det mesta kommer fortfarande från USA) och förändrar vår förståelse av maskulinitet som genuskonstruktion. En lista med enbart de mest kända verken inom ämnet skulle bli lång (Badinter 1992, Ambjörnsson 1990, Ekman 1995, Jalmert 1984; Faludi 1999; Kimmel 1987, 1996, 2004; Brod 1987, 1994; Connell 1996, 2000; Beynon 1995; med flera – se källförteckning). Det är emellertid slående att i studier om maskulinitet dominerar huvudsakligen det sociologiska perspektivet. I det fallet är Polen inget undantag. Maskulinitetsstudier i Polen har utvecklats som en del av genusstudier under bara de senaste tio åren. Förutom studier kring maskulinitet ur ett sociologiskt perspektiv, som ofta fokuserar på förändringar av mansroller (Arcimowicz 1997, Graff, 2008; Fuszara 2008), är maskulinitetsforskningen främst inriktad på samtida litteratur, konst, media och populärkultur (Okulicz-Kozaryn 1995, Melosik 2002, 2006 Radkiewicz, Mrozik 2008), medan konstruktioner av maskulinitet under tidigare perioder fortfarande är ett relativt utforskat område.⁴

---

³ Se exempelvis Myra Marx Ferree (red.), *Revisioning Gender* (1998).

⁴ Nyligen publicerades dock en antologi i två band, ”Mężczyzna w rodzinie i społeczeństwie – ewolucja ról w kulturze polskiej i europejskiej” [Mannen i familjen och samhället – utvecklingen av roller i den polska och europeiska kulturen] som presenterar maskulinitet ur ett historiografiskt perspektiv.

Maskulinitetskris

I inledningen till antologin *Nowi mężczyźni – zmieniające się modele męskości we współczesnej Polsce* [Nya män – förändrade modeller för maskulinitet i dagens Polen] definierar Małgorzata Fuszara det nya forskningsområdet på följande sätt:

Inom dessa studier beskrivs och dekonstrueras den traditionella modellen för maskulinitet, vilken särskilt innefattar sådana funktioner som påbudet att särskilja sig från kvinnor och allt som har med kvinnlighet att göra ("var inte en sådan kärring"), påbudet att uppnå en hög befattning och att vara framgångsrik ("mannen vid rodret"), påbudet att uppnå oberoende, självständighet och självförtroende ("hård som stål") och kravet på aggressivitet, mod och våld ("jag gör livet riktigt surt för dem"). Man påvisar inte bara nyttan av den i den europeiska och amerikanska kulturen rådande modellen av "dominerande manlighet" för de män som inte uppvisar sådana egenskaper (exempelvis "den patriarkala utdelningen" som hjälper alla män att få en privilegierad position endast på grund av kön), utan även nackdelarna med en sådan modell, vilka kan innebära en begränsning av männens valmöjligheter vad gäller sociala roller, beteenden och intressen.⁵ (Fuszara 2008, 17)

I dagens europeiska samhällen, menar Fuszara, sker betydande förändringar i både de manliga och kvinnliga könsrollerna. Vad gäller maskulinitet idag bedömer man situationen olika: antingen talar man om en maskulinitet/manlighet i kris (där den främsta orsaken är kvinnans ökande oberoende och förändringar av familjemodellen), eller så uppfattar man företeelsen som något mer positivt, som mannens befrielse från stereotyper, eller tidigare nämnda "manlighetens fällor". Självklart finns det en rad inställningar till denna utveckling som befinner sig någonstans emellan de två polemiserande ståndpunkterna, där den ena skulle kunna anses vara utmärkande för de mer konservativa och tillbakasträvande krafterna i samhället och den andra skulle kunna tillhöra dem som blickar framåt och utåt – mot Västeuropa och EU.

Vad gäller "manlighetens fällor" så har genusforskningen visat att den största av dessa utgörs av det faktum att mäns uppfattning och förståelse av maskulinitet/manlighet har byggts upp utifrån vad mannen inte ska vara. Redan hos unga pojkar finns det en ständig rädsla för att inte klara av att vara en "riktig man". Detta innebär ett avvisande av allt som kan uppfattas som omanligt. Mannens identitetsprocess går ut på att hålla tillbaka just det

⁵ W ramach tych studiów, opisywany jest i dekonstruowany tradycyjny model męskości, w skład którego wchodzić zwłaszcza takie cechy, jak nakaz odróżniania się od kobiet i wszystkiego, co kobiece ("nie bądź babą"), nakaz zdobywania wysokiej pozycji i odnoszenia sukcesu ("człowiek u steru"), nakaz zdobycia samodzielności, niezależności i pewności siebie ("twardy jak stal") oraz nakaz agresywności, odwagi, gwałtowności ("ja im dam popalić"). Pokazywane są nie tylko zalety wynikające z panującego w kulturze europejskiej i amerykańskiej modelu "dominującej męskości", także dla mężczyzn nie eksponujących takich cech, jak choćby "patriarchalna dywidenda", która wszystkim mężczyznom pomaga w uzyskiwaniu uprzywilejowanej pozycji wyłącznie z racji płci, ale również wady takiej sytuacji, do których należy ograniczanie możliwości wyboru przez mężczyzn ról społecznych, sposobów zachowania, zainteresowań.

beteende som inte får plats inom ramen för det som vi uppfattar som manligt. Detta innebär inte att mannen inte har egenskaper som uppfattas som feminina. Men eftersom mannen är norm gäller det att i identifieringsprocessen ta spjärn mot det som är ”den Andra”, oftast då kvinnan, eller den homosexuelle mannen. För själva normen finns inga beskrivande ord, normen är något självklart, på samma sätt som man inte så ofta tänker på att man är människa, kristen, vit, svensk eller polack. Det är först när den normaliserade identiteten blir ifrågasatt som man reflekterar över den. Efter 1989 ägde därför de mest livliga debatterna om hotad nationalitet, katolsk tro och maskulinitet rum vid Polens inträde i EU år 2003 (Graff 2008).

I filosofisk diskurs, och framför allt i den feministiska filosofins diskurs, betyder maskulinitetens kris att sättet att tänka på världen i manliga kategorier, se på världen ur ett manligt perspektiv och att mäta alla mänskliga problem med manliga mått (det s.k. fallocentriska paradigmet kris) upphör. En betydande roll i denna utveckling har utan tvekan de olika emancipatoriska rörelserna haft. De införde gradvis en ny syn på världen som utgår ifrån sexuell läggning, ras, etnicitet, klass etc. Inom sociologin förklarar man ”maskulinitetens kris” något annorlunda. Som Michael S. Kimmel visar hamnar manligheten i kris i specifika historiska ögonblick då strukturella förändringar leder till en omvandling av privatlivets institutioner (som äktenskap och familj) inom vilka man skapar sin sexuella identitet. Det är alltså ”social, och inte sexuell ångest som utgör kärnan i denna diskurs” (Kimmel 1987, 123). Enligt Kimmel uppstår en destabilisering av den maskulina identiteten som en reaktion på en kvinnlighet i omvandling, en kvinnlighet som ifrågasätter rådande sociala relationer, inklusive relationerna inom familj, äktenskap, partnerskap, föräldraskap osv. En liknande syn på maskulinitetens kris har Elizabeth Badinter, författare till *XY. Mannens identitet* (1992): De patriarkala samhällenas historia visar att det alltid är kvinnor och inte män som ifrågasätter den rådande ordningen. Tillblivelsen av Den Nya Kvinnan som en ”produkt” av de feministiska rörelsernas aktivism oroar männen och provocerar dem till att agera, vilket visar att gamla beprövade vägar för manlig aktivitet har blivit ”utplånade eller blockerade”. Det är därför viktigt att utveckla en modell för en ”ny manlighet” som är mer anpassad till samtiden.

Det enklaste och vanligaste sättet att reagera på ”maskulinitetens kris” är genom att inta en antifeministisk hållning, dvs. att beskylla kvinnor, särskilt oberoende, självmedvetna och emanciperade kvinnor, för mannens identitetskris, för förändringarna i relationen mellan könen, för omvandlingar inom familjestrukturen och för spänningar mellan föräldrar och barn osv. (Kimmel 1987, 143–146). Många anser att feminismen ska hållas ansvarig för omkastningen av genusrollerna, att det är feminismen som har fått kvinnorna att ar-

beta mer och gjort så att de blivit sämre hustrur och mödrar, medan männen har ”domesticerats” till följd av att de inte längre bär ansvaret för familjeförsörjningen, utan i stället allt oftare får ta hand om barn och hushållsarbete. Feminismen bär därmed skulden även för kvinnors frustration, då dessa får betala ett högt pris för sina yrkeskarriärer genom dålig kontakt med sina barn och genom att de får bära skulden för destabiliseringen av faderns roll.

Denna antifeministiska *backlash* inger dock ”männen i kris” hopp om att de nu med framgång kan ta över det område som kvinnorna, enligt männen själva, har övergivit, nämligen familjelivet, och bevisa att de dessutom kan bli mycket bättre föräldrar än kvinnor. De kan ju *de facto* bli både far och mor åt sina barn. Amerikanska filmer som *Kramer vs Kramer* (1979), den polska filmen *Tato* [Pappa] (1995), och TV-serien *Who's the Boss* (USA, 1984–1992) med dess licensierade polska version *I kto tu rządzi* [Vem är det som bestämmer här?] (2007), bevisar att män, om de tar sig an något, klarar det mycket bättre än kvinnor, att de är tålmodigare föräldrar, bättre på att organisera hushållet, roligare lek-kamrater osv. Kort sagt, vare sig det är på ett företag eller en lekplats så finns det bara en ledare och det är säkerligen inte en kvinna (Kimmel 1996, 292–293; Walters 1995; Mrozik 2008).

Zbyszko Melosik, författare till boken *Kryzys męskości w kulturze współczesnej* (2002) [Manlighetens kris i den samtida kulturen], talar dock om en ny syn på manlighet/maskulinitet i ett snabbväxande konsumtionssamhälle som Polen och identifierar en rad nya fenomen som enligt honom påverkar konstruktionen av maskulinitet (eller maskuliniteter). Till dessa räknar han: feminiseringen av den av manliga identiteten, manlighet och medicinering (Prozac, Viagra), feminiseringen av mannens kropp (tidigare var det bara kvinnokroppar som objektifierades men nu har även mannens kropp börjat bli ett objekt), ifrågasättandet av heterosexualitet (normalisering och naturalisering av homosexuell orientering och homosexuella som en ny målgrupp för reklamkampanjer), och slutligen den frigjorda kvinnan som sexuellt subjekt (en explosion av kvinnlig sexualitet som hotar den traditionella mansrollen). Till allt detta kan man lägga *ungdomskulten* som också har präglat den polska kulturen och påverkat konstruktionen av maskulinitet. (Till skillnad från maskulinitet har femininitet alltid varit starkt bunden till ungdom, äldre kvinnor uppfattas ju sällan som feminina.) På 1900-talet upphörde ”ungdom” att beteckna en biologisk egenhet i Europa, och blev i stället ett kulturellt tecken. Människor uppfattas som unga inte pga. av sin låga ålder utan pga. ett visst sätt att vara, vilket också innebär en utveckling av det för ungdomar typiska beteendet, klädseln, språket etc. Detta upplöser åldersuppdelningen och frambringa hybridkonstruktioner som åldrade ynglingar, omogna vuxna och

eviga pojkar/flickor. Åldersfrågan skjuts allt högre upp i åldrarna eftersom det jämfört med tidigare inte längre finns något tydligt övergångsmoment in i det vuxna livet (då man bildar familj, hittar ett arbete, köper hus etc.). 1900-talet, tiden då omogenheten segrade, har blivit Peter Pans tid. Ungdomskulten har tagit en ny, mer radikal form; de vuxna har fått lust att förbli ”ungdomliga” och att ”tänka ungt”. Barnet har blivit ett ideal att sträva efter (Cataluccio 1990). Det är just den sortens utveckling som de konservativa grupperingarna vänder sig starkt emot. Särskilt inom populärkulturen skapar man olika diskurser som formar och modifierar den dominerande (hegemoniska) maskuliniteten. Emellertid, vid sidan av de mjuka ”omegamännen” finns hårda ”alfahannar”, och mot dandy och playboy står macho- och Rambo-typer.

Den polska, ”inhemska” versionen av den nationalistiske, kvinnoföraktande, homofobiske, rasistiske, antisemitiske och våldsamme unge mannen (även kallad ”dresiarz” or ”kibol”⁶) har fått en egen röst i exempelvis Dorota Masłowskas prisbelönta bok *Wojna polsko-ruska pod flagą biało-czerwoną* [Polsktryskt krig under rödvit flagg] (2002), via dess (anti-)hjärte Andrzej ”Silny” Robakowski, som representerar en hel generation av marginaliserad, postkommunistisk ungdom. ”Silny” [stark/den starke] är en nidbild av de unga män som står för en viss modell av polsk ”machismo” och som tilltalas av de polska högerpopulistiska partiernas program och ideologier. Han är en degenererad huligan som delar sin tid mellan att knarka och att terrorisera andra människor. Hans föreställningar om polsk manlighet definieras av materiell rikedom och en viss typ av polsk patriotism och stolthet som för honom innebär att försvara den polska nationen mot ryssar och andra fiender. ”Silny” förkroppsligar den homofobi som genomsyrar det polska samhället och reagerar våldsamt när hans sexualitet ifrågasätts. Trots sin överdrivna maskulinitet, som i hans föreställningsvärld överensstämmer med polska heteronormativa värderingar, visar han sig vara helt oförmögen att uppfylla de normer för manlighet som han strävar efter. Frustrationen leder till en upptrappning av hans aggressiva beteende och han hamnar i en våldsspiral, vilket också leder till hans undergång.

Maskulinitet, homosocialitet och den nationalistiska diskursen

Den polske sociologen Piotr Sztompka hävdar att det uppstår en identitetskris inom kollektivet när samhället lider av ett trauma (”cultural trauma”), vilket i de postkommunistiska

---

⁶ ”Dres” eller ”dresiarz” är en term som används i Polen för att beteckna en viss subkultur eller en grupp av unga män. ”Dresiarze” (pl) bor stereotypiskt i förorterna och de stora bostadsområdens punkthus eller hyreshus (kan jämföras med ”blockersi”). De framställs vanligtvis som lågutbildade, arbetslösa, aggressiva och asociala. ”Dresiarz” är ett fenomen som observerades först i slutet av 1980-talet och skulle senare delvis förknippas med olika subkulturer, särskilt fotbollshuliganer (”kibole”).

länderna är konsekvensen av de snabba och radikala sociala förändringarna: "An identity crisis and the struggle to re-establish, reshape, or construct anew a collective identity, may be the most empirically salient variety of cultural trauma" (Sztompka 2000, 459). På senare tid har flera forskare undersökt de spänningar som den politiska och sociala förvandlingen har orsakat i de post-kommunistiska länderna (Watson 1996, Novikova 2000, Kimmel m.fl. 2005). Upplösningen av det socialistiska ekonomiska och politiska systemet ses som "den riktige mannens" återkomst, från en kastrerande "satellit"-position inom den socialistiska maktens hierarki, till en traditionell maktposition inom familj och samhälle (Graff 2001).

The most influential concept in post-communist state-building was the patriarchal nation-state concept, the ideology of state and ethnic nationalism based on patriarchal principles inevitably became the most dominant building force. Various forms of ethnic nationalism, national separatism, chauvinist and racist exclusion or marginalisation of old and new minority groups are, as a rule, closely connected with patriarchal, discriminatory and violent politics against women, and their civil and social rights, previously guaranteed under the old communist order. (Zarana Papic, cit. i Kimmel m.fl. 2005, 149)

I Polen har de sociala spänningarna efter 1989 återspeglats i olika samhällsdebatter. Enligt Paweł Śpiewak karakteriserades den politiska debatten i Polen på 1990-talet av något han kallar för "moralisk aggression" (cit. i Brier 2009). Detta framgick som tydligast inför Polens EU-inträde, i diskussionerna mellan förespråkare för europeisering och demokratisering å ena sidan och försvararna av Polens "riktiga" identitet med dess religiösa värderingar och nationella suveränitet å andra sidan. De ständigt återkommande frågorna i dessa debatter var bl.a. abort, provrörsbefruktning och legalisering av homosexuella partnerskap.

I praktiken har de polska samhällsdebatterna alltid inneburit ett ständigt omförhandlande av utrymmet mellan tradition och nytänkande, med den traditionella maskuliniteten som norm. I detta omförhandlande råder en betydlig obalans mellan olika diskurser. Medan den moraliska diskursen, som verkar vara objektiv och universell men egentligen är traditionell, konservativ och ideologiskt laddat, har ett övertag och framför allt stöds av den katolska kyrkans diskurs och dessutom ofta av den högerpopulistiska diskursen med sitt klara och tydliga budskap som tilltalar stora delar av befolkningen, så lider den liberala/vänsteroppositionen (som stöds av de yngre och välutbildade) av en akut "språkbrist" då den ofta försöker argumentera utifrån empiriska fakta (vilket framgår särskilt tydligt i abortdebatten). Samtidigt kan man i de polska debatterna (där alltifrån kristen demokrati, euroskepticism, konservativ liberalism, nyliberalism, vänsterorienterad liberalism och sociallibera-

lism till den yngre generationens nya modeller och tankesätt är representerade) urskilja varierande tendenser med olika uppfattningar om mans- respektive kvinnorollen i familjen och samhället, och olika sätt att argumentera för eller mot abort.

De liberalkonservativa tendenserna, som stödjer och stärker den traditionella, katolska heteronormativa maskuliniteten, dominerar. Den polska konservatismen har sina rötter i den inhemska katolska idépolitiska traditionen i II Rzeczpospolita (Polen under mellankrigsperioden) och i Solidaritetsrörelsen, ur vilken de flesta polska partier idag härstammar. De liberalkonservativa (och nyliberala) partiernas fientliga inställning till jämställdhet och feminism har således en kulturell, historisk och politisk förklaring. De nyliberala strömningarna, som enligt traditionalisterna inte har någon naturlig förankring i det polska samhället och som uppstått i och med den västerländska globaliseringspolitiken och konsumtionssamhällets expansion, går ofta hand i hand med de ledande polska partiernas (PO och PiS) kristet liberala konservatism. Denna konservatism ifrågasätts och undergrävs ständigt av oppositionspartiernas socialliberalism, sekularism och feminism (SLD och efter 2011 Ruch Palikota [Palikot-rörelsen]). Den maskulinitet som skapas inom dessa diskurser handlar om den kristna, heterosexuella mannens dominans, och kvinnans och de sexuella minoriteternas underordning. Äktenskap, faderskap, familjeförsörjning och samhällsliv innehåller sällan några kompromisser med kvinnan, och mannens dominans innebär ofta en icke ifrågasatt uppvisning av auktoritet. Gemensamt för den växande traditionalismen och euroskepticismen i dagens Polen är rädslan för förändring, vilket tar sig uttryck i olika försvarsmekanismer: konservatism, nationalism, en petrifiering av traditionella kvinnoroller, en fientlig inställning till sexuella minoriteter, kärnfamiljens bevarande, en konsolidering av katolska värden och traditioner (kulten av Johannes Paulus II, Maria-kulten), anti-abortlagen, en fientlig inställning till både feminism och jämställdhet och ett värnande om den traditionella maskuliniteten. Dessa uttryck påverkar i sin tur attityder och värderingar som idag tyvärr har blivit alltmer självklara och helt legitima. I sin tur påstås de ”nya tendenserna”, genom feminism, queer- och genderstudier etc., ha utlöst fenomen som faderskris, maskulinitetskris och kärnfamiljens kollaps.

Är det en slump att de polska veckotidningarna vid tiden för Polens anslutning till EU ägnade mycket mer uppmärksamhet än vanligt åt ”problemy płci” [könsproblematik], och att en av dem lät skrev om ”den riktige mannens återkomst”? Vad exakt betyder meningen: ”Polska jest kobietą” [Polen är en kvinna], och hur kan den fungera som namn på det första kvinnliga politiska partiet i Polen? Varför är ungdomspartiet *Młodzię Wszepolska* [Allpolsk ungdom] så starkt emot homosexuella? Varför förknippar man i Polen ”gay” med jude eller pedofil, och varför tycks man gång på gång ”blanda ihop” den

ena med den andra? Den polska feministen och aktivisten Agnieszka Graff försöker bl.a. besvara dessa (vid första anblicken) naiva men under vissa omständigheter ständigt återkommande frågor i sin bok *Rykoszetem* [Som en rikoschett]. Hon menar att i skärningspunkten mellan kön och nation sker i den polska offentliga diskursen något som kan te sig bisarrt, men ändå mycket polskt.

Parallellt med den politiska krisen i den offentliga debatten dyker en rädsla upp som av somliga kallas "maskulinitetskris" eller "familjekris". Orsakerna till denna situation söker man alltid externt. Nationens återuppståndelse likställs med återkomsten av de "traditionella värdena", särskilt inom områdena genus och sexualitet. De hittills förbisedda sexuellt oliktankande (queers) framställs som nationens fiender, främmande element som måste bekämpas och marginaliseras för att den moraliska ordningen ska återskapas. Nationens kvinnliga symboler återfår sin glans, man upphöjer Kvinnan, symbolen, myten och allegorin. De verkliga kvinnorna, särskilt de som kräver sina rättigheter, förvisas utanför detta kollektivs gränser.⁷ (Graff 2008, 17–18)

I sina reflektioner kring den polska nationalismen använder sig Graff av bl.a. sådana begrepp som "gendered nationalism", "gendered nationalist rhetoric" och hänvisar till bl.a. Nira Yuval-Davis, Anne McClintocks och George Mosses forskning när hon hävdar att föreställningen om *nationen* genomsyras av olika föreställningar kring maskulinitet och femininitet i alla länders mytologi (Graff 2009, 133–134). Det som dock är specifikt polskt är att katolska kyrkan har blivit den mäktigaste beskyddaren av den kollektiva nationella identiteten och de nationella värderingarna. Polens politiska höger lånar sitt språk av just kyrkan, och den pånyttfödda nationalismen använder sig ofta av religiösa symboler som verktyg vid skapandet av ett kollektivt "vi polacker" (Graff 2008, 16, 28).

Benedictus Anderson definierar den *nationella identiteten* som en "imagined community" [föreställd gemenskap] (Anderson 1983, 6) som konstrueras inom olika narrativa diskurser: en nations historia, litteratur och kultur. Homi Bhabha utvecklar Andersons idé kring *nationen* och definierar den som en "impossible unity" [omöjlig enhet]. Trots denna "omöjlighet" försöker nationalistiska diskurser ständigt att producera narrativ om nationens kontinuerliga fortlevnad och framsteg, menar Bhabha.

Nations, like narratives, lose their origins in the myths of time and only fully realize their horizons in the mind's eye. Such an image of the nation – or narration – might

⁷ Równoległe z kryzysem politycznym pojawia się w debacie publicznej niepokój nazywany przez niektórych "kryzysem męskości" lub "kryzysem rodziny". Przyczyn tego stanu rzeczy zawsze szuka się na zewnątrz. Odrodzenie narodu okazuje się równoznaczne z powrotem do "tradycyjnych wartości" w sferze płci i seksualności. Seksualni odmieńcy, dotąd ignorowani, są przedstawiani jako wrogowie narodu, obca naleciałość, którą należy zwalczyć, zmarginalizować, aby znów nastał ład moralny. Rumieńców nabierają kobiece symbole narodu, wywyższa się Kobieta – symbol, mit, alegorie. Kobiety realne, zwłaszcza te, które domagają się jakichś praw, zostają wypchnięte poza margines wspólnoty.

seem impossibly romantic and excessively metaphorical, but it is from those traditions of political thought and literary language that the nation emerges as a powerful historical idea in the west. An idea whose cultural compulsion lies in the impossible unity of the nation as a symbolic force. (Bhabha 1990, 1)

Alla narrativa diskurser eller myter som nationalismen genererar går ut på att skapa en föreställning om att nationen är en avgränsad enhet som alltid har funnits och alltid kommer att finnas. För att nationen ska uppfattas som en stabil enhet måste den alltid ha funnits. Nationalistiska diskurser definierar dessutom nationen genom att förlita sig på en exkluderande retorik. Många forskare har påvisat att nationen alltid konstrueras i opposition till den Andre. Den Andre kan vara antingen extern (dvs. andra nationer), eller intern (eller inre) och finnas någonstans i nationens periferi. Eftersom en nation uppfattas som en stabil enhet uppfinner nationalismen en identitet som baserar sig på ett antagande om nationens homogenitet (Mizielińska 2006). Denna homogenitet ifrågasätts dock kontinuerligt av det faktum att det inom varje nation finns olika minoriteter – etniska, religiösa eller sexuella. I sin definition av begreppet *nation* kallar den polska teoretikern Tomasz Sikora den för en ”effective amalgam of wildly heterogeneous elements soldered up at a discursive level that emphasizes an overall unity” [effektiv blandning av vilt heterogena element sammansvetsade på en diskursiv nivå, vilket betonar en övergripande enhetlighet] (Sikora 2006, 65). I den nationalistiska diskursen finns en längtan efter en gemenskap som bygger på en illusion som man håller levande genom att förbise, exkludera, motstå och kontrollera. Att bevara stabiliteten i köns-/genusidentiteten är ett exempel på en sådan kontroll. Sikora påstår att ”The discursive construction of nation is replete with heterosexist assumptions and fantasies” [den diskursiva konstruktionen av nationen är fylld av heterosexistiska antaganden och fantasier] (67). En av hörnstenarna i den moderna nationalstatens uppbyggnad är att ignorera och även undertrycka de icke-normativa sexualiteterna och att ta kontroll över ”det avvikande”. För att illusionen av nationell stabilitet och sammanhållning ska vidmakthållas måste det finnas en reproduktion av de ”reproduktiva medlen”. I just det avseendet är samkönade relationer improduktiva och anses därför vara inte bara onyttiga för samhället, utan blir även på ett symboliskt plan ”active agent[s] of waste, death and destruction – a threat, indeed to civilization itself” [aktivt (aktiva) medel för avfall, död och förstörelse – ett hot mot själva civilisationen] (74). Vissa händelser, till exempel vägran att tillåta Pride-paraden i Warszawa, visar på ett allmänt accepterande av sådana idéer i Polen. Ett annat medel för att upprätthålla den nationella identiteten är kontrollen av kvinnan och etniska och sexuella minoriteter. Den nationalistiska diskursen bygger som sagt på en illu-

sion av homogenitet inom nationen och själva existensen av olika slags minoriteter strider mot varje tanke på ett homogent samhälle.

Agnieszka Graff menar att kategorin maskulinitet tillsammans med en idealiserad bild av manlig gemenskap spelar en viktig roll i det nationella identitetsskapandet: ”För om nationer i själva verket utgör (för att använda Benedict Anderssons begrepp) ”föreställda gemenskaper”, så är denna föreställning mycket maskuliniserad, förmedlad av metaforen ”broderskap”⁸ (55). Det hot mot kvinnors rättigheter som nationalistiska ideologier enligt Graff utgör, kan sammanfattas på följande sätt:

*Nationalismen förnedrar kvinnor. [...] Nationalismen är en ideologi som hyllar manlighet, en manlighet baserad på en vision av ”broderskap”, ett band mellan män. Men på samma gång är fosterlandet egentligen ett moderland. Denna personifiering, denna symbol för landet som nationalister älskar, den nation de känner sig vara en del av, utgörs i själva verket av en idealiserad kvinnlighet som i Polen är den heliga modern, tillsammans med Polonia och den mytiska ”Matka Polka” [Polska Modern]. Den politiska högern använder ständigt en retorik som idealiserar kvinnlighet, en kvinnlighet som de tycker borde uppoffra sig för män. Genom forskning och observation vet vi nu att ju mer idealiserad den symboliska kvinnan är, desto mer förödmjukad och mer maktlös är verklighetens kvinna. [...] Att kämpa för kvinnors rättigheter har likställts med att förråda polskheten.*⁹ (Graff 2007)

I den nationalistiska diskursen är både heteronormativitet och manlighet en förutsättning för fullkomlig delaktighet i nationens angelägenheter. De som inte uppfyller båda kriterierna marginaliseras eller ställs helt utanför.

På sista tiden har man i stället för ”broderskap” börjat använda begreppet ”homosocialitet”, vilket har blivit ett av mans- och maskulinitetsforskningens centrala begrepp. Begreppet står för en attraktion mellan män som föredrar att vara tillsammans med och spegla sig i andra män, och formas av starka och inte sällan erotiska känslor. Homosocialitet används vanligtvis för att definiera maktrelationer och samvaro mellan heterosexuella män

⁸ Jeśli bowiem – by posłużyć się terminem Benedicta Anderssona – narody stanowią w istocie ”wspólnoty wyobrażone”, to jest to wyobrażenie mocno zmaskulinizowane, zapośredniczone przez metaforę ”bractwa”.

⁹ Agnieszka Graff i en intervju med Piotr Najstut i *Przekrój* (nr 10/3220, 8 mars 2007). Engelsk översättning av denna intervju: <http://polishpress.wordpress.com/2007/03/13/women-sacrificed-on-the-altar/>

”At this moment the issue of women’s rights in Poland is greatly influenced by the increase of nationalist moods. Nationalism debases women. These mechanisms were very beautifully and deeply analysed by Professor Maria Janion in her last book *Niesamowita Słowiańszczyzna* (The Incredible Slavs). To make the long story short, nationalism is the ideology praising the manhood. Manhood based on a certain vision of ”brotherhood”, a bond between men. But at the same time the fatherland is really the motherland. This universal phenomenon, that the personification, the symbol of the country nationalist loves, the nation he feels part of, is in fact idealised womanhood. In Poland it is the Holy Mother, together with Polonia and the mythical ”Polish Mother”. We hear all the time the right wing MPs idealising that womanhood, who is supposed to make sacrifices for them. They show their mentality very clearly. But the same can be said about nationalists in Ireland, Singapore or Sri Lanka. From research and observation we know now, that the more idealised is the symbolic womanhood, the more humiliated, and the more powerless the real women are.”

och det är relativt ovanligt att kvinnor nämns i sammanhanget. Genom att identifiera sig med andra män, gärna dem med makt, formas den egna identiteten och samtidigt tillfredsställs ett homosocialt begär, menar Eve Kosofsky Sedgwick (1985). Vid studier av homosocialitet utgår Kosofsky Sedgwick från maktperspektivet, och leder i bevis att det finns ett samband mellan erotik och manlig gemenskap samtidigt som det finns ett avståndstagande. Begäret är nämligen en känslomässig kraft som formar olika relationer mellan individer, även sådana som baseras på rädsla och hat. Vidare betonar hon att det finns ett kontinuum mellan homosocialt begär och homosexualitet, men att den kopplingen är dold i den västerländska kulturen. Homosociala band mellan heterosexuella män skiljer sig markant från homosociala band mellan homosexuella män, inte minst genom homofobi och trakasserier mot homosexuella.¹⁰ Begreppet homosocialitet kan således länkas till diskussionen kring kollektiva identiteter och studier om maskulinitet-politik-nation-känslor. Viljan att spegla sig i andra formar kollektiva identiteter som inkluderar vissa sätt att vara och utesluter andra. Homosocialitet har använts för att exempelvis studera hur män i organisationer eller företag identifierar sig med andra män som liknar dem själva.¹¹ Maktaspekten är också viktig då det handlar om en identifikation med *vissa* män; maskulinitet, klass, hudfärg, ålder m.m. har således betydelse (Bourdieu 1993). Det homosociala begäret har betydelse för vem som framstår som ”normal” och därmed för vem som känner sig bekväm i och tillhörig gruppen. Det har skrivits en rad studier som visar att homosociala sammanhang utgör arenor som bekräftar mäns identitet, exempelvis deras nationella identitet. Vid dessa tillfällen kan hegemoniska maskulinitetsideal ges utrymme och växa sig starka. ”Hegemonisk maskulinitet” ska här förstås som den vid en viss tidpunkt dominerande formen av manlighet som uttrycker vilka kulturella föreställningar och egenskaper en ”riktig” man (eller en ”riktig” polack) ska ha. Normen skapar hierarkier mellan olika maskuliniteter och underordnar kvinnor och män som bryter mot dem (Connell 1995). Av Agnieszka Graffs studier framgår tydligt att den diskurs som har fått störst genomslag i abortdebatten hänger samman med den diskurs inom vilken begreppen ”vi polacker” och ”en riktig polack” uppstod.

---

¹⁰ En studie som pekar på just sambandet mellan erotik och manlig gemenskap är Fundbergs (2003) etnologiska avhandling *”Kom igen gubbar! Om pojkfotboll och maskuliniteter”*. Studien bygger på ett fältarbete med ett pojkfotbollslag. Fundberg analyserar fotbollens vardag i omklädningsrummet, på träningar, under matcher och fotbollsturneringar. Vad som framträder i studien är att pojkarna i fotbollslaget har starka behov av närhet och gemenskap, vilket kan sägas ingå i en manlig homosocialiseringsprocess. Kramar och ryggdunkningar är också betydelsefulla för förståelsen av spelet på fotbollsplanen.

¹¹ Rosabeth Moss Kanter skrev om mäns homosociala relationer och strukturer redan på 1970-talet. Ett problem som Kanter lyfte fram var de svårigheter kvinnor kom i kontakt med när de började arbeta inom organisationer där män var överrepresenterade, svårigheter som inte motsvarade dem som män ställs inför i organisationer där kvinnor utgör en majoritet.

I sitt tänkande kring genus-nation-politik verkar Graff till en viss del vara inspirerad av dessa teorier. Detsamma gäller litteratur- och idéhistoriken Maria Janion, som i sin essäsamling *Niesamowita Słowiańszczyzna* [Den kusliga slaviskheten] dekonstruerar den polska nationalromantiska myten, den polska nationella gemenskapen och identiteten, genom att bl.a. betona deras homoerotiska aspekt (Janion 2006, 273). Hon beskriver denna aspekt på följande sätt i en intervju:

Det är inte bara vår kultur som är sådan. Samma sak händer i alla idealiserade nationella gemenskaper där en stereotyp maskulinitet – en apologi för styrka, rent av våld, broderliga band, manlig vänskap – är nödvändig. Med andra ord bygger denna gemenskap på homosociala relationer. Dessa relationer är hos oss mycket synliga, alltsedan ”szlachta¹² herrar bröder”, och så småningom hos riddarorden, studentförbunden filomaterna och filareterna, 1800-talets konspiratörer, Pilsudskis legioner och självklart även hos dagens fotbollslag. Alla dessa grupper, inklusive den förtjusande manliga gemenskapen ulani¹³, utgör den maskulina nationella myten. Dessa är alla homosociala grupper, vilket självklart inte betyder detsamma som homosexuella, men de innehåller ett visst element av homosexuell fascination.

*Å andra sidan finns en otroligt stark rädsla för homosexuell vänskap. Därför betonar man så starkt den heterosexuella nationella hedern, vilken skildrades av Gombrowicz i hans *Trans-Atlantic*. Det kan vi se mycket tydligt idag. Plötsligt har homofobi blivit ett stort problem för alla homosociala kollektiv. Det är förunderligt.¹⁴ (Janion 2007)*

Enligt Janion är det faktum att det politiska språket än idag präglas av en romantisk retorik ett av de största hindren för samförstånd över politikens generations- och genusgränser i Polen. Janion menar att romantikens alla kännetecken – den romantiska individualismen, individens radikala revolt mot verkligheten, fantasi och galenskap och så småningom även det moraliska dilemmat (som i den polska kulturen hade med konflikten mellan den konspiratoriska verksamheten och den elitistiska, idealiserade, näst intill poetiska bilden av ”szlachcic-żołnierz” [den adlige soldaten] och adelskulturens ridderliga dygder att göra) –, som sedan 1800-talet haft stor betydelse för den polska kulturen och det polska samhället, har i det allmänna medvetandet med tiden undergått en omfattande reduktion och en

¹² Polska adeln.

¹³ Polskt kavalleri.

¹⁴ Nie tylko nasza kultura jest taka. Podobnie dzieje się we wszystkich idealizowanych wspólnotach narodowych, gdzie konieczny jest stereotyp męskości – apologia siły, nawet przemocy, więzi braterstwa, męskiej przyjaźni. Innymi słowy, ufundowane są one na związkach homo społecznych. Te związki są u nas silnie eksponowane – poczynając od ”szlachty panów braci”, poprzez hufce rycerskie, filomatów i filaretów, XIX-wiecznych spiskowców, legionistów Pilsudskiego, no i oczywiście współczesne drużyny futbolowe. Wszystkie te grupy – aż do cudownej męskiej wspólnoty, jaka stanowią ulani – składają się na męski mit narodowy. To są związki homospołeczne, co oczywiście nie znaczy homoseksualne, ale one zawierają w sobie pewien pierwiastek fascynacji homoseksualnej. Z drugiej strony jest niesłychanie silne poczucie zagrożenia przyjaźnią homoseksualną. Dlatego tak mocno podkreślony zostaje narodowy honor heteroseksualny, co przedstawił Gombrowicz w *Trans-Atlantyku*. To dzisiaj widzimy bardzo wyraźnie. Nagle homofobia stała się głównym problemem wspólnot homospołecznych. To zadziwiające.

långtgående förenkling vad gäller deras ursprungliga mening. ”Den stora romantiken” har i Polen gradvis omvandlats till en kanon, eller snarare till två: den patriotiska och den messiansk-martyrologiska, menar Janion. Detta på grund av att man vid en given punkt främst började fokusera på att bygga en känsla av nationell identitet och på att skydda nationens symboler.

Maria Janion har i flera decennier studerat det romantiska paradigmets ”postuma liv” och dess inverkan på den moderna litteraturen, kulturen och inte minst på den polska politiken, däribland sexualpolitiken. De romantiska ”fantasmerna” lever kvar, hävdar Janion, även bland dem som medvetet tar avstånd från dem. ”Fantasmer”, som glider mellan olika föreställningar, symboler eller rentav spöken, är ett centralt begrepp i hennes verk. Den senaste gången som dessa fantasmer återkom med kraft var under Solidaritetstiden, men den romantiska retoriken lever kvar i det politiska språket, vilket gav sig till känna vid Polens EU-inträde:

The most popular Romantic templates: national uprising, messianism, the ethos of martyrdom, the Christian Crusade. Significantly, although they are completely inappropriate for the situation – working for the European Parliament is clearly not a national uprising, with all its attributes and justifications, nor is it a grandstand for messianic delusions – they are commonly employed with considerable license and by groups with various political orientations. It becomes apparent that a collection of Romantic stereotypes is generally considered to be the foundation of Polishness. Despite the fact that they are at times evoked with no rhyme or reason, they are apparently employed with the hope that the recipients, when hearing a familiar tune, will follow it; that this particular note seduces them and gains applause. Both right- and left-wing parties have locked themselves into the same trap of incautiously employed Romantic rhetoric, which breeds the mood of a redoubt under siege. This goes to show that the language of political debate is somewhat undeveloped here, while the debate itself is being reduced to thrashing around a few platitudinous staples and is radically at odds with the mindset of the young generation. (Janion 2011, 6)

Maria Janion kallas ofta för den polska humanismens nestor och hennes arbete har inspirerat flera generationer av unga forskare och feminister. Det som utgör hennes intellektuella auktoritet idag är att hon likt en arkeolog gräver ut den polska kulturen och den nationella

identiteten.¹⁵ Hennes djärva omtolkningar rör vid nationella, heliga symboler och äreminnen och hon tar fasta på det man helst vill glömma. Det Janion vill åstadkomma är att rubba det självklara i den symboliska ordningen genom att gräva fram och omtolka, vilket hon gör i en ständigt pågående dialog mellan det förflutna och nuet, mellan det patriotiska, messiansk-martyrologiska arvet och den yngre generationens önskan att befrias från dess tunga börda. Den politiska omvandlingen måste åtföljas av en omvandling inom den kultur-symboliska ordningen, postulerar Janion. Hennes essä ”Farväl till Polen” är ett tydligt uttryck för det (Janion 2011).

Liberalkonservatismens politiska arv och sociala förankring

För att bättre kunna förstå situationen i Polen, och framför allt den polska nationalismens och liberalkonservatismens framfart, måste man således gå bakåt i tiden, till den polska romantiken och upproren, därefter också till fackföreningsrörelsen Solidaritet och alla de förändringar som utlöstes av de politiska och ekonomiska förändringarna, vilka ledde till ökande ekonomiska och sociala klyftor i samhället.

Fackföreningsrörelsen (NSZZ) *Solidarność*¹⁶ var den största oppositionsrörelsen (med upp till 10 miljoner medlemmar) som hade uppstått i Östeuropa efter 1945. Den bildades efter en landsomfattande arbetarstrejk i november 1980 av olika strejkkommittéer, vilket också ledde till att de partiberoende centralrådstyrda fackföreningarna (CRZZ) upplöstes¹⁷. Dess rötter kan man emellertid söka i den underjordiska motståndsrörelse som började ta form på 1960-talet. Studentdemonstrationerna i mars 1968, som riktades mot regimen, möttes av hårda repressalier och ledde till politisk insikt hos en hel generation dissidenter. En del av dem blev efter några år ledande i *Komitet Obrony Robotników*, KOR [Kommittén för arbetarnas försvar]. Senare, vid rundabordsförhandlingarna 1989, kom

¹⁵ På 70-talet var Maria Janion involverad i underjordisk verksamhet och en av grundarna av den olagliga Föreningen för vetenskapliga kurser (Towarzystwo Kursów Naukowych) som haft en särskild betydelse för den polska oppositionen. Det var där hon började ställa sig kritisk till den uppifrån påtvingade metoden för tolkning och värdering av äldre polsk och modern litteratur. Hon påbörjade en kritisk omtolkning av den polska kulturen av krig, soldater, heroism, militära uppror och martyrskap. När hon år 1976 publicerade en studie av Miron Białoszewskis *Dagbok från Warszawaupproret* (1970) (ett tabubelagt ämne i det kommunistiska Polen) där hon lyfte fram författarens avmytologiserande, icke heroiska civila perspektiv, möttes den av stark kritik. Hon blev anklagad för att i likhet med Białoszewski själv ha skadat det som polacker håller för heligt. Under Solidaritetstiden undertecknade Janion tillsammans med 64 andra intellektuella ett brev för att uttrycka sitt stöd för strejker ”utan blodspillan”. År 1981 deltog hon i Polska kulturkongressen, som avbröts när undantagstillståndet infördes. Under denna kongress uttryckte hon sin önskan att det stora nationella upproret, som från början främst hade styrts av känslor, skulle omvandlas till ett stort intellektuellt arbete.

¹⁶ Niezależny Samorządny Związek Zawodowy ”Solidarność” [Den självständiga självstyrda fackföreningen ”Solidaritet”]

¹⁷ Centralna Rada Związków Zawodowych [Fackföreningarnas centralråd]

dessa män att utgöra Solidaritets främsta rådgivare och var både företrädare för oppositionen och drivande i den politiska omvandlingsprocess som följde.

Från den 10 november 1980 till den 13 december 1981 fungerade Solidaritet som en laglig fackföreningsrörelse. När undantagstillstånd infördes i landet och Solidaritets ledare fängslades eller internerades, blev organisationen en underjordisk rörelse där kvinnor fick en alltmer framträdande roll. Den ekonomiska situationen tvingade 1988 regimen att legalisera Solidaritet och att återuppta en dialog med rörelsen. Resultatet blev Polens första fria val i juni 1989. Den politiska framgången för Solidaritet gynnade dock främst männen (och i synnerhet dem som utgjorde Solidaritets intellektuella elit), trots att även kvinnor hade kämpat för rörelsens sak. (Huruvida Solidaritets seger och den följande systemomvandlingen – med omfattande privatisering, chockterapi och växande arbetslöshet – utgjorde ett svek mot de polska arbetarna eller inte, har blivit ett annat diskussionsämne.) Kvinnor utgjorde hälften av Solidaritets tio miljoner medlemmar, men deras representation i rörelsens maktstrukturer var betydligt blygsammare. Bland de 60 företrädare för oppositionen som deltog i rundabordssamtalen mellan kommunistpartiet och Solidaritet fanns bara en kvinna. I juni 1989, efter valet till sejmen med dess 460 ledamöter, var endast 62 av dessa kvinnor (Penn 2005).

Efter 1989 visade det sig ganska snart att Solidaritetsrörelsen inte var politiskt homogen utan samlade människor av olika politiska åsikter. Så småningom började olika fraktioner formas inom rörelsen. Åsiktsskillnaderna kunde bara tillfälligt läggas åt sidan inför valet till den s.k. *sejm kontraktowy* [kontraktsriksdagen] 1990. När dessa postsolidaritetsgrupperingar fick mer och mer inflytande började den politiska scenen gradvis delas upp dem emellan. (Abortfrågan hade i början av 90-talet blivit en av de viktigaste politiska frågorna och inställningen till abort utgjorde ett av kriterierna för en tydlig uppdelning av den polska politiska scenen.) Lejonparten av Solidaritetsrörelsens medlemmar hade antingen socialdemokratiska åsikter eller var allmänt vänsterorienterade. Många av dem ingick senare i *Unia wolności* [Frihetsunionen], ett parti med Tadeusz Mazowiecki och Jacek Kuron i spetsen. Vid sidan om existerade en gruppering med liberala åsikter som bildade *Kongres Liberalno-Demokratyczny* [Den liberal-demokratiska kongressen], med sådana förgrundsfigurer som Michał Boni och Jan Krzysztof Bielecki, samt nuvarande premiärministern Donald Tusk (idag i *Platforma Obywatelska* [Medborgarplattformen]). Så småningom trädde dock ganska små men skarpt skurna högergrupperingar fram, bl.a. ZChN, dvs. *Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe* [Kristnationella unionen] (med sådana partimedlemmar som Wiesław Chrzanowski, Halina Nowina-Konopczyna, Stefan Niesiołowski) och *Porozumienie centrum* [Samförståndscentrum] (bröderna Lech och Ja-

rosław Kaczyńskis parti). De politiska uppdelningarnas tid åtföljdes av marknadsliberala ekonomiska reformer (som bl.a. innebar att polackerna ordinerades finansminister Leszek Balcerowicz chockterapi) och förändringar av äganderätten, vilket slutligen resulterade i ett land uppdelat i mer välbärgade och framgångsrika områden runt de stora städerna och i en fattig, deklasserad landsbygd.

Egentligen tog inget parti hänsyn till de människor som bodde i små byar, i städernas arbetarkvarter och i de forna PGR-bosättningarna¹⁸, ingen talade direkt till dem. Det är just det här gapet som den katolska kyrkan och senare *Radio Maryja* fyllde. Den ultrakonservativa katolska radiostationen *Radio Maryja* skaffade sig ganska snabbt miljoner lyssnare. Sedan mitten av 1990-talet har högerorienterade politiska grupperingar av mer eller mindre populistisk karaktär sökt stöd hos radiostationens grundare, fader Rydzyk.¹⁹ Denne har fått allt större makt i Polen, helt enkelt därför att han har kunnat välja vilket parti han vill stödja i valkampanjerna. Från politikernas sida har man varit beredd att göra vissa eftergifter och förhandla med fader Rydzyk eftersom man utan hans stöd har ringa chanser att vinna ett val. Således ser dagens politiska uppdelning ut på följande sätt: vänstern existerar praktiskt taget inte, postkommunisterna (liberaldemokraterna *LiD* och de socialdemokratiska partierna *SLD* och *SDPL*) har aldrig varit vänster, de är snarare duktiga affärsmän som har lyckats hitta sin plats inom det nya politiska systemet, nyliberalerna (t.ex. mitten-högerpartiet *Medborgarplattformen*) har sin väljarkrets bland de vänsterorienterade, de yngre och bland dem som ser positivt på den utveckling som sker i Polen. Detta medan *Lag och Rättvisa* och andra nykonservativa partier kanaliserar åsikterna hos de mindre nöjda, de arbetslösa, fattiga och lågutbildade.

De postkommunistiska partiernas avståndstagande från vänsterorienterad politik har gjort att nya vänstermiljöer har börjat formas i skepnad av folkrörelser och aktivistgrupper engagerade kring enstaka intresseområden: jämställdhet, kvinnors och sexuella minoriteters rättigheter, miljö, antiglobalism, djurrättigheter, sjukvård, hälsokost m.fl. De folkliga formerna av politisk aktivitet har fyllt den lucka som uppstod i och med att politisk representation med vänsterorienterad politik saknades. Paradoxalt nog är det den populistiska

---

¹⁸ PGR är en förkortning av *Państwowe Gospodarstwo Rolne* [Statlig jordbruksfarm].

¹⁹ *Radio Maryja* är ökad för sina antisemitiska och antieuropeiska uttalanden. Inför Polens EU-anslutning bedrev radiostationen en EU-fientlig kampanj och anklagade EU för tveksamma moraliska åsikter som förordar dödshjälp, aborter och homosexualitet. Trots detta meddelade EU-kommissionen den 28 augusti 2007 att den polska radiostationen *Radio Maryja* eventuellt skulle komma att tilldelas 15,5 miljoner euro i EU-bidrag för sin skola för högre journalistutbildning. Kritiska röster menade att ett beviljande av EU-bidrag till denna radiostation skulle strida mot EU-lagstiftningen och de europeiska värderingarna, särskilt vad gäller icke-diskriminering. Kommissionens taleskvinna von Schnurbein förklarade att kommissionen skulle komma att ”om nödvändigt förbehålla sig rätten att stoppa detta projekt”. Till slut avstod EU från att ställa upp med bidrag till fader Rydzyks nya mediehögskola.

högern som har börjat tilltala de fattiga och utsatta, medan vänstern fortfarande lider brist på en identitet, ett tydligt språk och ett välformulerat ideologiskt program.

Statsvetaren och historikern Robert Brier har i en artikel påpekat att några av de kulturella paradigmen som utvecklades under Solidaritetsperioden samverkade i den polska övergången till demokrati på så sätt att de försåg högerpolitiken med en meningsfull ram inom vilken den kunde utmana sina motståndare och främja sin egen politiska agenda (Brier 2009). I sin artikel "The Roots of the *Fourth Republic*: Solidarity's Cultural Legacy to Polish Politics" förklarar Brier att de konflikter som uppstod i Polen i och med införandet av den nya konstitutionen år 1997 till stor del berodde på den religiösa diskursen som tidigare användes så framgångsrikt inom Solidaritetsrörelsen och som nu blev ett lämpligt verktyg för högerpopulister för att hävda sin rätt mot den vänsterliberala oppositionen:

The resistance to communist rule had reinvigorated the cultural imagery of the Polish nation as an ethnic community characterized primarily by its fidelity to the Roman Catholic Church. [...] Thus, the democratic transition reopened the discursive field in which Polish national identity was defined and led to a conflict in which the proponents of the old ethno-religious understanding of Polish nationhood stood against adherents of a more civic definition. In this context, the constitutional debate provided a symbolic battleground on which these two competing views of collective identity clashed. (Brier 2009, 68)

Om den katolska kyrkans starka ställning i Polen och dess stora inflytande på Solidaritetsrörelsen, och senare dess enorma påverkan särskilt på nationsbildandet och familjepolitiken efter kommunismens fall och vid tiden för Polens EU-inträde, har Agnieszka Graff skrivit i sin bok *Magma i inne próby zrozumienia, o co tu chodzi* [Magma och andra försök att förstå vad det hela handlar om] (2010) samt i åtskilliga andra artiklar.

The Church, considered a priori the mainstay of Polishness, the keeper of tradition, demanded that women's rights be taken away from them. So they were taken away. Why? To quote a well-known song: "So that Poland could be Poland". The deal is done. We are now a member state of the European Union. And the sign of our sovereignty as a "Catholic country" (carefully negotiated and recorded in a special clause of the accession treaty) is the compliance of our authorities with the will of the Church. The Church has no intention of giving back the once executed toll; it has entrenched itself in its privileged position. Its power is not waning, but growing. Reproductive rights continue to atrophy: today we don't even discuss the possibility of making abortion legal again; we desperately speculate on how to oppose the proposal of a ban on in vitro fertilization. It is time to define the swamp, to name its contents. The quagmire whose fumes we breathe is a blend of politicized Catholicism and national identity, an identity assumed to be homogenous and unchangeable. It is

an ideological attitude uncritically adopted from the eighties, the time of struggle with the totalitarian system. It is ideological in the sense that it proposes a coherent image of social reality which it simultaneously legitimizes, in the sense that it is a set of opinions held collectively rather than individually. Most of all, it is ideological because it cannot be verified, and yet it regulates collective behavior. The precepts of this ideology are rarely formulated explicitly; instead, what is offered is an insipid, swampy, empty rhetoric, a peculiar sort of newspeak. It overflows with words and phrases such as friendship, compromise, centuries-long tradition and great achievements of the Church in the struggle with totalitarianism.²⁰

Agnieszka Graff ställer sig ofta frågan hur man definierar sin egen tillhörighet till den givna nationella gemenskapen och vad det är som utgör dess gränser. Hon försöker urskilja de egenskaper hos ”vi” som de högerpopulistiska grupperingarna hävdar utgör den enda sanna ”polskheten”, egenskaper som hon själv inte vill kännas vid. Den uniformitet som ”riktiga” polacker, katoliker och patrioter kräver grundar sig inte bara på hat mot den Andre, utan är ett bevis på en missuppfattning om vad frihet och demokrati verkligen innebär, menar Graff. Den unga vänsterorienterade oppositionen, som omfattar även den feministiska rörelsen i Polen, motsätter sig starkt denna påtvingade ”polska identitet”, inom vars högerpopulistiska ramar de inte alls känner sig hemma.

Ingen demokrati utan kvinnor

”Demokrati utan kvinnor är bara en halv demokrati” – under denna paroll ägde den första feministiska demonstrationen, *Manifa*, rum i Warszawa på Internationella kvinnodagen 8 mars år 2000. Syftet var att uppmärksamma den enligt organisatörerna växande tendensen att i politiska sammanhang ständigt bortse från kvinnodiskrimineringen, något som var symptomatiskt för den dåvarande AWS-regeringens²¹ familjepolitik. Sedan dess har *Manifa* ägt rum varje år, organiserad av den informella gruppen *Porozumienie Kobiet 8 Marca* [Kvinnors samförstånd 8 mars]. Emellertid uppmärksammade denna paroll också något annat, nämligen kvinnors frånvaro i den polska politiken.

Om kvinnors frånvaro i det offentliga livet i Polen har det skrivits en hel del på senare år, men den mest avslöjande och gripande analysen har gjorts av Agnieszka Graff i hennes omdebatterade bok *Świat bez kobiet* [En värld utan kvinnor] (2001), där hon beskriver en rad sociala och kulturella mekanismer som ligger bakom detta uteslutande. Den nya

²⁰ Agnieszka Graff, ”The Quagmire Effect. On the Special Role of the Catholic Church in Poland”. <http://humanizm.free.ngo.pl/graff.html>

²¹ AWS står för koalitionspartiet *Akeja Wyboreza Solidarność* [Solidaritets valallians] och var en valkartell bildad 1996 av över 40 borgerliga partier och olika mindre oppositionsgrupperingar av vilka de flesta hade sina rötter i Solidaritetsrörelsen. AWS var under perioden 1997–2001 det ledande partiet med dåvarande premiärministern, Jerzy Buzek, i spetsen.

polska demokratin efter 1989 har utvecklat ett allt tydligare genusmönster, där kvinnor är förlorarna då deras andel i parlamentet har minskat avsevärt. Förutom detta förlorade de, i och med införandet av antiabortlagen, rätten att bestämma över sin egen kropp, och som en följd av chockterapi drabbades de hårdare än männen på grund av avvecklingen och privatiseringen av den offentliga sektorn och av nedskärningarna inom den statliga barnomsorgen där de var kraftigt överrepresenterade. Kvinnors deltagande i Solidaritets kamp för ett demokratiskt Polen resulterade inte i att de fick plats i maktens korridorer även om deras insatser, särskilt under undantagstillståndet, vittnade om stor politisk skicklighet, ledar-kompetens och logistisk kreativitet, för att inte tala om vanligt mod. Det imponerande humankapital som utvecklades hos kvinnorna inom Solidaritet när rörelsen hade tvingats under jord har aldrig tagits tillvara. Följande fråga infinner sig: Vem eller vilka var det som inte tog detta kvinnliga humankapital tillvara? Männerna som tilldelades makten? Kvinnorna som själva avstod från den? Hur var det i så fall möjligt?

Solidaritet var i grunden en arbetarrörelse, men den leddes av en grupp karismatiska män och deras ideologiska rådgivare. I denna oppositionella rörelse spelade kvinnor en betydande roll, men deras insatser suddades ut ur Solidaritets historia. Efter den 13 december 1981, då många av Solidaritets ledare arresterades, var det framför allt kvinnorna som organiserade den underjordiska verksamheten. De skötte utgivningen av *Tygodnik Mazowsze*, den största underjordiska tidningen, smuglade pengar, trycktekniskt material, brev och meddelanden, och lyckades att skapa ett välfungerande underjordiskt nätverk mellan olika städer. De gömde sina manliga kollegor, skaffade mat åt dem och skyddade dem (Penn 1994, 2003, 2005; Kuroń & Żakowski 1996). Ändå förringade de sin del i det konspiratoriska arbete och betraktade männen som de riktiga ledarna. Ibland hade deras vilja att förbli anonyma en allvarlig, men enkel anledning – ingen lyssnade på en kvinna. I sin verksamhet använde Danuta Winiarska, chef för Solidaritet i regionen Lublin, sin manliga kollegas identitet. En viss Abramczyk påstods vara källan till alla de order som hon utfärdade. På så sätt ville Winiarska ge tyngd åt alla sina direktiv och mobilisera krafter så att de skulle genomföras (Graff 2001, 27).

I sin studie av kvinnor i Solidaritetsrörelsen försöker den amerikanska journalisten och feministen Shana Penn hitta ett svar på frågan varför de kvinnliga aktivisterna sällan eller aldrig visade någon form av feministisk medvetenhet. ”Feminism är en lyx när du måste dölja din identitet i ett totalitärt system”, hävdade Joanna Szczęśna i ett samtal med Penn. Kvinnorna kände sig inte som omstörtare. De accepterade den dåvarande könsordningen. Ewa Kulik, medarrangör av det rikstäckande underjordiska högkvarteret, erkände: ”Vi betonade att de var de riktiga ledarna”, medan Helena Łuczywo anspråkslöst berättade:

”Jag gjorde vad jag var tvungen att göra, alla kvinnor gjorde samma sak.” (Penn 1994, 3-16). Som nämnts ovan hade ibland deras vilja att förbli anonyma en annan allvarlig men enkel anledning – ingen lyssnade på en kvinna. En annan viktig anledning var att de var tvungna att dölja sin identitet. Kvinnorna var dock överens: de såg männen som de riktiga ledarna. Det var männen som symboliserade makten.

Känslan av plikttrogenhet mot kollektivet i den gemensamma kampen tog över kvinnornas individuella anspråk på makt. Ett sådant beteende kan verka konstigt ur ett svenskt/västerländskt perspektiv men i den polska kulturen har kvinnornas uteslutande från politiken en lång tradition. Denna plikttrogenhet har med den polska patriotismen att göra och härstammar från romantiken och 1800-talets polska uppror mot de främmande makter som då ockuperade landet. I denna upprorsmyt var männens roll att kämpa och kvinnornas att stödja. Upprorsmyten har ständigt återupplivats och anpassats till nya politiska omständigheter i Polens historia. Senast gången den flammade upp var just inom Solidaritetsrörelsen (Törnquist-Plewa 1992, Kubik 1993, Tazbir 1991). I sin bok *Świat bez kobiet* [En värld utan kvinnor] hävdar Agnieszka Graff att den nationella omvälvning som Solidaritet initierade på ett symboliskt plan innebar ett återupprättande av den gamla patriarkala ordning som det totalitära systemet tillfälligt rubbat (Graff 2001, 26; se även Watson 1996; Kimmel m.fl. 2005). För ett kommuniststyre kunde av många uppfattas som ett feminiserat styre, då det innebar en kränkning, en symbolisk kastration av den ”riktiga”, traditionella, polska manligheten, enligt Graff. För många män utgjorde således deras deltagande i Solidaritetsrörelsen en säregen *rite de passage* där de skulle hitta tillbaka till den egna självkänslan och återställa den traditionella patriarkala ordningen. Männen skulle då återigen kunna bli respekterade för det som de varit i Polens förflutna: tappra hjältar, patrioter och familjefäder (Kulawik 2011). Solidaritetsrörelsen fick dessutom betydande stöd av katolska kyrkan, för vars hjälp man senare var tvungen att göra stora eftergifter i form av antiabortlag, avskaffande av sexualundervisning i skolan och slopade statliga subventioner till preventivmedel, hävdar polska kvinnoaktivister. I sin artikel ”Provincializing Global Feminism: the Polish Case”, beskriver Elżbieta Matyniak övergångsperioden på följande sätt:

It was precisely a women's issue that became one of the major battlegrounds in the last Communist and succeeding post-Communist parliaments. That battle, part of a more extensive cultural war, was over a woman's right to self-determination, and specifically over her reproductive rights. The key soldiers of this legislative battle – to expand upon the metaphor – arrived in parliament armed with the paraphernalia of the Polish idiom: “dressed” as knights and ladies, as peasants hiding behind the icon of the Madonna, with male politicians crossdressed as those patriotic “Mother Poles”, and finally bishops – not as shepherds but as the sheep dogs of the New Eu-

rope. [...] In the favorable context of the fresh and authentic gratitude that society felt toward the Church for its long service on behalf of the survival of the Polish nation, harsh anti-abortion measures were voted into law. Abortion was virtually delegialized, sex education was removed from the schools, and state subsidies for contraceptives were cancelled. Now the Polish abortion law is becoming a "cultural specificity", an exception protected in accordance with the principle of a multicultural Europe. (Matyniak 2003)

Polens inträde i EU har alltså inte hjälp polska kvinnor i deras arbete för en revidering av antiabortlagen eftersom Polens inhemska könspolitik förklarades som kulturspecifik.

Kommunismen innebar framför allt en avpolitiserings av kategorier baserade på skillnad, däribland könskategorin. Som ideologi garanterade den alla samma rättigheter, även om det aldrig var så i verkligheten. Ideologin ledde i stället till att den politiska maktlösheten blev universell. Kännetecknande för övergången från kommunism till demokrati i nästan alla östeuropeiska länder är en omedelbar politisering av könsskillnader (Watson 1997, 144–161; Graff 2001, 18). Den första lag som stiftades i Polen av den nya demokratiska makten var antiabortlagen. Om perioden då Solidaritet bildades innebar en återkomst för mannens politiska identitet så konstituerades senare den polska demokratin som en människans värld, från vilken kvinnor var uteslutna (Graff 2001, 30), inte minst på grund av den katolska kyrkans orubbede position och dess starka band med Solidaritetsrörelsen och dess ledare.

Let us recall the facts once again. 1990: the Solidarity Congress dissolves the Women's Committee for its refusal to accept the Church-defined position on women's rights with humility. 1992: a referendum on abortion rights fails to take place despite massive public demand. We may also retrace our steps back to the beginning of the eighties. It is then that the first anti-abortion campaign of the Church took place: exhibitions of photographs of mutilated fetuses set up in churches, widespread circulation of the film "Silent Scream", organization of pro life marches. All that began in the times of the first Solidarity movement.²²

Införandet av antiabortlagen och den därpå följande och återkommande hätska debatten kring den synliggjorde de konflikter som redan fanns inbyggda i genusrelationerna sedan tidigare. Man kan faktiskt dra tydliga paralleller mellan dagens abortdebatt och den som pågick i Polen under mellankrigstiden. Men abortdebatten som sådan är varken särskilt polsk eller någon helt ny företeelse. Många av de argument som förs fram i Polen idag har funnits i abortdebatter i alla länder i vår tid. Vissa forskare visar dessutom att de fanns redan under antiken.

---

²² <http://humanizm.free.ngo.pl/graff.html>

Abortdebattens historia

De stater som ger kvinnor rätt till fri abort är fortfarande i minoritet i världen. I dag är det 73 stycken, men denna världskarta behöver ständigt uppdateras då utvecklingen går åt en legalisering i allt fler länder. Abort har debatterats i tusentals år och mycket har handlat om höga moraliska normer och teoretiska principer. Men som många forskare har konstaterat genom tiderna har abort i praktiken varit, och alltjämt är, en handling som har lite med principer men desto mer med tvingande omständigheter att göra.

I boken *Abortion in the Ancient World* redogör Konstantinos Kapparis för abort under antiken (Kapparis 2002). I denna tankeväckande studie drar han paralleller till dagens abortdebatt i USA och i flera europeiska länder. Huruvida abort var legitimt eller inte var en fråga av stor vikt för läkare, naturfilosofer, moralfilosofer, teologer och författare under antiken. Kapparis argumenterar för att det fanns en öppen och pluralistisk abortsyn hos greker och inledningsvis även hos romare. Denna öppenhet byggde på att man helt enkelt inte kunde fastställa, varken filosofiskt eller medicinskt, när människan egentligen blev till. Kapparis urskiljer tre olika perspektiv i antikens diskussion om när livet börjar: 1) livet börjar vid befruktningen och abort bör betraktas som ett brott. 2) fostrets utveckling till människa sker gradvis och att abort bör betraktas som ett brott bara om den utförs sent i graviditeten. 3) livet börjar vid födseln och abort därmed inte bör ses som mord (även om man var skeptisk till handlingen som sådan).²³ Under den klassiska perioden dominerade uppfattningen att människans tillblivelse sker gradvis.²⁴ Man kan notera att den liberalisering av abortlagarna som skedde i flera västländer under 1960-talet grundades på en liknande syn.

Abort i det antika Grekland var tillåtet men argumenten för och emot vässades under nästkommande sekler. När romarna på 200-talet kriminaliserade abort var det, enligt Kapparis, inte ett resultat av ökad kunskap om biologiska fakta rörande fostrets status, inte heller ett resultat av en etisk övertygelse om att abort var moraliskt fel (vilket är ett av huvudargumenten i abortdebatten i exempelvis dagens Polen). I stället var det ett sätt att säkra imperiets fortlevnad då den traditionella romerska familjen, och de värderingar den företrädde vid den tiden, upplevdes som hotad av främmande kulturer och barbarer som stod vid imperiets gränser. Imperiet föll, men de första kyrkofädernas absoluta position i abortfrågan kan ha varit ett resultat av den allmänt fientliga inställningen till aborter i det sena

²³ Att se födelseögonblicket som definition för en människa var vanligt bland försokratiska filosofer. Diogenes från Apollonia argumenterade exempelvis för denna syn.

²⁴ I *Politiken* rekommenderade Aristoteles att om en abort var nödvändig skulle den utföras innan livet började. Aristoteles såg inte fostret som en människa under de första månaderna. De hippokratiska skrifterna, som innehöll resonemang kring fostrets utveckling, hade stor betydelse för den gradvisa inställningen.

romarriket, menar Kapparis. Abortmotståndarna inom kyrkan bortsåg dessutom från det enda avsnitt om aborter (eller snarare missfall) som finns i Bibeln, närmare bestämt Exodus 21:22–4, som lyder: ”Om någon under ett slagsmål stöter till en havande kvinna så att hon får missfall men ingen skada sker, skall han böta vad kvinnans make kräver, sedan värdering ägt rum”. Enligt kyrkans opponenter kunde detta avsnitt tolkas som ett argument för ett gradvist människoblivande. I stället valde kyrkofäderna att fokusera på ett annat bibliskt avsnitt som finns i Andra Moseboken, Exodus 21:12: ”Den som slår ihjäl en människa ska straffas med döden”. I det fallet valde man förstås att betrakta fostret som en fullvärdig människa, vilket dock visade sig vara ganska problematiskt. Abortfrågor fortsatte nämligen att vara föremål för stridigheter under de följande århundradena, oftast på initiativ av reformvänliga krafter inom kyrkan, men också pga. kritiken som kom från kyrkans motståndare. Överlag var den katolska kyrkans inställning orubblig: Allt mänskligt liv, från konceptionen till döden, är heligt eftersom människan som person är avsedd att vara Guds avbild. Dråp av en mänsklig varelse står i allvarlig motsättning till personens värdighet och Skaparens helighet. (Förbudet att dräpa avskaffar dock inte rätten att döma en brottsling till dödstraff.) Från och med konceptionen har ett barn rätt till liv.

Abort har genom tiderna av och till setts som barnamord och det är denna syn som fortfarande verkar dominera abortdebatten i Polen. Bibeln är som sagt inte till stor hjälp i frågan. Abortmotståndarna har därför ofta refererat till andra religiösa skrifter, exempelvis de tidiga bysantiska, där abort fördömdes. I Didachés *De tolv apostlarnas lära*, ett tidigt författat kristet verk på grekiska från ca 100-talet e.Kr (som är källa till kunskap om den tidiga kristna församlingen och som ofta citeras av sådana kyrkofäder som Clemens av Alexandria, Origenes, och Athanasius), står följande: ”Du skall inte döda ett *foster* genom fosterfördrivning, och du skall inte låta ett nyfött barn förgås” (Kap. 2:2; min kursivering)²⁵. I den tidiga romersk-katolska kyrkan var abort emellertid tillåten under de 40 första graviditetsdagarna för pojkfoster och de första 80–90 dagarna för flickfoster. (Man kan undra hur man på den tiden, då fosterdiagnostik saknades, kunde avgöra fostrets kön.) Det var först år 1588 som påven Sixtus V förklarade att abort borde jämföras med mord, men denna lag gällde bara i tre år, tills nästa påve tog över och tillät tidiga aborter igen. Sedan dröjde det till 1869 innan påven Pius IX åter förklarade abort vara mord, en syn som fortfarande råder inom den katolska kyrkan.²⁶

---

²⁵ Lägg märke till ordvalet ”ett foster” i vissa svenska översättningar. I både engelsk och polsk översättning står det ”ett barn”. <http://ojciec.pl/aby-ojciec-by-l-poznany-czczony-i-kochany/inne-teksty-9.html>

²⁶ http://www.religioustolerance.org/abo_hist.htm

Abortdebatten återupptogs av Vatikanen efter att de första p-pillren introducerades på 1960-talet. För första gången någonsin i människans historia fanns ett hundra procentigt säkert preventivmedel som öppnade för möjligheten till en friare sexualitet och som för alltid skulle befria kvinnor från oron att bli med barn. Nu skulle sex bli ångestfritt och okomplicerat, men samtidigt höjdes moraliserande röster som varnade för ungdomens förfall och en gränslös lössläpplighet. Under Andra Vatikankonciliet (1962–65), som hade sammankallats av den reformvänlige påven Johannes XXIII (död 1963), utsåg man en särskild kommission som skulle ta upp befolknings-, familje- och födelsekontrollfrågor. Kommissionen, som var verksam under åren 1963–65, var positivt inställd till p-piller, men detta ignorerades både av Konciliet som förklarade abort för barnamord (1965) och av den efterträdande påven Paulus VI som i sin omdiskuterade encyklika *Humanae Vitae* (1968) upprepade tidigare förbud mot preventivmedel och abort. Den polskfödde påven Johannes Paulus fortsatte i hans fotspår vad gäller dessa frågor, vilket han uttryckte i sina encyklikor *Veritatis Splendor* (1993) och *Evangelium Vitae* (1995), något som var av särskilt betydelse för hans landsmän (Ignaciuk 2007).²⁷

Synen på abort har sålunda skiftat genom tiderna och över världen, men särskilt de senaste 500 åren, i och med kyrkans överhöghet och dess mäktiga grepp över den kristna befolkningen. I början var det egentligen ingen som brydde sig nämnvärt om fostret. En avbruten graviditet betraktades på sin höjd som ett brott mot *pater familias* – familjens överhuvud (vilket enligt mig även framgår av den bibliska texten). Det var först i och med kristendomen som man bakom varje graviditet började skönja en egen levande varelse, påpekar Le Naour och Valenti i sin *Histoire de l'avortement* (2003). Denna varelse måste skyddas och få födas, eftersom livet är heligt enligt kristen moral och eftersom varje mänskligt liv bör döpas. I sin studie fokuserar Le Naour och Valenti på det som följer därefter – ett otal olika vinklingar av debatten och eviga opinionssvängningar.

I Frankrike överfördes abortfrågan från kyrkliga till kungliga rättsinstanser först på 1500-talet. Under 1600- och 1700-talen fick fostret egen autonomi tack vare vetenskapliga upptäckter och under upplysningstiden skedde en vidareutveckling då kvinnor som genomgick ingreppet förvandlades från kriminella till offer, varpå många ifrågasatte bekämpandet av aborter. Efter franska revolutionen 1789 kommer frågan upp på den politiska dagordningen och staten beslutar att man måste skydda den framtida medborgarens, arbetarens och soldatens liv och att modern ska straffas hårt för en abort. (Denna syn fanns kvar fram till 60–70-talet då den feministiska rörelsen började arbeta för kvinnors rättigheter,

---

²⁷ http://www.federa.org.pl/dokumenty_pdf/prawareprodukcyjne/mgr%20A.%20Ignaciuk.pdf

däribland rätten att bestämma över sin egen kropp.) Senare, på 1800-talet, blev abort allt vanligare i alla samhällsskikt. Detta skedde som en följd av urbanisering och en växande tro på individualism och inte minst pga. uppfinnandet av mekaniska instrument och andra hjälpmedel som ersatte forna tiders gifter och diverse ineffektiva mixturer. (Le Naour & Valenti 2003; Galeotti 2003)

Med andra ord så kan kravet på fri abort, i exempelvis dagens Sverige och i andra europeiska länder där abort är lagligt, uppfattas som en självklarhet och en, vad gäller abortlagstiftningen, självklar "kvinnofråga". I själva verket är dock detta krav inte mycket äldre än den moderna statens uppkomst och, framför allt, den medicinska utvecklingen under 1800-talet. Det är också nödvändigt att påpeka att kvinnor egentligen aldrig själva har haft något inflytande på besluten att legalisera eller kriminalisera abort. Genom historien är det främst kyrkan som har haft störst makt att avgöra om abort ska vara tillåtet eller inte, men under 1900-talet blev abortfrågan en politisk angelägenhet och besluten kring familjepolitiken kom till stor del att styras av ekonomiska och militära skäl. Arbetskraftsbehovet har varit ett tungt vägande skäl. När det behövdes ökad befolkning i samband med t.ex. krig kriminaliserades aborter, medan de blev tillåtna när kvinnorna behövdes på arbetsmarknaden.

Sovjetunionen blev den första stat som legaliserade abort, vilket skedde år 1920. Men att få abort utförd på de statliga sjukhusen hade varit möjligt redan strax efter ryska revolutionen. När andra världskriget närmade sig och det stod klart att Sovjetunionen skulle dras in i kriget förbjöds aborter igen, men när kriget var över och kvinnor åter behövdes på arbetsmarknaden blev abort tillåtet igen.

Författaren till den illegala abortens historia i Sverige, idéhistorikern Lena Lennerhed, menar att den moderna tidens aborter i Sverige kan sägas börja på 1920-talet, då kvinnor, som nyligen fått rösträtt, började ta del av samhället på ett annat sätt än tidigare. Det var vid den här tiden som man på allvar började tala om "den Nya Kvinnan". Allt fler kvinnor drogs in i det moderna samhället: de flyttade till staden, de började arbeta och delta i det kulturella och sociala livet på ett aktivt sätt. Med detta följde också en ökad möjlighet till kontakt med abortörer jämfört med i det tidigare bondesamhället. På 30-talet genomfördes de första svenska statliga utredningarna i vilka man försökte uppskatta hur många aborter som gjordes. Legaliseringen av abort i Sverige kom visserligen officiellt så sent som 1975, men i praktiken uppstod den gradvis åren dessförinnan. I Sverige fanns, också då abort var olagligt, goda möjligheter för den som kunde betala för sig att få aborten utförd av professionella läkare på väl fungerande privata kliniker eller inom den vanliga sjukvården. Kvinnor, och naturligtvis i viss utsträckning även deras män, har av flera

olika skäl kämpat för möjligheten till familjeplanering betydligt längre. Förändringarna i lagstiftningen kom etappvis. 1938 kom en ny lag som tillät aborter under vissa omständigheter, till exempel om det fanns risk för kvinnans liv eller om hon hade blivit våldtagen. Attityderna hos befolkningen förändrades dock inte på allvar förrän på 1960-talet men då gick det å andra sidan desto snabbare. Det var framför allt två händelser som fick opinionen att svänga. Den ena var den s.k. Polenaffären. Det kom fram att svenska kvinnor åkte till Polen för att göra abort, vilket ledde till att de hotades av åtal i Sverige. Den andra händelsen, som inträffade 1962, var av internationellt intresse. Amerikanskan Sherri Finkbine var gravid och tog läkemedlet Thalidomide. När det visade sig att medicinen orsakade fosterskador ville hon avbryta graviditeten, men fick avslag av de amerikanska myndigheterna. Då beslutade den svenska Medicinalstyrelsen att ge henne rätt till abort i Sverige (Lennerhed 2008).

Abortens historia vittnar om en sak: rätten till fri abort får aldrig tas för given! Kropp, sexualitet och reproduktion tycks alltid ha varit ideologiska slagfält där män och kvinnor, stat, familj och individ, har tävlat om kontrollen. I Sverige kan graviditeten avbrytas av vilken anledning som helst. Kvinnan får själv bestämma om hon vill föda eller inte.²⁸ I många länder är det rent juridiskt dock inte möjligt för kvinnor att uppge sin egen vilja som skäl för att få rätt till abort. Det måste finnas andra och starkare (exempelvis sociala) skäl. Lagstiftningens implicita budskap kan även tolkas som att barnafödande under alla omständigheter är att föredra. Trots att man i Sverige kan konstatera att rätten till abort, som en del av idén om mänskliga rättigheter, politiskt sett är det enda alternativet, kan man inte på samma sätt generalisera frågan om vad som är rätt och fel då frågan aktualiseras på en personlig nivå. Lena Lennerhed menar: ”Att vara tydligt politisk i abortfrågan står inte i motsättning till en öppenhet för samtal om upplevelser och känslor eller frågans existentiella aspekter” (Lennerhed 2008, 9). I Sverige, där man har en abortlag som vilar på medicinska grunder och tar hänsyn till såväl fostrets som kvinnans rättigheter, har abortdiskussionen i stället kretsat kring avsaknaden av en etisk dimension i debatten. Vissa debattörer (särskilt kristna) påstår dessutom att det råder ett åsiktsförtryck i abortfrågan som enligt dem är lika tabubelagd i Sverige som i andra länder, detta på grund av oviljan

---

²⁸ Den nu gällande svenska abortlagen föreskriver att en kvinna som begär abort får avbryta graviditeten före utgången av 18:e graviditetsveckan utan att behöva uppge sina personliga skäl. Hon fattar själv sitt beslut. Men kvinnan ska alltid erbjudas stödsamtal före och efter aborten.

Efter 18:e graviditetsveckans utgång kan abort bara ske om ”synnerliga skäl” föreligger. En kurator måste utreda fallet och Socialstyrelsen beslutar sedan om aborten får genomföras eller inte. Ingen abort får dock utföras om fostret kan överleva utanför livmodern. I Sverige är idag den gränsen i praktiken satt vid 22:a veckan.

Om havandeskapet på grund av sjukdom eller kroppsfel hos kvinnan medför allvarlig fara för hennes liv eller hälsa kan Socialstyrelsen dock tillåta abort oavsett hur långt graviditeten gått.

att ta upp den moraliska problematiken samt att det finns en utbredd rädsla bland politiker att framstå som antifeministiska.²⁹

Abortdebatten i Polen – ett historiskt perspektiv

Frågan om abort exemplifierar en av flera komplicerade politiska frågor som även kan innehålla en moralisk, etisk dimension. Den rättsliga frågan huruvida abort ska vara lagligt eller inte har varit föremål för debatter och kontroverser världen över i snart ett sekel, även om dispyten kring ämnet aldrig har väckt lika starka känslor i Europa som den har gjort i USA. Polens diskussion om abort har pågått med varierande intensitet åtminstone sedan tiden före andra världskriget.

Den polska abortdebattens historia på 1900-talet kan huvudsakligen delas in i tre perioder. Den första omfattar mellankrigstiden, en period präglad av stormig offentlig debatt mellan den radikala högern (som då satt vid makten) och den polska intelligentians liberala kretsar i samband med utarbetandet av ”Kodeks karny”, dvs. den polska strafflagen, år 1932. Den andra omfattar Polska Folkrepublikens tid och legaliseringen av abort i enlighet med samhälls- och familjepolitiken i Sovjetunionen. Tredje perioden är tiden efter kommunismens fall, då den polska riksdagen år 1993 införde en av de mest restriktiva abortlagarna i Europa.

Under perioden 1795–1918, då Polens territorium var delat mellan Ryssland, Österrike och Preussen, var det ockupationsmakternas straffrätt som gällde och abort bestraffades utan undantag (även om det tilläts i vissa nödfall, ex. då moderns liv var i fara). I den österrikiska delen omfattade det straffrättsliga ansvaret även fadern, om man bara kunde bevisa hans inblandning. Dessa bestämmelser var i kraft tills den pånyttfödda polska staten antog en egen författning år 1932.

Den första stora kampanjen för legaliserad abort i Polen inleddes i slutet av 1920-talet, på bl.a. Tadeusz Boy Żeleńskis initiativ (se nästa avsnitt). Efter en lång och stormig diskussion beslutade man år 1932 att legalisera abort i två fall: 1) på strikt medicinska grunder, och 2) i det fall då graviditeten var ett resultat av våldtäkt, incest eller samlag med en minderårig (under 15 år). Vid den tidpunkten var det en av de mest liberala abortlagarna i Europa. Endast Sovjetunionen kunde (under åren 1920–1936) uppvisa en mer liberal lagstiftning.

---

²⁹ Se exempelvis debatter i sociala medier: <http://www.newsmill.se/artikel/2011/06/26/vi-har-redan-etiska-aborter>
<http://blog.jatillivet.se/wordpress/tag/abortdebatt/>
<http://www.dn.se/debatt/dags-for-samhallet-att-nyansera-synen-pa-aborter>

Efter andra världskriget, när abort av sociala skäl åter legaliserades i Sovjetunionen, började man i Polen på nytt att diskutera en legalisering. Debatten ledde till att Polen, i likhet med en rad andra länder i Öst- och Centraleuropa, hade en liberal abortlagstiftning mellan 1956 och 1993. Abort var tillåtet både av medicinska och sociala skäl, till exempel vid svåra levnadsomständigheter. Både allmänna och privata abortkliniker var tillåtna. Den nya lagen från 1956 antogs trots kyrkans uttalade motstånd (Miller 1997, 70). Enligt Kulczycki var ett av syftena med denna lag att skydda kvinnor från de farliga konsekvenser som dåligt utförda, hemliga aborter innebar (Kulczycki 1995, 476). I och med införandet av den nya lagen ökade antalet legala aborter kraftigt, allt fler kvinnor började åberopa rätten till abort av sociala och ekonomiska skäl. Samtidigt visade en undersökning att även om abort var lagligt så fanns det byråkratiska hinder som gjorde att kvinnor fortfarande hade problem med att få tillgång till den medicinska hjälp de behövde. Bland annat var de tvungna att bevisa att deras sociala situation hade förvärrats. Ett intyg från de sociala myndigheterna skulle visas för läkaren. Tre år senare utfärdade därför den polska hälsoministern en ny reglering som skulle underlätta för kvinnor att få tillgång till medicinsk hjälp vid abort. Genom en nytolkning av abortlagen liberaliserade man den ytterligare, vilket resulterade i att kvinnor i själva verket gavs rätt till abort på begäran (Leslie 1994, 457). Även om det inte finns exakta siffror så beräknar man att det under perioden som följde utfördes mellan 180 000 och 300 000 aborter per år. Den omedelbara återverkningen av detta beslut, anser forskarna, var att abort bland polska kvinnor började fungera som ett alternativ till preventivmedel: "[i]t came to be treated more as an alternative to contraception and childbirth than as an emergency act" (Kulczycki 1995, 477). Detta lagliga missbruk kunde i sin tur bero på brist på både sexualundervisning och preventivmedel (en liknande situation rådde i andra kommunistiska länder) och trots att en majoritet av polackerna ansåg sig vara katoliker visade det sig även att de förblev "selective in terms of living by the tenets of the Roman Catholic Church" (Miller 1997, 71). Emellertid, år 1981, efter påtryckningar från den katolska kyrkan och grupper av troende katoliker förknippade med rörelsen för "skydd av det ofödda barnet", föreslog hälsoministern en skärpning av abortlagen (Okólski 1983, 264). Hans lagförslag innebar bl.a. "a ban on outpatient clinic abortion; limiting permission to perform abortion to gynaecologists only; mandatory special counselling in case of termination of a first pregnancy; and the physician's right to refuse to perform an abortion on moral grounds" (Okólski 1983, 264). Lagförslaget gick dock aldrig igenom och fram till kommunismens fall förblev den liberala abortlagen med "abort på begäran" oförändrad. I samband med systemskiftet i början av 90-talet infördes emellertid en restriktiv prövning av vad formuleringen "svåra levnadsomständigheter" egentligen innebar.

Abortdebatten under mellankrigstiden

Dagens polska abortdebatt liknar påfallande mycket om diskussionerna kring abort under mellankrigstiden. Man kan se hur vissa argument som användes då återkommer idag. Vid båda tidpunkterna har Polen haft behov av att stifta nya lagar efter ett systemskifte, och i båda fallen har man börjat med abortlagen. När Polen blev självständigt år 1918 var en av de viktigaste uppgifterna att stifta egna lagar, däribland en strafflag som inkluderade en abortlag. Efter ett riksdagsbeslut år 1920 inrättades *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej* (Polska republikens kodifieringskommission), ett av regeringen oberoende organ som skulle stå för utarbetandet av den nya civil- och strafflagen. Många framstegsvänliga polacker såg det som ett bra tillfälle att ge den polska lagstiftningen en progressiv och kreativ karaktär, som en möjlighet till reformer i rätt riktning. Det var vid tiden för Kodifieringskommissionens arbete som den första polska abortdebatten ägde rum. Frontfigurer i abortdiskussionen under mellankrigsperioden var Tadeusz Boy Żeleński (1874–1941), författare och översättare och likaså känd läkare, och hans kollega och vän Irena Krzywicka (1899–1994), också hon författare, översättare och journalist. På den tiden var det ytterst få män som vågade uttala sig i de s.k. kvinnoaksfrågorna.

[Irena Krzywicka] *tog upp kvinnofrågan när hon fick kännedom om flera olyckor som hade inträffat i hennes hus till följd av illegala aborter utförda av barnmorskor. Hennes idé var att gå ut med det i tidningarna. Hon övertalade Boy att skriva om det. Hon ansåg att hans röst, som utbildad läkare och allmänt respekterad människa, vägde tyngre än hennes egen. Senare skrev de tillsammans om dessa ämnen. Den första "Kliniken för medvetet moderskap" öppnades i stadsdelen Leszno i Warszawa, i oktober 1931. I kampen för att "göra sig av med kvarlevorna" av det gamla tänkandet deltog även skribenter och medicinare: Paweł Hulka-Laskowski, Wanda Melcer, Maria Morska [...]. År 1932 publicerades för första gången "Życie Świadome" [Det medvetna livet], en skrift vigd åt frågor rörande sociala reformer. Skriften publicerades som bilaga till den i Polen då viktigaste litterära tidskriften. Man började skämta om att "Wiadomości literackie" [Litterära nyheter] hade förvandlats till "Gynekologiska Nyheter".³⁰ (Tuszyńska 1999)*

Żeleńskis vänskap med feministen Krzywicka stärkte utan tvekan hans intresse för kvinnans frigörelse. Även idag anses han vara en av de första och största bland polska feminis-

³⁰ [Irena Krzywicka] zajęła się sprawami kobiet dowiedziawszy się o kilku wypadkach, jakie zdarzyły się w jej kamienicy na skutek zabiegów pokątnych akuszerok. Jej pomysłem było wyjście z tym na łamy gazet. Namówiła Boya do pisanja na ten temat. Uważała, że jego głos, jako lekarza z wykształcenia i jako człowieka powszechnie cenionego, będzie miał inną wagę niż jej. Potem pisali o tym wspólnie. Pierwszą w Warszawie Poradnię Świadomego Macierzyństwa otwarto w październiku 1931 roku na Lesznie. W walce o "uprzętnięcie przeżytków" dawnej myśli towarzyszyli im ludzie pióra i medycyny: Paweł Hulka-Laskowski, Wanda Melcer, Maria Morska [...]. W 1932 roku ukazał się pierwszy dodatek do najważniejszego wówczas literackiego pisma w Polsce "Życie Świadome", poświęcony sprawom reformy obyczajowej. Dowcipni mawiali z przekąsem, że „Wiadomości Literackie” zmienią się w "Wiadomości Ginekologiczne".

ter. För sina radikala åsikter blev han ofta hånad och kritiserad, inte minst av katolska kyrkan och de polska nationalisterna (de s.k. "endecja" och "chadecja" – ND, Nationella Demokratiska Partiet och ChD, Kristdemokraterna) som kallade honom för allt möjligt, från depraverad, frimurare och jude till bolsjevik, och försökte sabotera hans arbete för sexuell upplysning och rådgivning (Natanson 1977, 270). Boy Żeleński's aktivism och engagemang i kvinnofrågor kan huvudsakligen delas upp i två områden: arbetet för fri abort och främjandet av preventivmedel, och arbetet för en liberalisering och sekularisering av äktenskapslagen. Hans aktivism omfattade framför allt publicistik som var tänkt att påverka opinionen vid den tid då Kodifieringskommissionen arbetade (1920–1932) i riktning mot en legalisering av abort, men det omfattade även främjande av underhåll till ensamstående mödrar och en liberalisering av äktenskapslagen (borgerlig vigsel och skilsmässolagen). Under perioderna 1928–29 och 1929–30 publicerade han i dagstidningen *Kurier Poranny* [Morgonkuriren] två artikelserier där han förespråkade en rad ändringar av äktenskapslagen samt legaliserad abort. Dessa gavs senare ut i samlingarna *Dziewice konsystorskie* [Konsistoriska jungfrur] (1929) och *Piekło kobiet* [Kvinnors helvete] (1930), vilka även idag utgör ett av de mest kända bidragen till abortdebatten. Boy Żeleński var starkt emot den katolska kyrkans växande inflytande på och inblandning i politiken, men i sina debattartiklar avstod han ifrån att ge sig in i en direkt diskussion med kyrkan genom att undvika moral-etiska frågor och i stället argumentera för sina åsikter ur läkarens och medborgarens perspektiv.

Piekło kobiet består av sammanlagt elva artiklar i vilka Żeleński tar upp frågan och argumenterar för fri abort. Den första artikeln, "Największa zbrodnia prawa karnego" [Strafflagens grövsta brott], publicerades den 20 oktober 1929. Med den inledde Żeleński en kampanj mot det hänsynslösa lagförslaget mot abort (från 1922) som föreskrev upp till 5 års fängelse för en kvinna som gjorde abort och lika långt straff för den läkare/person som utförde den eller möjliggjorde den. Detta lagförslag tog inte hänsyn till några förmildrande omständigheter och abort likställde otvetydigt med barnamord (Żeleński 1992, 16). Den inledande artikeln skrev Żeleński strax efter att han hade deltagit i *II Zjazd Prawników* [Den andra juristkongressen] som hade ägt rum i Warszawa i september och där nästan alla jurister hade uttryckt sig i abortfrågan på ett sätt som stod i direkt motsättning till Kodifieringskommissionens hållning i frågan. Żeleński beklagade att kongressen inte antog några resolutioner. Trots detta, påstod han, kunde dess förfarande betraktas som en misstroende-förklaring mot Kodifieringskommissionen (Żeleński 1992, 122).

Żeleński pekar upprepade gånger på en stor kluvenhet (som för övrigt återspeglar det hyckleri som rådde i samhället i stort) vad gäller ”en mycket besvärlig rättsfråga av stor samhällelig betydelse”:

Medan våra lagstiftare i sitt förslag behandlar abort som barnamord (!!!) anser allmänheten – alldenstund den beklagar att det finns ett sådant behov – att det absolut inte kan betraktas som ett brott. Tvärtom, trots plattityder om moderskapets värdighet, är det tusen gånger lättare för allmänheten att ”förlåta” en abort än att behöva se ett oäkta barn födas. (119–120)

Detta känsliga spörsmål har den effekten att den som officiellt uttalar sig i frågan genast känner sig obekväm under det moraliska hyckleriets tryck och förlorar modet att offentligt försvara sina åsikter och känslor, vilka han annars erkänner privat. (121)³¹

Boy Żeleński ser dubbelmoral även bland statsmaktens företrädare när han hävdar att ”som privatperson vet var och en av dem vad de bör tänka, de vet att den paragraf som de vill införa är både kraftlös och grym men som lagstiftare blundar de för vad de som människa vet och blir i stället företrädare för hyckleri och samhällets småsinthet” (136).³² Detta problem återkommer senare i det postkommunistiska Polen, bl.a. i och med införandet av ”samvetsklausulen” som möjliggör för läkare att slippa utföra lagliga aborter men inte hindrar andra från att utföra olagliga sådana.

Om den förvirring och kluvenhet i abortfrågan som rådde på den tiden vittnar Żeleńskis översikt över motståndare till respektive förespråkare för laglig abort. På ena sidan barriaderna placerar han dels en rad reformvänliga och liberala experter inom olika yrkesområden (jurister, läkare, sociologer), personer med samma åsikter som han själv, och dels kvinnor i sin närhet (aktivister och feminister) och kvinnor som skriver till honom för att uttrycka sitt stöd för hans arbete men som vill förbli anonyma eller bevara en neutral position. Żeleński beklagar sig över att dessa kvinnor är begränsade av en sorts ”falsk blygsel”. På andra sidan barriaderna finns katolska kyrkofäder, den politiska högern, folkhälsovårdens och den statliga administrationens medarbetare, tillverkare av diverse ”vaggor, nappar [...] och kistor” och beskyddare av den polska nationen (nationalister och

³¹ Podczas gdy nasi prawodawcy traktują w swoim projekcie przerywanie ciąży na równi z dzieciobójstwem (!!), społeczeństwo – ubolewając nieraz nad jego koniecznością – absolutnie nie uważa go za występki. Wręcz przeciwnie, mimo frazesów o dostojeństwie macierzyństwa, tysiąc razy łatwiej ”przebaczyć” społeczeństwo matce przerwanie ciąży niż urodzenie nieślubnego dziecka. (119-120)

[T]a drażliwa kwestia ma to do siebie, że ktokolwiek zabiera w niej głos oficjalnie, natychmiast czuje się skrepowany naciskiem obyczajowej obłudy i traci odwagę publicznego bronięcia zapatrywań, które nieraz wyznaje prywatnie.

³² ”[...] każdy z nich jako człowiek prywatny wie, co o tym myśleć, wie, że paragraf, który wprowadza, jest zarazem i bezsilny, i morderczy, ale jako kodyfikator zamyka oczy na to, co wie jako człowiek, staje się przedstawicielem obłudy i małoduszności społeczeństwa”.

militärer), samt den kommunistiska vänstern, vilka alla, enligt Żeleński, enas i kampen för det polska folkets oreglerade fortplantning (261).

Förespråkarna för legal abort, däribland Żeleński själv, tycker att antiabortlagen är en ”död paragraf”, eftersom den i praktiken är verkningslös: det är bara en bråkdel av fallen som uppdagas och den skyldige straffas sällan. Dessutom har lagen en demoraliserande effekt då den i praktiken sällan respekteras och efterföljs, och den är orättvis eftersom den bara bestraffar kvinnan medan mannen går fri. Lagen, menar Żeleński, kan inte fungera utan en moralisk förankring hos allmänheten. Den löser inte heller hela problemet så länge staten inte kan garantera varken modern eller det nyfödda barnet något socialt skydd i form av exempelvis bidrag. De bestraffade kvinnorna hamnar oftast i en utsatt och ekonomiskt otrygg situation, medan de rika alltid har råd att kringgå lagen. Sammantaget gör lagen mer skada än nytta

[e]ftersom lagen, genom att betrakta abort som ett brott, omöjliggör för laglydiga läkare att utföra aborter men inte hindrar mindre nogräknade klåpare från att utföra ingreppet, och slutligen, inte heller hindrar mödrarna själva från att utsätta sig för olika ”hemgjorda” hjälpmedel. (128)³³

Ett annat argument för legalisering av abort är att fostret inte kan anses vara en självständig organism. Fostret kan inte uppfattas som annat än en del av kvinnan som därför borde ha rätt att bestämma över det. I så fall kan man inte tala om barnamord, eftersom även kyrkan hävdar att fostret, åtminstone under de första graviditetsveckorna, inte kan uppfattas som ett oberoende liv (*foetus animatus* och *inanimatus*).

Abortmotståndarnas tyngsta argument är enligt Żeleński den s.k. ”polityka populacyjna” [befolkningspolitiken]. De ser abortlagen som en politisk åtgärd genom vilken staten försöker reglera folkmängden. Żeleński avvisar detta argument genom att hävda att det inte finns något bevis för att det skulle vara bättre för samhället att det föddes fler oönskade barn, utan att det i stället leder till större fattigdom, barnadödlighet och (senare i livet) arbetslöshet och kriminalitet. Han menar att man hellre borde satsa på upplysning och födelsekontroll, så att föräldrar, särskild i mindre bemedlade familjer, själva kan bestämma hur många barn de har råd att försörja. En annan viktig åtgärd borde vara att arbeta för ett ökat medvetande hos befolkningen, för att få bort stigmatiseringen av den ensamstående modern och de utomäktenskapliga barnen. Men framför allt, menar han, borde man lämna beslutet åt mödrarna:

³³ *Bo piętując zabieg przerywania ciąży jako zbrodnie, wzbrania go lekarzom, którzy z kodeksem się liczą, ale, nie przeszkadza go uprawiać wszelkiego rodzaju partaczom, a wreszcie i samym matkom nie przeszkadza doświadczać na sobie ”domowych” środków.*

Låt oss lämna saken i mödrarnas händer, och lita på deras modersinstinkt. Knappast någon mor avbryter sin graviditet utan goda skäl. Försök i stället att genom den sociala och civila lagstiftningen skapa sådana förutsättningar att hon inte behöver avbryta graviditeten. Kanske man borde utvidga rätten till abort till att omfatta även så kallade sociala skäl och eventuellt även öka medvetenheten om möjligheterna att förebygga oönskade graviditeter... (130–131)³⁴

I den idag ofta citerade *Piekło kobiet* hänvisar Żeleński ofta till det gap som uppstår mellan de lagar som samhället föreskriver och en enskild kvinnas erfarenhet. Dessa lagar är skrivna av män som inte har en aning hur kvinnor har det i verkligheten:

Och så fixade de allt det där på egen hand; några män i sina bästa år avgjorde ödet för miljoner kvinnor, och självbelåtna gick de på middag. Inte ett ord om det viktigaste, om livets lagar som hånar denna kodex av paragrafer, om det oändliga elände som är dess konsekvens, om det faktum att denna paragraf stödjer det brottsliga klåperi som den påstås utrota, om det faktum att denna paragraf gör mer skada än nytta, att den innebär tusentals dödsfall varje år! Man har inte frågat läkarna, man har inte frågat socialarbetarna, inte heller kvinnorna... Man fixade saken på direkten. (134)³⁵

Żeleński ville genom sin kampanj få kvinnorna att uttala sig i abortfrågan. Han ansåg att deras röst skulle vara ett viktigt bidrag till abortdebatten och även kunna påverka den allmänna opinionens inställning till det lagförslag som Kodifieringskommissionen utarbetade: ”[det är] dags att bryta den gudfruktiga tystnaden för att blottlägga denna så invecklade, så svåra fråga i vilken så många yrken har något att säga, och i vilken dem som denna lag berör mest – kvinnorna – har rätt att till slut uttala sig”³⁶ (122). Samtidigt uppmärksammar han det faktum att den kvinnliga kroppen är av intresse inte bara för lagstiftningen, utan även för andra institutioner med patriarkal dominans, inklusive medicin, filosofi och sociologi, vilka likt alla andra vetenskaper i början av 1900-talet var underordnade ett genomgående manligt perspektiv. Men den allmänna opinionen och kvinnorna teg, trots Żeleńskis ansträngningar att väcka en allmän diskussion som skulle kunna påverka Kodifier-

³⁴ *Zostawić sprawę matkom, licząc na ich instynkt macierzyński. Mało która matka przerwie ciążę bez ważnych pobudek. Starać się stworzyć na drodze ustawodawstwa cywilnego i opieki społecznej takie warunki, aby przerywać ciążę nie potrzebowała. Rozszerzyć bodaj prawo do przerywania ciąży na tzw. wskazania społeczne. Uświadamiać ewentualnie co do sposobów zapobiegania niepożądaney ciąży ...*

³⁵ *I tak sobie to wszystko załatwili; kilku panów w sile wieku rozstrzygnęło o losach milionów kobiet i poszli zadowoleni z siebie na kolacje. Ani słowa o tym, co najistotniejsze, o prawach życia, które urąga w oczy tym artykułom kodeksu, o bezmiarze niedoli, które z niego płyną, o tym, że paragraf ten popiera zbrodnicze partactwo, które rzekomo ma tępić, o tym, że paragraf ten szkodzi zamiast pomagać, że znaczy się co rok tysiącami śmiertelnych wypadków! Nie pytano lekarzy, nie pytano społeczników, nie pytano kobiet... Załatwiono od ręki.*

³⁶ *... czas, aby przerwać to zbożne milczenie; aby wydobyć na światło dzienne kwestię tak złożoną, tak trudną, kwestię, w której tyle zawodów ma cos do powiedzenia, w której wreszcie mają chyba prawo do głosu ci, a zwłaszcza te, których to prawo dotyczy – kobiety.*

ringskommissionens arbete. Enligt den nya strafflagen, som antogs 1932, var abort olagligt, även om straffet för kvinnorna sänktes från fem till tre år och abort tilläts i två undantagsfall: när graviditeten utgjorde en hälsorisk för kvinnan och när den var resultatet av en våldtäkt (Natanson 1977, 267).

Żeleński har av sina kritiker oftare betraktats, bedömts och misskrediterats utifrån sin informella relation med Irena Krzywicka (båda var vid tidpunkten gifta på varsitt håll) än utifrån sitt intellektuella samarbete med henne, som då var en av de mest kända aktivisterna inom mellankrigstidens feministrörelse. (Tillsammans grundade de tidigare nämnda ”Det medvetna livet”, bilagan till den litterära tidskriften *Wiadomości Literackie* [Litterära nyheter].) I denna bilaga berördes sådana frågor som medvetet moderskap, sexualundervisning och jämställdhet inom den offentliga och privata sfären. Båda ansågs vara bråkmakare och främjare av lösaktighet och otukt under den period på 1930-talet då det polska offentliga livet gradvis blev alltmer fascistiskt. Även i dagens abortdebatt hänvisar man till Żeleński och Krzywicka som till retoriska figurer, då de å ena sidan står för en progressiv, radikal liberalism i abortfrågan, men å andra sidan personifierar en viss moralisk slapphet som abortmotståndarna utnyttjar som argument för att nedvärdera deras arbete. Det är tankeväckande att Krzywickas redigerade dagbok *Wyznania gorszycielki. Pamiętniki Ireny Krzywickiej* [Den skandalösa kvinnans bekännelser. Irena Krzywickas memoarer], där hon nämner sin egen abort på tjugotalet, utkom i Polen 1992, dvs. strax före antagandet av den idag aktuella abortlagen. Emellertid hänvisar dagens pro choice-rörelse i Polen, *Federacja na Rzecz Kobiet i Planowania Rodziny* [Federationen för kvinnofrågor och familjeplanering], ofta till Żeleńskis *Piekło kobiet* [Kvinnors helvete], bl.a. genom den år 2005 utgivna publikationen *Piekło kobiet trwa* [Kvinnors helvete fortsätter] som innehåller elva kvinnors berättelse om hur den samtida polska familjepolitiken och lagarna fungerar i praktiken.³⁷

Det är dock viktigt att påpeka att många författare och litteratörer engagerade sig i abortproblematiken under mellankrigstiden. De diskuterade kvinnors situation, behovet av sexualundervisning och en ny familjepolitik, och de deltog i olika föredrag ägnade dessa känsliga frågor. Författaren, dramatikern och publicisten Gabriela Zapolska (1857–1921) var bland de första som uttalade sig offentligt för sexualundervisning. Redan i slutet av 1800-talet tog hon upp frågan om konsekvenserna av illegal abort samt introducerade idén om ”det medvetna moderskapet” (”świadome macierzyństwo”; eng. ”birth control”; sv. ”födelsekontroll”) i sina verk, något som Boy Żeleński och Krzywicka senare skulle propagera för. I sin naturalistiska roman *Kaśka Kariatyda* (1884) gav hon en suggestiv bild av

³⁷ Boken finns också i engelsk och fransk översättning http://www.federa.org.pl/dokumenty_pdf/english/pieklo_ang.pdf

en s.k. ”fabryka aniołków” [ängelafabrik] – en inrättning med syfte att ta hand om oönskade graviditeter och deras följder. Uttrycket ”fabryka aniołków” blev senare ett begrepp och Żeleński använde det ofta i sina debattartiklar när han ville tala om abortlagens konsekvenser.

Kaśka Kariatyda handlar om den fattiga kvinnans utsatthet och om barnamord. Av Zapolskas roman framgår att problemet inte kan lösas så länge män fortsätter att utnyttja kvinnor och så länge samhället stigmatiserar ogifta kvinnor som väntar barn. Genom en psykologisk analys avslöjar hon den borgerliga miljöns dubbelmoral, vars motståndare och kritiker hon alltid hade varit. Zapolska pekar på ett reformbehov som skulle kunna påverka kvinnors situation och rädda många barns liv. När den gavs ut blev boken kyligt mottagen och därefter var den praktiskt taget frånvarande i den polska litteraturhistorien tills den återupptäcktes av litteraturvetaren och feministen Krystyna Kłosińska. Kłosińska ser Zapolskas roman som både en välgenomtänkt samhällsanalys och en undersökning av de dolda mekanismer som underkastar kvinnokroppen och kvinnligheten en strikt samhällskontroll (Kłosińska 1999, 116–118). I berättelsen om Kaśka Olejarek finner hon en talande skildring av de avtryck den manliga sexualiteten lämnar på den kvinnliga kroppen och hur dessa behandlas i och med familjens institutionalisering och avståndstagandet från det moderskap som hamnar utanför denna institution. Kłosińska konstaterar att ett undertryckande av den ”naturliga fertiliteten [...] samtidigt avslöjar samhällets accepterande av det fria begäret” (cit. i Szczuka 2004, 158).³⁸ Den moderna dualismens dynamik i tänkandet kring könsroller har tilldelat kvinnorna en plats inom det sociala livets privata sfär, vilket också innebär en förvisning till den offentliga diskursens ”boudoirs”, medan mannens sociala närvaro i den offentliga diskursen förefaller helt ”naturlig”. Denna förvisning gör dock inte kvinnan helt otillgänglig för mannen. Under skydd av dubbelmoralens principer och en samhällsordning som rättfärdigar ett sådant beteende kan mannen träda in i kvinnans privata sfär och få tillträde till hennes kropp på sina egna villkor.

Det är som sagt först i början av 1930-talet, när den nya polska grundlagen skulle skrivas i det då nyligen självständiga Polen, som den typen av reflektioner (dvs. reflektioner kring abort, sexualundervisning och preventivmedel) som Gabriela Zapolska tidigare initierat togs upp offentligt och orsakade en livlig debatt som engagerade människor från olika samhällsgrupper. Till skillnad från idag, då debatten om abort inte har hunnit få någon större litterär återklang, blev många mellankrigsförfattare direkt engagerade i abortdiskussionen eller tog upp frågan i sina verk. I dåtidens litteratur tvingades romanernas hu-

---

³⁸ ”represja obejmująca naturalna płodność [...] odsłania równocześnie przyzwolenie społeczne dla swobodnego ruchu pożądania”.

vudpersoner att välja abort av olika skäl: fattigdom, en invecklad livssituation, faderns oansvariga beteende eller sorgen över förlusten av sin partner. Ibland bestämde kvinnorna sig för abort även av den anledningen att de helt enkelt valde bort moderskapet då det utgjorde ett hinder för självförverkligande.

Huvudpersonen i Zofia Nałkowskas (1884–1954) berömda roman *Granica* [Gränsen] (1935), kokerskans dotter Justyna Bogutówna, tvingas göra abort efter en kärleksaffär med den unge herr Zenon Ziembiewicz. I det kritiska ögonblicket ger han Justyna en lämplig summa pengar, vilket hon uppfattar som hans samtycke till abort. Att ha barn med en fattig flicka är helt uteslutet för en man i hans ställning. Trots att Zenon så småningom gifter sig med en kvinna från sitt eget sociala skikt, fortsätter deras kärleksaffär och Justyna blir alltmer känslomässigt beroende av honom. Hon kommer aldrig över förlusten av barnet och överför sin avundsjuka på Zenons fru som fick föda hans barn. I en dramatisk gest kastar hon till slut frätande syra i sin älskares ansikte. Aborttemat i Nałkowskas roman belyser å ena sidan abortproblematiken i all dess komplexitet, å andra sidan den småsinthet, karaktärslöshet och brist på moral som sådana män som Zenon uppvisar.

Nałkowska är för övrigt ett av de viktigaste namnen bland dem som engagerade sig i kvinnofrågor under mellankrigstiden. Hon är omtalad i den polska kvinnorörelsens historia för att hon både i sina verk och sitt arbete som kvinnoaktivist vågade ge sig in i diskussioner kring samhällets mest tabubelagda moraliska frågor. (För övrigt publicerade hon sina texter i Żeleńskis och Krzywickas tidskrift *Życie świadome* [Det medvetna livet].) Likt Zapolska var hon intresserad av att ifrågasätta den rådande dubbelmoralens etik, vilken, som sagts, var den grundläggande, dolda mekanism som låg bakom kvinnodiskrimineringen i början av 1900-talet och senare under mellankrigstiden. Förutom hennes välkända offentliga tal, som ”Uwagi o etycznych zadaniach ruchu kobiecego” [Synpunkter beträffande kvinnorörelsens etiska uppgifter]³⁹ som hon framförde under den första Kvinnokongressen i Warszawa 1907, och där hon berörde ett sådant tabubelagt ämne som prostitution, var hon författare till många romaner, i vilka hon tog upp frågor om kvinnoerfarenhetens särart. Jämfört med andra författare och aktivister var hon mer radikal och progressiv i sina åsikter, eftersom hon lade fokus inte bara på problematiken kring kvinnors medborgerliga rättigheter utan även på kvinnors självförverkligande och lycka. En kvinnas lycka var, enligt Nałkowska, avhängig hennes fysiska tillfredsställelse, utbildning, självständighet och frigörelse från den konventionella, begränsande kvinnorollen. I det avseendet kan man se Irena Krzywicka och Tadeusz Boy Żeleński som hennes efterföljare.

---

³⁹ Nałkowska & Breza 1957

Abortmotivet förekommer även i Pola Gojawiczyńskas roman *Dziewczęta z Nowolipki* [Flickorna från Nowolipki]. Likt Nałkowskas *Granica* [Gränsen] publicerades denna roman år 1935, dvs. efter införandet av den restriktiva abortlagen. Således är även den boken inskriven i mellankrigstidens abortdiskurs och den tidens diskurs kring moderskap, som ur den ogifta kvinnans perspektiv betyder så mycket mer än ett biologiskt tillstånd – det är även en kulturskapelse och en social konstruktion.

Huvudpersonerna i denna idag tämligen bortglömda roman är unga flickor från mindre bemedlade familjer som försöker förbättra sina liv och uppnå högre social status genom utbildning och ... äktenskap. Flickornas naiva drömmar och ambitioner, som gradvis revideras av verkligheten, utgör romanens kärna. Även om porträtten av de unga kvinnorna är tecknade med stor, ibland lyrisk värme, förmedlar romanen en ganska dyster bild av världen, och dess budskap är pessimistiskt och bittert, särskilt vad gäller kvinnans eviga beroende av mannen som ju är orsaken till hennes lidande och förnedring. Liksom Nałkowska visar Gojawiczyńska bland annat att samhället inte kan acceptera en kvinna som ensamstående förälder och att det är vanligt att hon tvingas till illegal abort, vanligtvis finansierad av fadern till det utomäktenskapliga barnet. Genom att beröra sådana ämnen som abort, prostitution, trakasserier och otrohet ger sig Gojawiczyńska, likt Nałkowska, in på det tabubelagda område där alla de ämnen som inte ryms inom ramarna för de sociala konventionerna dväljs.

Att ta upp aborttemat i litteraturen är en sak, men att offentligt, i pressen, föra fram sin åsikt i frågan. Ovan nämnda publicist och författare, Irena Krzywicka, tillhörde dåtidens mest radikala samhällskritiker. Tillsammans med sin partner, Tadeusz Boy Żeleński, propagerade hon för ett medvetet moderskap, sexualundervisning, rätten att skiljas, rätten till abort och minoriteters (inklusive de sexuella) rättigheter och för jämställdhet mellan könen, inte bara på det rättsliga området utan också i praktiken. Det är uppenbart att de flesta av dessa krav ännu efter nästan hundra år har kvar sin giltighet. ”Det medvetna moderskapet”, dvs. födelsekontroll, skulle vara ett av villkoren för att uppnå frihet och självständighet i det privata livet. Omfattningen av den mödravårdsverksamhet som Krzywicka och Boy etablerade i Warszawa år 1931 gick således utöver tillhandahållande av diverse preventivmedel. Man skapade och propagerade för ett ideal: ett ”medvetet liv”. Det viktigaste av dess grundvalar var frigörelsen från de biologiska begränsningar som särskilde och i alltför hög grad determinerade kvinnors och mäns helt skilda sociala funktioner. Samtidigt förnekade man inte vikten av erotik – tvärtom. Det väsentliga var dock den ”oberoende fortplantningen” och kontrollen över denna. För Krzywicka var dessutom

kvinnors frigörelse från det känslomässiga beroendet av män en av de viktigaste förutsättningarna för att uppnå personligt oberoende.

Sammantaget kan man konstatera att en patriarkal, idealiserande syn på moderskapet dominerade under mellankrigstiden, en syn som också blir källa till kvinnoförtryck, eftersom dess konsekvens blir en uppdelning i lagligt och olagligt moderskap. Det är just denna syn som dåtidens aktivister starkt motsatte sig. Under kommunisttiden (1945–1989) blir däremot kvinnors rättigheter paradoxalt nog begränsade av den illusoriska emancipationen som avvisar all diskussion om diskriminering med argument om den postulerade jämlikheten och med den lagliga aborten som ett bevis på detta. Efter 1989 blir den kvinnliga sexualiteten åter föremål för statlig kontroll då den katolska kyrkan, en institution som befinner sig så långt det går ifrån kvinnors erfarenheter, blir den högsta instans som uttalar sig i frågor rörande samhällets moral och som bestämmer över medborgarnas rättigheter och skyldigheter. Man kan således konstatera att oavsett de olika politiska systemens ideologiska grunder för sin statliga befolkningspolitik och statens ingripande i medborgarnas (särskilt kvinnornas) sexualitet och kroppslighet har inte mycket förändrats. På grund av sin reproduktiva förmåga förblir den kvinnliga kroppen ett slagfält för olika diskurser, och dess intimitet utsätts ofta för ideologisk manipulation eller till och med tillintetgörande då kroppen oftast försvinner helt ur abortdiskursen där fokus i stället läggs på fostret eller den etisk-moraliska problematiken, vilket abortdebatten efter 1989 tydligt visar. Innan vi tar itu med den pågående abortdebatten i Polen, låt oss dock titta närmare på den nuvarande polska abortlagen i ett historiskt perspektiv och dess turer och returerna i den polska sejmens (riksdagens) två kammare, innan den slutligen antogs 7 januari 1993.

Den polska antiabortlagen efter 1989

Kampen för (och emot) en strängare abortlag började egentligen år 1988, då de katolska krafterna inom parlamentet anordnade en konferens om behovet av att skydda ”det ofödda livet”. Under konferensen bildades en särskild kommitté som skulle arbeta för ett nytt lagförslag. Den 1 mars 1989 lade parlamentsledamöter som ingick i den kristna föreningen *Polski Związek Katolicko-Społeczny*, PZKS [Polska katolsk-sociala föreningen] fram ett lagförslag om ett rättsligt skydd för det ofödda barnet. Lagförslaget förbereddes i samarbete med en rad sakkunniga från det polska episkopatet. Utarbetandet av lagförslaget hade tagit lång tid men till slut kunde det presenteras för sejmen. Detta lagförslag, som skulle avskaffa aborträtten, avvisades dock av den polska riksdagen. Från det att lagförslaget presenterades år 1988 till dess att den nya abortlagen trädde i kraft 1993 begränsades rätten till

abort steg för steg. Redan innan senaten antog lagen om skydd för det ofödda barnet hade hälsovårdsministeriet börjat påbörjat denna inskränkning. Enligt föreskrifter utfärdade 1990 fastställdes att sjukförsäkringen inte längre täckte aborter. Med den inflation som följde i spåren på övergången till marknadsekonomi innebar detta att kostnaderna för en abort blev oöverstigliga för många kvinnor (Githens & Stetson McBride 1996, 59). Dessutom tvingades kvinnor som önskade abort att visa intyg från två gynekologer, en invärtesläkare och en psykolog, samtidigt som sjukhusen undantogs kravet att utföra aborter genom den s.k. samvetsklausulen. Samma år antog man en resolution om att skydda ”det ofödda livet” vid fackföreningen Solidarność nationella möte, trots protester från föreningens kvinnliga aktivister. Åtgärderna för att begränsa möjligheten till abort fortsatte således på många fronter och hade sina initiativtagare inom kyrkan, läkarkåren, fackföreningen Solidarność och inom vissa politiska grupperingar.

I november 1992 antog en parlamentarisk kommitté ett lagförslag om att förbjuda vissa preventivmedel och bara tillåta abort i de fall då kvinnans liv var i fara. I andra fall skulle både kvinnan och läkaren riskera fängelsestraff i upp till två år. Det vänsterradikala partiet *Unia Pracy* [Arbetsunionen] tog initiativ till en folkomröstning om kriminalisering av abort. De samlade in över en miljon namnunderskrifter för en folkomröstning. Detta ignorerades dock av makthavarna. När den nya abortlagen slutligen undertecknades den 7 januari 1993 var den mildare än lagförslaget 1992, men betydligt strängare än någon annanstans i västvärlden.⁴⁰ I Europa är det, förutom Polen, bara Irland och Malta som har abortförbudet inskrivet i grundlagen. Ironiskt nog undertecknades den nya lagen och trädde i kraft under den första kvinnliga premiärministern Hanna Suchockas regeringstid.⁴¹ Den nya lagen innebar att en läkare som hade utfört abort straffades med fängelse, medan kvinnan som genomgått ingreppet inte straffades lika hårt. Polens abortlag från 1993 betonar således det ofödda barnets rätt till liv och tillåter inte länge abort pga. svåra levnadsomständigheter. Abort är förbjudet, med undantag för om barnet tillkommit under brottsliga förhållanden, om det finns tecken på handikapp hos barnet eller om graviditeten utgör ett hot mot moderns hälsa. Denna sista formulering har visat sig generera en rad olika tolkningar, då det ibland är svårt att avgöra om kvinnans hälsa är hotad och i vilken grad.⁴² Läkare eller annan person som utför en illegal abort kan dömas till fängelse i upp till tre år

---

⁴⁰ Se Urszula Nowakowska och Maja Korzeniewskas artikel ”Prawa kobiet w sferze prokreacji” <http://temida.free.ngo.pl/rapro.htm>

⁴¹ Hanna Suchocka (Demokratiska unionen, UD) var Polens premiärminister från 9 juli 1992 till 26 oktober 1993, då hon tvingades avgå efter ett förtroendevotum. Sedan 2001 har hon varit Polens ambassadör i Vatikanen.

⁴² Ett exempel på det är ett uppmärksammat fall där polskan Alicja Tysiąc riskerade att bli blind till följd av sin graviditet men trots det nekades abort.

(artikel 152 och 154 i strafflagen) medan den gravida kvinnan slipper straff. Den som med våld vill tvinga kvinnan att genomgå en abort eller på annat sätt tvingar henne att avbryta graviditeten utan hennes samtycke (t.ex. genom hot eller bedrägeri) kan dömas till fängelse i mellan sex månader och åtta år. Om kvinnan dör till följd av en illegal abort kan den som har utfört ingreppet (abortören) straffas med upp till tio (och i vissa fall tolv) års fängelse.⁴³

Sojusz Lewicy Demokratycznej, SLD [Demokratiska vänsteralliansen] försökte få till en liberalisering av lagen under 1996,⁴⁴ men i stället skärptes den 1997 efter en prövning i Trybunał Konstytucyjny [författningsdomstolen]. Sedan dess har de polska kvinnoorganisationerna tagit på sig uppgiften att arbeta i EU-parlamentet för en liberalisering av abortlagen. Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter fastslog bl.a. att Polen brutit mot Europarådets konvention om mänskliga rättigheter genom att inte tillåta Alicja Tysiąg, en polsk medborgare, att göra abort med hälsoskäl som grund, men detta har inte haft något nämnvärt inflytande på den polska politiken. (Graff, Euro|topics)

Den positiva sidan av denna för polska kvinnor extremt negativa utveckling är att de tidigare splittrade kvinnogrupperna fick möjlighet att enas kring en gemensam sak: ”Kvinnor har insett att det finns ett behov av att organisera sig och att de måste bli mer medvetna om sina egna frågor” (Nowicka 1997a, 46). Det enorma inflytande som den katolska kyrkan och kristen fundamentalism har haft på den polska familjepolitiken sedan 1990-talet har gjort att den polska feministrörelsen blivit starkt fokuserad på en enda fråga, den om kvinnans rätt till sin egen kropp. En av feministrörelsens första omfattande kampanjer var ett ”öppet brev” till Europaparlamentet i mars 2002, undertecknat av 100 polska kvinnor, däribland sådana förgrundsgestalter som professor Maria Janion, poeten Wisława Szym-

⁴³ Art. 152.

§ 1. Kto za zgodą kobiety przerywa jej ciążę z naruszeniem przepisów ustawy, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto udziela kobiecie ciężarnej pomocy w przerwaniu ciąży z naruszeniem przepisów ustawy lub ją do tego nakłania.

§ 3. Kto dopuszcza się czynu określonego w § 1 lub 2, gdy płód osiągnął zdolność do samodzielnego życia poza organizmem kobiety ciężarnej, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

Art. 153.

§ 1. Kto stosując przemoc wobec kobiety ciężarnej lub w inny sposób bez jej zgody przerywa ciążę albo przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem doprowadza kobietę ciężarną do przerwania ciąży, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

§ 2. Kto dopuszcza się czynu określonego w § 1, gdy płód osiągnął zdolność do samodzielnego życia poza organizmem kobiety ciężarnej, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Art. 154.

§ 1. Jeżeli następstwem czynu określonego w art. 152 § 1 lub 2 jest śmierć kobiety ciężarnej, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 2. Jeżeli następstwem czynu określonego w art. 152 § 3 lub w art. 153 jest śmierć kobiety ciężarnej, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

⁴⁴ Abortmotståndarna i den polska senaten lämnade den 28 maj 1997 in en ansökan om prövning av huruvida den nya abortlagen stred mot den dåvarande konstitutionen eller ej. Författningsdomstolen ansåg dock att en legalisering av abort bröt mot de konstitutionella garantierna för mänskligt liv.

borska, konstnären Magdalena Abakanowicz, regissören Agnieszka Holland, skådespelaren Krystyna Janda, Solidaritetsaktivisten Henryka Bochniarz, sångerskan Kora Jackowska, författaren Olga Tokarczuk och regissören Olga Lipińska. I brevet krävde undertecknarna en lugn och demokratisk debatt om kvinnors situation i Polen, en situation som enligt deras uppfattning hade blivit omöjlig pga. en överenskommelse mellan Leszek Millers regering och den katolska kyrkan om att regeringen skulle avstå från diskussioner kring en liberalisering av den nuvarande abortlagen i utbyte mot episkopatets stöd för Polens EU-anslutning.⁴⁵ Senare, år 2008, skedde en ny protest, då de polska feministerna satte sig emot hälsoministeriets försök att registrera alla gravida kvinnor i landet. Detta och följande initiativ har dock ignorerats eller avvisats av makthavarna och sällan uppmärksammats eller ens nämnts i media.

I oktober 2005 valdes Lech Kaczyński till Polens president och i maj 2006 blev hans bror Jarosław Kaczyński premiärminister när de tre högerkonservativa partierna *Lag och rättvisa* (PiS), *Familjeunionen* (LPR) och *Självförsvaret* (Samoobrona) bildade regering. Följande år ville tunga politiker i bröderna Kaczyńskis regering skärpa abortlagen ytterligare, efter att en hårdför antiabortorganisation med hjälp av katolska kyrkan samlat in 600 000 namnunderskrifter till stöd för ett totalförbud mot abort. Förslaget avvisades dock med knapp majoritet av det polska parlamentet. (Röstsiffrorna var 191 emot och 186 för.) Dessutom röstade parlamentet vid samma tillfälle ner ett annat förslag om att liberalisera abortlagstiftningen. Marek Jurek, tidigare medlem i *Lag och Rättvisa* (PiS), lämnade talmansposten i sejmen (riksdagen) sommaren 2007, i protest mot att en strängare abortlagstiftning inte antogs och bildade kort därefter partiet PR, *Prawica Rzeczypospolitej* [Polsk höger]. Inom familjepolitikens område slog regeringskoalitionens konservativa, religiöst grundande värderingar igenom på ett närmast övertydligt sätt. ”Familjen” blev samhällets omhulade minsta enhet och en ”familj” skulle bestå av mamma, pappa och barn. Målet var att det (till nästan vilket pris som helst) skulle födas fler barn i Polen.

Polens inträde i EU 2004 gav upphov till en rad förväntningar, stora som små, på i princip alla områden. De största förhoppningarna gällde förbättrad ekonomi och levnadsstandard. Polska kvinnoaktivister hoppades för sin del att Polens medlemskap i EU skulle resultera i en större uppmärksamhet kring abortfrågan och kvinnors rättigheter i Polen. Europarådets parlamentariska församling (PACE) antog i april 2008 en resolution som uppmanade medlemsländerna att i sin lagstiftning garantera kvinnor lagliga och säkra aborter, samt rekommenderade Polen och ett antal andra EU-länder att införa både rätt till abort

---

⁴⁵ Detta brev blev senare avvisat och hånat av både partiledningen och episkopatet.

och sexualundervisning i skolan. Det var första gången någonsin som en mellanstatlig europeisk institution antog ett dokument med uppmaningen att avkriminalisera abort.

Mot bakgrund av denna resolution föreslog alliansen LiD [Vänstern och Demokraterna] ännu en (misslyckad) liberalisering av abortlagen. Partiledaren Wojciech Olejniczak menade att den rådande abortlagstiftningen framstod som en relik. Kort därefter skrev Olejniczak på sin blogg att han såg två huvudfrågor där hans parti *Vänsteralliansen* (SLD) och *Demokratiska partiet* (PD) (som båda ingick i LiD) tyckte så olika att koalitionen inte kunde fortsätta tillsammans. Den ena frågan gällde det faktum att PD ville ha kvar den gällande abortlagen. SLD däremot, med ett stöd på ungefär fem procent (jämfört med ett relativt försumbart stöd för övriga partier i alliansen), propagerade i sitt nya partiprogram i juni för att skilja kyrkan från staten, och stödde sedan länge rätten till abort och preventivmedel. Sammantaget kan man säga att partierna som tillhör den polska politikens högerfalang (PO; PiS; UPR – *Unia Polityki Realnej* [Unionen för realpolitik]) och mittpartiet (PSL [Polska bondepartiet]) hela tiden har motsatt sig alla försök att liberalisera den nuvarande abortlagstiftningen. Ändringar har emellertid förespråkats av de partier som definierar sig själva som vänster (SLD [Demokratiska Vänsterförbundet], PPP [Polska arbetarpartiet], UP [Arbetsunionen], och SD [Polsk socialdemokrati]), och har delvis fått stöd från det liberala PD [Demokratiska partiet] och *Zieloni 2004* ([De gröna] 2004). En skärpning av reglerna i riktning mot en ännu strängare abortlag har särskilt förespråkats av ovan nämnda LPR [Polska familjeunionen] och PR [Polska högern].

Uppkomsten av pro life- och pro choice-rörelsen i Polen efter 1988

Man kan nog påstå att konflikten i abortfrågan startade på allvar för första gången år 1988, när den katolska lobbyen inom parlamentet inledde sitt arbete för en strängare abortlag, vilket fick polska kvinnor att reagera. De började organisera sig mot detta försök att kränka deras rättigheter. Med facit i hand kan man idag säga att år 1988 blev den polska postkommunistiska feministrörelsens födelseår. Aborträtten har sedan dess varit den viktigaste frågan för polska feminister. Bland de första informella kvinnogrupper som då bildades fanns *Pro-Femina* och PSF, *Polskie Stowarzyszenie Feministyczne* [Polska feministföreningen]. Efter det första demokratiska valet 1989 blev, pga. trycket från de katolska medlemmarna i sejmen, abortfrågan ett av de viktigaste ärendena för högerpolitikerna, som genast började arbeta med ett nytt lagförslag som skulle förbjuda abort men när det var färdigt röstades även det förslaget ner i sejmen. Strax därefter startade en ny kampanj på de

katolska tidskrifternas sidor⁴⁶ och ett nytt misslyckat försök gjordes år 1990 (ett år före påvens besök i Polen), även då utan någon större framgång.⁴⁷

De två sidorna av konflikten i abortdebatten – pro life och pro choice – uppstod under tidigt 1990-tal, när katolska kyrkan initierade sin kampanj mot kvinnors rätt till fri abort. År 1992 anslöt sig polska läkarsällskapet till pro life-rörelsen och gjorde, trots protester från många läkare, ett uttalande mot aborträtten vid *Krajowy Zjazd Lekarzy* [Läkarnas nationella möte], vilket orsakade en omfattande debatt i bl.a. pressen, en debatt som pågick ända fram tills dess att abortförbudet infördes. I maj samma år gjorde man ett tillägg till de läkaretiska reglerna, vilket avsevärt begränsade kvinnors möjligheter att få avbryta sitt haveskap: en läkare fick bara utföra abort när kvinnans liv var hotat eller graviditeten var ett resultat av en kriminell handling. Inte ens svåra genetiska fosterskador ansågs vara ett tillräckligt skäl för att avbryta en graviditet. Följaktligen, trots att abort av sociala skäl fortfarande var lagligt, vägrade många sjukhus att utföra aborter med hänvisning till de nya läkaretiska reglerna och samvetsklausulen, vilket orsakade en debatt i pressen (se exempelvis Podemski 1991). Många läkare vägrade att utföra aborter på grund av den starka moraliska press de kände från omgivningen.⁴⁸ Direktörer vid de offentliga sjukhusen förklarade att man på deras kliniker inte utförde några aborter och kvinnor började skickas fram och tillbaka mellan olika sjukhus. En läkare kunde alltid med ”gott samvete” vägra att utföra ingreppet. Och väldigt få vågade ta ställning för abort offentligt. Samtidigt, i en enkät som tidningen *Polityka* [Politik] gjorde år 1993, stödde bara fyra av de 879 tillfrågade läkarna de nya läkaretiska reglerna. De flesta ställde sig kritiska mot de nya föreskrifter som antagits vid Läkarnas nationella möte.⁴⁹ Läkare som tog ställning mot abort hänvisade i sin tur till ett avsnitt i Hippokrates läkared som lyder: ”Nikomiu nie podam śmiertelnego środka, także nawet, gdy będą o to proszony, i nikomu nie będą przy tym doradzać; również nie podam żadnej kobiecie środka do spędzenia płodu.” [Jag skall icke ge någon gift, om man ber mig därom, ej heller råda någon till dylikt; ej heller skall jag ge någon kvinna fosterfördrivande medel]. I läkareden från 1948 (den s.k. Genève-deklarationen)

⁴⁶ Se exempelvis Marzenna Plewas artikel ”Więzić czy chronić? Z dyskusji o ochronie dziecka poczętego” [Fängsla eller skydda? Ur diskussionen kring skydd av det ofödda barnet] eller prästen Jerzy Buzakowskis tal i riksdagen ”Nad projektem ustawy ’O prawnej ochronie dziecka poczętego’” [Kring lagförslaget ’Om det ofödda barnets rättsliga skydd’] från 10 maj 1989 – båda publicerade i den katolska tidskriften *Życie i Myśl* Nr 5 1989.

⁴⁷ Se Maria Taniewska-Peszko artikel ”Reglamentacja intymności” (*Polityka* Nr 20, 19 maj 1990, s. 6) som kritiserar lagförslaget som en tillbakagång för ett Polen som vill ha en given plats bland andra demokratiska länder runt om Europa.

⁴⁸ Se artikel ”Epidemia czystych rąk” [En epidemi av tvådda händer] (*Polityka* Nr 27, 4 juli 1992, s. 10)

⁴⁹ Många läkare har svarat på enkäten som publicerades i tidningen *Polityka* och kommenterades i artikeln ”Strome schody” [En brant trappa] (*Polityka* Nr 7 1993). Uppföjaren till denna artikel var artikeln ”Lekarze mówią: nie” [Läkare säger: nej] som presenterade läkarnas kritiska invändningar mot de nya läkaretiska föreskrifter (*Polityka*, Nr 12, 21 mars 1993, s. 10).

som ännu idag avläggs av nyblivna läkare i Polen, har detta avsnitt ersatts med följande formulering: ”Mieć będę najwyższy szacunek dla życia ludzkiego już od chwili jego poczęcia”⁵⁰ [Jag kommer alltid att hysa den största respekt för mänskligt liv, ända från konceptionsögonblicket].⁵¹

För att försvara kvinnors hotade rättigheter bildades år 1992 den största polska pro choice-organisationen, *Federacja na Rzecz Kobiet i Planowania Rodziny* [Federationen för kvinnofrågor och familjeplanering] (även kallad FEDERA)⁵², genom en sammanslagning av fem kvinnoorganisationer: *Föreningen Pro-Femina*, *Polskie Stowarzyszenie Feministyczne* [Polska feministföreningen]⁵³, *Liga Polskich Kobiet* [Polska kvinnoförbundet]⁵⁴, *Neutrum* och *Towarzystwo Rozwoju Rodziny* [Sällskapet för familjeutveckling]. Numera omfattar pro choice-rörelsen även *ASTRA (Central and Eastern European Women's Network for Sexual and Reproductive Health and Rights)*⁵⁵ och *SOS Same o Sobie* [SOS Vi själva om oss själva]⁵⁶. FEDERA har sedan dess arbetat för jämställdhet mellan könen, reproduktiva rättigheter (som bl.a. omfattar tillgång till preventivmedelsrådgivning), sexualundervisning, tillgång till fosterdiagnostik, rätt till legal, säker och professionellt utförd abort, kvinnohälsofrågor, bevakning av kvinnofrågor och kvinnors rättigheter på alla fronter, däribland rätten till ett värdigt mottagande, information, diskretion, informerat samtycke och tystnadsplikt. Organisationen ger ut sina egna publikationer, böcker och broschyrer, anordnar kampanjer och manifestationer och är den mest aktiva av dem som verkar för kvinnors rättigheter i Polen. Federationens ledare och huvudansvarig för dess arbete, Wanda Nowicka, sammanfattar organisationens verksamhet genom åren på följande sätt:

Our first goal was to block the abortion ban. We were not able to succeed, so for the years we focused mainly on changing this law. We documented the consequences of the law for Polish women's health, and the society. Thanks to us everybody know it is a bad law, and that we do have a large abortion underground here in Poland, from which women suffer the most. In almost every report international instructions re-

⁵⁰ <http://www.polscy-lekarze.net/edytor4/protes02.html>

⁵¹ Se exempelvis dr Andrzej Mozołowski's polemiska svar till tidningen *Polityka*'s redaktion, där han hänvisar till läkaren. ”Nie otwierać furtki” [Öppna inte grinden], *Polityka* Nr 18 1993, s. 10.

⁵² <http://www.federa.org.pl>

⁵³ Föreningen PSF bildades redan år 1981, dvs. samma år som Solidaritetsrörelse gick under jorden; PSF legliserades sedan 1989 och kan därmed anses vara den första bland de polska feministiska organisationerna som är verksamma än idag.

⁵⁴ Förbundet etablerades redan 1913 och är en av de äldsta polska kvinnorganisationerna. Organisationen fortsatte sin verksamhet även under kommunisttiden. Dess mångåriga ledare på 1990-talet var Izabela Jaruga Nowacka, känd politiker och kvinnoaktivist som avled i den omtalade flygolyckan vid Smolensk 2010.

⁵⁵ <http://www.astra.org.pl/>

⁵⁶ Pro choice-gruppens egen blogg: <http://prochoice.blox.pl/html/>

commend that Polish government initiate the change of this bad law. Moreover we are involved in the assistance to women who have a right to legal abortion but they were not able to execute it. [...] So far our biggest success is Alicja Tysiąc's case; she has won a case against Poland in the European Tribunal of Justice in Strasbourg. Next cases are awaiting the ruling and we count on the fact that the Tribunal will recognize that we are right. Apart from that, an important aspect of our work is co-unselling and education. For the last 20 years we have had a hot line for women, through which we have advised thousands of women. We did a lot for the prevention of the unwanted pregnancy: we promote contraception, and sexual education. For instance the youth group Ponton, which conducts workshops on sexual education in high schools was created within Federation.⁵⁷

Många feministiska organisationer och grupperingar ansluter sig till *FEDERA* [Federationen för kvinnofrågor och familjeplanering] och pro choice-sidan. I abortdebatten i Polen idag kan man inte bortse från den feministiska rörelsen som är den mest engagerade i kritiken av den nuvarande lagen. En positiv konsekvens av införandet av (anti)abortlagen i Polen var, som sagts, mobiliseringen inom kvinnorörelsen som har växt sig allt starkare och idag är den största och mest handlingskraftiga bland kvinnorörelserna i det forna Östeuropa. Förutom ovan nämnda organisationer omfattar den polska kvinnorörelsen idag bl.a.:

- ca 350 föreningar, organisationer, stiftelser och icke-formella grupperingar som är registrerade i stiftelsen OŚKA Warszawa och eFKa Kraków;
- *Centrum för kvinnorättigheter* (Warszawa);
- nationella kvinnokonferenser (bl.a. en feministisk konferens anordnad en gång per år) samt *Kvinnokongressen* (anordnad 2009, 2011 och 2012);
- gender studies (med frontfigurer som Małgorzata Fuszara, Grażyna Borkowska, Elżbieta Oleksy, Inga Iwasiów, Ewa Kraskowska, Ewa Graczyk, Maria Janion);
- *Grupa 8 Marca Manifa* som samlar polska feminister/aktivister;
- kvinnogrupper i det polska parlamentet och utanför (NGOs).
- det polska kvinnopartiet *Polska jest kobietą* (med författaren Manuela Gretkowska som frontfigur).

De polska partier som helt eller delvis stödjer kvinnors rätt till fri abort tillhör alla den polska politikens vänsterfalang, bl.a. SLD [Demokratiska vänsteralliansen], *Partia Demokratyczna* [Demokratiska partiet], *Polska Partia Pracy* [Polska arbetarpartiet], *Unia Pracy* [Arbetsunionen], *Socjaldemokracja Polska* [Polsk socialdemokrati] och *Zieloni* [De gröna].

---

⁵⁷ <http://www.gwi-boell.de/web/democracy-3234.html>

Feministiska aktivister i Polen är samlade kring NGOs, små föreningar och större organisationer. Det som håller dem samman är inte bara organisationen i sig, utan även starka sociala band och kontakter. Deras politiska aktiviteter har på sista tiden blivit mer systematiska, även om deras inflytande oftast är begränsat till storstäderna. En stor grupp feminister utbildas vid olika lärosäten inom programmet för gender studies (Łódź, Warszawa, Poznań, Gdańsk, Szczecin, Kraków), med specialisering särskilt i sociologi och litteraturvetenskap, men även i statskunskap. Tack vare dem har den feministiska debatten blivit mainstream inom den polska akademien. Kvinnorörelsen i Polen ger ut sina egna feministiska tidskrifter, bl.a. *Zadra* och *Pelnym glosem*; feministiska artiklar finns också tillgängliga i vanlig press och på nätet (mest aktiva debattörer och/eller bloggare är Agnieszka Graff, Kinga Dunin, Kazimiera Szczuka, Magdalena Środa). De mest kända polska kvinnliga författarna som stödjer den feministiska rörelsen och som har fått flera priser för sina böcker är Olga Tokarczuk, Izabela Filipiak, Kinga Dunin, Inga Iwasiów, Manuela Gretkowska (m.fl.). Polska feminister försöker skapa en inhemsk variant av feminism som grundar sig på uppfattningen att den polska kvinnans situation skiljer sig från den västerländska. (Till denna problematik har även jag försökt knyta an i de föregående avsnitten i denna studie.)

Trots pro choice-sidans starka mobilisering växte sig pro life-rörelsen allt starkare och dess resonemang mot abort fick allt större fäste bland politiker och delar av den polska befolkningen, vilket ledde till avskaffandet av fri abort. När det efter flera år av högerorienterad regeringspolitik bildades en vänster-centerregering (efter valet år 2001), väcktes emellertid nya förhoppningar hos pro choice-sidans anhängare. Dessutom hoppades man att de polska ambitionerna och ansträngningarna att få in landet i EU skulle leda till en förändring på abortfronten. Under denna period krävde feministiska grupper från början en revidering av den polska abortlagen, något de hoppades skulle leda till en viss anpassning till de lagar som gällde inom EU. Polens regering bortsåg dock från dessa krav. Abortfrågan blev tabu och så småningom försvann den även från vänsterpartiernas regeringspolitik. Många hävdar att detta skedde i utbyte mot kyrkans stöd för ett polskt inträde i EU. Under denna period fanns det inom regeringen bara en minister, ministern för kvinnors och mäns lika rättigheter, Izabela Jaruga Nowacka, som fortsatte att arbeta för kvinnofrågor (bl.a. försökte hon reformera sexualundervisningen i polska skolor). Samtidigt organiserade *Federationen för kvinnofrågor och familjplanering* (FEDERA) tillsammans med *Center for Reproductive Law & Policy* (USA) en ”Tribunal för kvinnor – kvinnohelvetet måste ta slut, vi kräver legal abort”. Tribunalen erbjöd en mötesplats där kvinnor kunde dela med sig av sina erfarenheter och tala ut om effekterna av den restriktiva abortlagen. Efteråt publicera-

de man en bok i vilken man hade samlat berättelser om dagens kvinnors ”helvete” (en blinkning åt Tadeusz Boy Żeleńskis *Kvinnors helvete*).

Abortdebatten väcktes till liv igen när organisationen Women on the Waves år 2003, på FEDERAS inbjudan, skickade sin båt Langenort till Polen.⁵⁸ Båten fungerade som en sorts flytande abortklinik och erbjöd polska kvinnor möjlighet att utföra medicinsk abort på internationellt vatten, vilket orsakade starka protester från pro life-rörelsens anhängare. Dessa ansåg att kvinnors liv sattes på spel eftersom det skadliga läkemedlet Mifegyne delades ut till 15 polska kvinnor, och rättegången mot båtens besättning initierades i nederländsk domstol.⁵⁹

Senare, när den polska högerkoalitionen efter valet 2005 bildade regering, återupptogs abortdiskussionen. Det var också under den perioden som pro life-sidan började växa i styrka. Pro life-rörelsen i Polen stöds av den katolska kyrkan, ultra-katolska medier (*Radio Maryja*, veckotidningen *Gość Niedzielny* [Söndagsgästen] och *Nasz Dziennik* [Vår journal]) och katolska pro life-organisationer som:

- Polska federacja ruchów obrony życia [Federationen för den polska pro life-rörelsen];⁶⁰
- Towarzystwo Odpowiedzialnego Rodzicielstwa [Förening för ansvarsfullt föräldraskap];⁶¹
- Stowarzyszenie Kultury Chrześcijańskiej imienia Piotra Skargi [Piotr Skargas kristna kulturförening].⁶²

Sammanfattningsvis kan man säga att efter en period av intensiva diskussioner på 90-talet och stark mobilisering på båda sidor av konflikten har temperaturen på abortdebatten sjunkit rejält efter 1997, vilket troligen berott på författningsdomstolens utslag som kraftigt har begränsat lagstiftarens frihet på detta område. Sedan dess har, oavsett det intryck av stabilitet som den rättsliga situationen ingett, debatten kring de etiska och rättsliga aspekterna i abortfrågan emellanåt ökat i styrka och intensitet, vanligtvis i samband med olika viktiga händelser, som exempelvis fallet Alicja Tysiąc eller skeppet Langenorts ankomst till hamnen i Gdańsk. Åren 2006–2007 blossade debatten upp igen då den sittande högerregeringen ville skärpa lagen ytterligare.

---

⁵⁸ <http://www.womenonwaves.org/set-404-nl.html>

⁵⁹ <http://korta.nu/3dwzs>

⁶⁰ Eng. The Polish Federation of Pro Life Movement <http://www.prolife.com.pl/>

⁶¹ <http://www.tor.org.pl/>

⁶² <http://www.piotrskarga.pl/>

Mellan tradition och nytänkande: diskursernas batalj

Att ha en åsikt om abort i Polen innebär ett viktigt politiskt ställningstagande och varje politiker avkrävs sin åsikt i frågan, även om de flesta skulle vilja slippa. Båda sidor i konflikten (pro life och pro choice) tvingar förr eller senare fram svaret från den enskilde politiker. De allra flesta politiker i Polen säger sig (åtminstone offentligt) vara motståndare till abort och önskar att abortfrågan hade varit löst en gång för alla, så att de inte längre skulle tvingas att ta ställning för eller emot. Trots de uppenbara fakta om lagens negativa följder som pro choice-sidan för fram hävdar de flesta politiker ständigt att förbudet mot abort har antagits i socialt samförstånd. Kvinnoorganisationerna påstår däremot att en sådan uppgörelse i själva verket aldrig har ägt rum, och definitivt inte i samförstånd med de kvinnor som får leva med konsekvenserna av den restriktiva lagen. (Nowicka 2010)

Vad debatten, eller snarare tvisten, handlar om beror på det angreppssätt man använder. Det finns ju flera infallsvinklar utifrån vilka man formulerar sina ståndpunkter: den moralisk-etiska, läkaretiska, juridiska, religiösa, sociologiska och den politiskt ideologiska. Man kan knappast kalla abortdiskussionen för en debatt, eftersom det saknas en gemensam och saklig grund där olika argument och bevis kan bemötas med motargument. Varje gång frågan väcks leder den till olika kontroverser som har att göra med oförenligheten mellan språket (diskursen) och de attityder som finns hos allmänheten (dvs. det som Boy Żeleński tidigare kallat för ”det moraliska hyckleriets tryck”). Det är dock näst intill omöjligt att undvika ett ställningstagande i denna diskussion.

Ur ett juridiskt perspektiv handlar det exempelvis om på vilket sätt debatten påverkar utformningen av lagen, vilken i sin tur måste vara så pass väl formulerad att man undviker rättsliga tvister.

Diskussionen kring abort och dess lämpliga rättsliga status fokuserar på en rad grundläggande etiska, filosofiska och juridiska tvister, som gör att detta problem har väckt intresse i hela världen, inte bara hos olika slags aktivister av båda könen utan också hos många ledande filosofer, etiker och jurister. Frågan berör nämligen ett väsentligt element av axiologin och den normativa konstruktionen av lagar i varje samhälle och är därför alltför allvarlig för att lämnas i händerna på enbart politiker och demonstranter.⁶³ (Pietrzykowski 2007, 9)

---

⁶³ Dyskusja nad właściwym statusem prawnym aborcji ogniskuje w sobie cały szereg fundamentalnych sporów etycznych, filozoficznych i prawnych, sprawiających, że na całym świecie problem ten wzbudza zainteresowanie nie tylko najrozmaitszych działaczy i aktywistów obojga płci, ale także bardzo wielu czołowych filozofów, etyków i prawników. Sprawa dotyczy bowiem istotnego elementu aksjologii i normatywnej konstrukcji porządku prawnego każdego społeczeństwa i z tego względu jest zdecydowanie zbyt poważna, aby pozostawić ją w rękach jedynie polityków i manifestantów.

Det moderna, demokratiska samhälle som Polen aspirerar på att vara förutsätter att de mänskliga rättigheterna respekteras. En politiker skulle därför se på problemet som en dispyt kring subjektivitet och subjektets/individens/medborgarens rätt till liv och rätt till självbestämmande. I rättighetsdiskursen kretsar debatten kring frågan huruvida fostret ska uppfattas som en medborgare och om dess rättigheter ska tillgodoses före moderns rätt till självbestämmande över sin kropp. Den fria abortens förespråkare ser sina opponenter som ideologiskt motiverade motståndare till kvinnans rätt att välja. De ser inte på fostret som en individ eller medborgare, utan som just ett foster, en befruktad äggcell som är avhängig kvinnans kropp. Abortmotståndarna å sin sida gör inte skillnad på en kvinna som medvetet bestämt sig för en abort och på en ”mördare” av ”det ofödda barnet”. För att stärka sin slutledning kan även läkare avstå från den medicinska diskursen och i stället ta till de religiöst laddade begreppen. Dr Andrzej Mozolowski har exempelvis uttryckt sig på följande sätt i sitt försvar av de läkaretsiska reglerna: ”Podkreślam, że my wszyscy lekarze na ’TAK’ [...], czyli zdecydowani bronić ze wszystkich sił życia nie narodzonego człowieka uważamy, że nigdy nie ma wskazań do przerywania stanu błogosławionego i zamordowania człowieka poczętego!” [”Jag vill betona att alla vi läkare som säger ’JA’ [...], dvs. vi som har bestämt oss för att med all kraft försvara *den ofödda människans liv*, tycker att det aldrig finns några skäl för att avbryta *det välsignade tillståndet* och *mörda den avlade människan!*”] (Mozolowski 1993, 10).

De polska feministerna har gjort egna diskursanalyser av den tidiga polska abortdebatten. En av dem, Małgorzata Fuszara, urskiljer olika grepp som abortmotståndarna använde sig av i den debatt som föregick införandet av (anti-)abortlagen 1993. När man argumenterade för att fostret var en människa redan från befruktningsögonblicket använde man sådana adverb och adjektiv som ”onekligen”, ”odiskutabelt”, ”tveklöst”, ”själklar” och ”otvetydig”. I hänvisningar till själva lagen användes adjektiv som ”fundamental”, ”grundläggande” och ”väsentlig”. För att stärka sin egen position och misskreditera sina opponenter använde man sig ofta av binära oppositioner; ”ärlig-oärlig”, ”sann-falsk”, ”ansvarig-oansvarig”, ”moralisk-omoralisk”. Dessutom skapade man ett sken av objektivitet genom att framställa sig som specialister i frågan och genom att åberopa vissa vetenskapliga bevis som skulle motivera den egna, i själva verket moraliska, ståndpunkten. Antiabortlagens motståndare byggde i stället sina argument på empiriska fakta och statistik. Med anledning av parlamentsdebatten blev abortfrågan en del av den politiska diskursen. I abortmotståndarnas tal och yttranden kunde abort och dess konsekvenser likställas med ”de nazistiska och stalinistiska folkmorden”, medan den fria abortens försvarare kallades för främjare av ”dödens civilisation”. Abortförespråkarna svarade med att anklaga abortmot-

ståndarna för ”medeltida okunnighet, efterblivenhet och kvinnomord” (Fuszara 1994, 55–57).

Allt detta påverkade den allmänna opinionen som blev alltmer splittrad i frågan. Denna splittring återspeglades i sin tur i språket. De som uttalade sig mot abort började hävda att ingreppet kunde likställas med mord. De som var för abort försökte avvärja abortmotståndarnas angrepp, men glömde ofta att det handlade om kvinnors rättigheter. På så sätt uppstod en tydlig uppdelning bland debattörerna i två grupper: pro life och pro choice. Genom kontrastverkan framstod de som stod i opposition till pro life-sidan automatiskt som länkade till död och dödande. Många pro life-anhängare var teoretiker som var mer intresserade av att driva igenom sin ståndpunkt och vinna det politiska maktspelet än att på riktigt ta itu med samhälls- och hälsoproblemet med oönskade graviditeter. Realister och pragmatiker på pro life-sidan (dvs. de som ställde sig undrande till hur lagen skulle kunna fungera i praktiken) var mycket färre och deras tvivel tolkades som tecken på en abortvänlig inställning (Fuszara 1994, 200). Enligt Fuszara använde man sig i den politiska debatten ofta av svepande generaliseringar och högtravande argument som stod i ett motsatsförhållande till det alldagliga, prosaiska resonemanget i samhället i stort. Medan ett av de starkaste argumenten bland abortmotståndarna var en truism om att ”människolivet är av högsta värde”, argumenterade en kvinnlig arbetare från staden Łódź på följande sätt:

Att föda ett barn är inte svårt. Problemet är att man måste veta om man har möjlighet att uppfostra det, vilka förutsättningar som finns [...], små lägenheter, brist på mjölk och mediciner, inga möjligheter att skicka iväg barnet på sommarlovet. För att inte tala om bristen på preventivmedel och att min man inte tänker på preventivmedel när han kommer hem berusad! Vem tar hänsyn till det?⁶⁴

Denna stilistiska skillnad hade sin motsvarighet i kontrasten mellan de olika uttalanden i abortdebatten där den enskilda kvinnans röst, då hon talade utifrån sin egen erfarenhet, inte fick någon genomslagskraft utan försvann bland de manliga rösterna vilkas argument hämtade sin näring i den kristet-katolska och moraliska diskurs som av tradition dominerat den polska samhällsdebatten.

Efter abortlagens införande 1993 gick både debatten om, och utförandet av, abort under jord. Ordet abort försvann nästan helt ur den dominerande politiska diskursen, och så småningom även ur den feministiska diskursen, pga. av dess tabuisering och gettoisering. Det språkliga tabut gjorde att politikerna undvek sådana ord som ”foster” och ”graviditet”

⁶⁴ Urodzić dziecko nie jest trudno. Problemem jest aby wiedzieć czy ma się możliwość wychować je, jakie są warunki [...], małe mieszkania, brak mleka i lekarstw, brak możliwości wysyłania dziecka na wakacje. Już nie mówię o braku środków antykoncepcyjnych i o tym, że jak mój mąż wraca pijany, to nie zwraca na to uwagi! Któż się z tym liczy?

och i stället började tala om ”det ofödda barnet”/”nasciturus” och ”ochrona życia poczętego” [skydd av det ofödda livet], medan själva aborten började kallas för ”zabijanie” [dödande]. Om den politiska diskursen formas på det sättet är det svårt att diskutera frågor som ”det fria valet”, ”familjeplanering”, ”rätten till medvetet moderskap”, påpekar Agnieszka Graff (Graff 2001, 112). Man kan inte heller tala om kvinnors rättigheter, eftersom ordet ”kvinna” i sin egentliga bemärkelse så gott som helt har försvunnit ur den allmänna abortdebatten. Detta gäller inte bara texter och uttalanden från pro life-sidan. Många texter som strävar efter objektivitet är formulerade så att graviditet verkar vara ett fritt fenomen, helt oavhängigt av kvinnan. Artikel titlarna talar för sig själva: ”Reglamentacja intymności” [Reglering av intimiteten], ”Plemniki ma zawsze rację” [Spermier har alltid rätt], ”W sprawie życia poczętego” [I frågan om det ofödda livet], ”Ponownie w sprawie aborcji” [Återigen om abort], etc. När man läser om abort ser man sällan ordet ”kvinna”. På så vis har kvinnan försvunnit ur diskursen och media har lyckats ignorera det självklara faktum att det faktiskt är kvinnor som blir gravida, föder (eller inte föder) och uppfostrar barn. (Graff 2001, 112–113) Abortfrågan blev till ännu en kvinnofråga och dessutom gettoiserad, som alla andra kvinnofrågor, även om inte ens alla kvinnor berörs av problematiken. Det är som alltid framför allt de fattiga kvinnornas problem. Det språkliga tabut utesluter allt som är kvinnligt från det officiella språket, från den allmänna politiska diskursen, och förpassar det till feministiska miljöer som i sin tur är gettoiserade och marginaliserade av det politiska etablissemangen. Feministen och aktivisten Agnieszka Graff skriver i sin bok *Świat bez kobiet* [En värld utan kvinnor]:

Vi har förlorat kriget om språket. Fraser som ”fritt val” eller ”kvinnans rätt att bestämma”, som används i de liberala kretsarna i Väst, har aldrig etablerats i det polska språket. [...] Lagens motståndare talar nu om ”ödesdigra beslut”, att aborten ibland innebär ”ett nödvändigt ont”. [...] Att gå med på att kalla fostret ”ett ofött barn” betraktar jag som ett stort nederlag – politiskt och moraliskt – för liberala kretsar och kvinnorörelser i Polen. Tystnad betyder samtycke. [...] Den enda organisation som envist och konsekvent har tagit upp abortfrågan [...] är Federationen för kvinnofrågor och familjeplanering.⁶⁵ (Graff 2001, 121–122)

⁶⁵ Przegraliśmy wojnę o język. Frazy takie jak ”wolny wybór” lub ”prawo kobiety do decydowania”, którymi posługują się liberalne środowiska na Zachodzie, nigdy nie zadomowily się w polszczyźnie. [...] Przeciwnicy ustawy mówią teraz o ”tragicznych decyzjach”, że aborcja to czasem „zło konieczne”. [...] Zgodę na nazwanie płodu ”dzieckiem poczętym” uważam za wielką klęskę – polityczną i moralną – środowisk liberalnych i ruchu kobiecego w Polsce. Milczenie jest zgodą. (...) Jedyna organizacja, która wytrwale i konsekwentnie zajmuje się kwestią aborcji [...] to Federacja na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny.

I dagens diskurser har ordet ”abort” blivit laddat med den betydelse som har skapats inom pro life-diskursen, vilket har lett till att det i den allmänna diskursen också har börjat associeras med ondska, kriminalitet och mord.

Den polska abortdebatten fokuserar i första hand på den moral-etiska aspekten av abort, vad gäller både abortförbud och aborträtt. I den officiella diskursen kommer den juridiska aspekten oftast i andra hand. Följaktligen utspelas den pågående diskussionen mellan sidorna pro life och pro choice på två olika nivåer: dels kring den moraliska problematiken och dels kring de konkreta juridiska lösningarna. Pro choice-sidan anser att abortlagen leder till att en given grupp människor (dvs. kvinnor) tvingas underkasta sig moraliska principer och vissa (ofta religiösa) övertygelser som förespråkas av en annan grupp människor (exempelvis katoliker) medan en legalisering däremot inte skulle innebära något tvång för en uttalad abortmotståndare att utnyttja aborträtten, utan skulle låta varje kvinna bestämma själv, utifrån sina egna moraliska och etiska övertygelser. Ett i lag infört abortförbud utgör därför en rättsregel som *par excellence* är av moralistisk karaktär, eftersom den i själva verket grundar sig på antagandet att ett abortförbud är ett ”naturligt” uttryck för vår respekt för ett ”ofött liv”. (Pietrzykowski 2007, 101–106)

Vissa pro choice-anhängare hävdar att även en legalisering av abort kan försätta kvinnan i en svår situation. När graviditeten visar sig vara ett problem för alla inblandade parter utsätts ofta kvinnan för ett starkt tryck från sina närmaste att göra abort. I denna situation kan legal abort i många fall vända sig mot kvinnan själv (dessa frågor togs upp av de polska kvinnoaktivisterna redan på 1980-talet). Vad som faktiskt skulle kunna vara en riktig och inte illusorisk lösning på det problemet vore lagändringar som ökar kvinnors tillgång till preventivmedel, eller en utveckling av barnomsorg och förändringar i arbetslagstiftningen (Szczuka 2004). Andra pro choice-anhängare påstår att ett abortförbud egentligen är en skenmanöver, och mer en maktuppvisning än ett riktigt sätt att skydda ”det ofödda livet”. Precis som Żeleński på 1930-talet hävdar de att abortförbudet inte är effektivt, eftersom det bara leder till att verksamheten går under jorden och blir okontrollerbar, vilket orsakar större skada. Argumentation av den typen berör den empiriska aspekten av abortfrågan och tar vara på enskilda kvinnors erfarenheter.

I sin bok *Spór o aborcje* [Aborttvisten] (2007) hävdar Tomasz Pietrzykowski att (anti)abortlagen i Polen är en reglering av moralistisk karaktär (på samma sätt som spritförbud, prostitutionslagar, förbud mot pornografi etc.). Dess förespråkare hänvisar ofta till lagens uppfostrande funktion. I det här fallet utgår man ifrån abortförbudet som *en positiv lag* (dvs. en lag instiftad av staten) som i sin tur kan påverka uppkomsten av en s.k. *intuitiv lag* (vår känsla för vad som är rätt och fel, gott och ont). Det råder ingen tvekan om att (an-

ti-) abortlagen i det polska samhället fungerar som en intuitiv lag, eftersom den åtnjuter en allt större allmän aktning, större än tanken på fri abort, vilket förvisso kan bero på att majoriten av den polska befolkningen bekänner sig till den katolska tron. Undersökningar gjorda av Centrum för den allmänna opinionen (*Centrum Badania Opinii Społecznej*) från 2006 pekade just på tendensen att polackers tidigare moraliskt accepterade inställning till abort hade förändrats sedan 1997 då den första undersökningen gjordes. Enkäten visade nämligen att 44 % av respondenterna ville behålla lagen i dess aktuella utformning, en ökning från 30 %, och att antalet respondenter som är osäkra har ökat från 5 % till 12 %. Samtidigt hade antalet respondenter som stödde fri abort minskat från 65 % till 44 % (Pietrzykowski 2007, 107).

De nästan 20 år som abortförbudet har varit i kraft i Polen har inneburit betydande sociala kostnader och lett till en enorm ideologisk förvirring, menar pro choice. Polacker är idag ofta inkonsekventa och hävdar ibland motstridiga åsikter om abort. De som har mycket bestämda åsikter i frågan utgör ca 20 % på bägge sidor i konflikten. De återstående procenten har i stället en mycket tvetydig inställning. Den stora majoriteten av befolkningen tycker att abort borde tillåtas i speciella fall, vilket innebär att de inte kan räknas som abortmotståndare. Emellertid kan man idag observera en hög tolerans för individens eget livsval, då man själv eller en nära anhörig varit tvungen att avbryta en graviditet, dvs. i de fall som man bedömer som klart nödvändiga och självklara (Nowicka 2010).⁶⁶

Abort har blivit ett av sjukvårdens mest laddade och omdebatterade ingrepp, eftersom det sätter fokus på frågor om fostrets rättigheter och livets helgd, på etik och mänskliga rättigheter (särskilt rätten att bestämma över sin kropp), möjligheten att kunna ta hand om ett barn, kvinnlighet och moderskap, den s.k. ”samvetsklausulen”, läkarens ed att rädda liv och på frågan när verkligt liv uppstår. Under det sista århundradet har fri abort utan tvivel blivit en av de mest avgörande och viktigaste frågorna för feminismen och för kvinnors välfärd. Argumenten har under alla tider varit i huvudsak fyra. Det första är att aborträtten förknippas med kvinnans frigörelse och ses som ett viktigt steg för att göra könen jämställda. Både män och kvinnor borde ha rätt att bestämma över sina egna kroppar. (Se exempelvis Taniewska-Peszko 1990.) Det andra argumentet är att aborter sker vare sig vi vill det eller inte, att kvinnor varje år dör i sviterna av illegala eller amatörmässigt utförda aborter och att en legalisering därför är ett sätt att undvika den hälsorisk som detta utgör. Det tredje argumentet handlar om att ingen egentligen kan veta när ett mänskligt liv börjar (eller vad ett mänskligt liv är), att fostret är en del av kvinnans kropp och att det mest rimliga därför är att den direkt berörda, dvs. kvinnan själv, fattar beslutet ifall graviditeten ska fullföljas

---

⁶⁶ <http://www.rp.pl/artykul/572316.html>

eller inte. Det fjärde argumentet säger att det är grymt att sätta oönskade barn till världen och att samhället först måste kunna erbjuda en god livskvalitet åt de barn som föds innan det ställer krav på barnafödande. Bland dessa debattörer finns också demografer som rekommenderar en större satsning på familjeplanering, utökad födelsekontroll, sexuell upplysning och upplysning om preventivmedel (se exempelvis Smoliński 1996; Markowska 1993, 71–72).

De som argumenterar mot aborträtten (bortsett från dem som har en kristen-moralisk syn på problematiken) betonar ”det ofödda livets”/”barnets människovärde” och att också det borde skyddas. Den inställningen bäddar dock för en intressekonflikt mellan de två kroppar och två liv som är inblandade. (Se exempelvis Wojciech Sadurskis artikel ”Nowe piekło kobiet” [Kvinnors nya helvete] 1992.) Å ena sidan finns den gravida kvinnan, som av någon anledning önskar avsluta sin graviditet, å andra sidan finns det ofödda barnet. Problemet som abortmotståndarna betonar är att det ofödda *barnet* inte är i stånd att artikulera eller värna sina intressen, utan är helt beroende av vuxenvärlden och samhället. Det kan inte själv tala om sin önskan att leva. Trots detta borde vuxenvärlden och samhället dra slutsatsen att det ligger i fostrets intresse att få leva. Detta beror på människors uppfattning att livet är i det närmaste oändligt dyrbart.

När man inte kan bevisa att fostret inte är en levande organism försöker man kväva sin naturliga oro genom ett offensivt skrik. Detta skrik riktar sig mot dem som inte delar uppfattningen att det ofödda barnet måste bevisa sin mänsklighet och att man kan göra precis vad som helst när denna skyldighet inte är uppfylld.⁶⁷ (Biskop Józef Życiński 1991, 2)

Bland debattörerna finns även röster som förespråkar en sorts uppgörelse mellan de tvistande sidorna och deras oförenliga ståndpunkter. Dessa röster tillhör inte sällan jurister som efterlyser mer rationalitet i frågan och ifrågasätter effektiviteten i det förbud som i själva verket utgör en ”symbolisk bestraffning” och på längre sikt kan göra mer skada än nytta. Enligt dessa debattörer fördömer och kriminaliserar abortlagen handlingen enbart för att offentligt uppvisa dess moraliska förkastlighet, trots att man på förhand vet att det bara är en bråkdel av fallen som kommer att upptäckas och leda till åtal.

Abortmotståndare ser vanligtvis på lagen som en emanation av universella, transcendental och oföränderliga värden, det jordiska inkarnerandet av Guds lagar, eller som rationalister gärna vill se på det – som naturens lagar. Hela vår historiska

⁶⁷ Nie mogąc udowodnić, że płód nie jest organizmem żywym, usiłujemy w niej zagłuszyć naturalne obawy za pośrednictwem agresywnego krzyku. Jest on ukierunkowany w stronę tych, którzy nie podzielają opinii, że na poczętym dziecku spoczywa obowiązek udowodnienia swego człowieczeństwa i że można czynić wszystko, jeśli tylko ten obowiązek nie został dopełniony.

erfarenhet visar dock att endast de samhällsjuridiska system fungerar väl där lagen är ett resultat av en förhandlad och förmedlad överenskommelse mellan olika, och ibland motstridiga, sociala intressen. [...] Lagen, speciellt brottslagen, är effektiv enbart när den påverkar de sociala orsakerna till patologiska attityder och beteenden, inte när den bara fastställer vilka beteenden som är förbjudna, och dessutom sanktionerar dem med ett givet straff.⁶⁸ (Prof. Marian Filar 1996, 10)

I diskussionerna om abort reflekterar ofta ordvalet olika förhållningssätt till frågan. Kampen om dominans i abortdiskursen sker således på olika nivåer, bl.a. på den lexikala. Fosterbegreppet, liksom ”zygot” eller ”embryo”, är biologiska begrepp som används inom läkarvetenskapen och inom hälsovården och har en klart klinisk och naturvetenskaplig klang, vilket pro choice-anhängare föredrar. Likaså är ordet ”abort” en klinisk term som beskriver ett kroppsligt ingrepp. Att tala om ett foster eller ett barn innebär att man tar ställning till frågan på olika sätt: man aborterar inte ett barn, man aborterar ett foster. Det har visat sig att det förra ordvalet är vad abortmotståndare konsekvent använder och föredrar. Att tala om ett foster eller att tala om ett barn förmedlar med andra ord ett i moralisk mening olikartat förhållningssätt till det man talar om. Man har inte samma relation till ett foster som till ett barn. Dessa poänger kan förefalla ytliga, men kan kanske bidra till en djupare förståelse för varför det inom den allmänna diskussionen finns så olika röster om hur man ska förhålla sig till abort, och så affektiva reaktioner på hur man talar om barn och abort överlag. Det är en avgörande skillnad att avhandla frågan om abort inom en rättighets- och medicinsk diskurs eller att i stället betona den moral-etiska aspekten, som är hämtad från den religiösa diskursen. Pro choice-sidan menar att det vore bättre om man i diskussioner kring den etiska problematiken i stället betonade det personliga och betraktade problematiken i termer av samvetsfrågor.

Slutsatser

I de inledande avsnitten av den här studien har jag försökt att överblicka de olika faktorer som bidragit till maskuliniseringen av politiken i Polen efter 1989 och hur detta i sin tur har resulterat i ”the politics of gender restoration” (Eley 1998); fritt översatt och tolkat ungefär ”politik för att återställa/hävda könens traditionella roller”. Den systemomvandling som började i Polen efter kommunismens fall har lett till en upplösning av den gamla poli-

⁶⁸ Antyaborcjonisci na ogół upatrują w prawie emanacji uniwersalnych, transcendentalnych i niezmiennych wartości, ziemskiego ucieleśnienia praw boskich, czy też, jak wolą racjonalisci, praw natury. Całe historyczne doświadczenie uczy jednak, iż nieźle funkcjonują jedynie te systemy prawno-społeczne, gdzie prawo jest wynikiem uzgodnionego i wynegocjowanego kompromisu między różnymi, czasem sprzecznymi interesami społecznymi. [...] Prawo, zwłaszcza karne, jest wtedy skuteczne, kiedy ingeruje w społeczne przyczyny postaw i zachowań patologicznych, nie zaś wtedy, kiedy ustala jedynie, jakie zachowania są zakazane, sankcjonując je równocześnie określoną karą.

tiska ordningen och öppnat för en reformprocess. Samtidigt har det allt hårdare politiska klimatet bidragit till att det traditionella genusmönstret har förstärkts. En liknande utveckling har man kunnat skåda i andra post-kommunistiska länder. Inom den senaste maskulinitetsforskningen har man kallat dessa länder för ”male democracies” eller ”new patriarchies” (Kimmel m.fl. 2005, 150). Man talar också om kvinnors frånvaro eller osynlighet i det offentliga livet och den offentliga kulturen, om förvisningen av ”det kvinnliga” till politikens och kulturens utkanter och om nationalismens allt större utbredning. Detta sistnämnda beror i Polens fall till stor del på den katolska kyrkans inblandning i politiken, på det romantiska arvets oupphörliga närvaro i den polska kulturen och politiken, samt på det nykonservativa klimatet inom den polska politiken. I polsk media har man börjat diskutera den s.k. ”maskulinitetskrisen” och de nya maskulinitetsmodeller (”den nya mannen”) som likt andra nya ”modetrender” (såsom exempelvis feminism) ska ha kommit till Polen från Väst och som av många anses hota den traditionella polska manliga identiteten. Ett av politikens mål har därför blivit att förstärka mannens roll i det offentliga rummet och inom familjen. Detta har man gjort bl.a. genom att införa den nya restriktiva abortlagen och överlag inskränka kvinnors rättigheter medelst en inte särskilt kvinnovänlig lagstiftning, något de polska kvinnoaktivisterna har protesterat mot.

Den polska genus- och feministforskningen har på senare tid försökt att undersöka denna utveckling i relation till den växande nationalismen och den tilltagande maskuliniseringen av det offentliga rummet. Det ”vi” som har skapats inom den nationalistiska diskursen har fått allt större betydelse i diskussionerna kring olika frågor, däribland social- och sexualpolitik. Detta ”vi” har manligt genus och står för den kristne, heterosexuelle mannens dominans över kvinnan och sexuella och etniska minoriteter. Mycket av det som händer inom social- och sexualpolitiken i Polen har med den inhemska synen på maskulinitet och mannens roll att göra. Det manliga perspektivet har traditionellt alltid haft tolkningsföreträde och spelar en avgörande roll i den politik som förespråkas, även i de fall då ”kvinnoämnen” berörs. Denna problematik har studerats genom en analys av den abortdebatt som pågått i Polen sedan 1989. Analysen har emellertid föregåtts av fyra avsnitt där jag i stora drag har beskrivit den skiftande synen på abort och abortdebatten såsom den framstår i 1) den europeiska abortdebattens historia sedan antiken, 2) den polska abortlagens historia, 3) abortdebatten som ägde rum i Polen under mellankrigstiden och 4) utarbetandet av den nuvarande polska antiabortlagen.

Under antiken var aborter först och främst en fråga för kvinnor, liksom graviditeter och förlossningar, även om flera filosofer, läkare och författare berörde ämnet i sina skrifter. Det är den kristna doktrinen som var först med att likställa abort med mord, men det

tog flera sekler innan man började teoretisera och försöka fastställa det ögonblick då fostret får liv. Abortdiskussionen har genom historien berört en rad sammanlänkade frågor, som hur man såg på fostret, kvinnor, kvinnlighet, moderskap, kvinnors ställning i samhället och på frågan om huruvida kvinnans rätt till valmöjlighet väger tyngre än fostrets rätt till liv. Ofta styrdes besluten till stor del av ekonomiska och militära skäl. Abort kriminaliserades bl.a. när man ville ha större befolkning i landet eller för att täcka krigsmaktens behov av män, medan den legaliserades när man ville få ut flera kvinnor på arbetsmarknaden. Argumenten för eller emot kriminalisering eller legalisering av abort har varit åtskilliga och kulturbetingade, och har varierat i tid och rum. I den polska abortdebatten läggs tonvikten på exempelvis den moralisk-etiska problematiken, medan man i Sverige diskuterar just avsaknaden av denna moraliska dimension.

Det finns vissa likheter mellan den polska abortdebatten under mellankrigstiden och den som pågår i dagens Polen. Det är inte minst den liberala och reformvänliga sidans argument som klingar bekant. Till skillnad från idag fick dock dåtidens abortdiskussion en större litterär återklang. De liberala krafterna fick under mellankrigstiden stöd av polska intellektuella, särskilt den polska litteratureliten, med läkaren och författaren Tadeusz Boy Żeleński och författaren Irena Krzywicka i spetsen. Deras drivkraft var att förändra människors liv och förbättra kvinnors hälsa genom sexualupplysning, utbildning om preventivmedel och allmän opinionsbildning som skulle kunna slå hål på fördomar (exempelvis stigmatiseringen av ensamstående mödrar och utomäktenskapliga barn), råda bot på kunskapsbrist och öka den sexuella hälsan i samhället. Framför allt ville man dock förhindra den underjordiska abortverksamhetens spridning och minska dödligheten, dels bland kvinnor som genomgått illegala aborter, dels bland de oönskade barnen. Problemen som man kämpade mot på den tiden var grövre – de sociala och medicinska förutsättningarna går inte att jämföra med dem som man har idag. Abortdiskussionen kretsade kring ämnen som kvinnors sociala utsatthet och fattigdom, svåra familjeförhållanden, befolkningspolitikens negativa konsekvenser, avsaknaden av ett socialt skyddsnät, den allmänna opinionens tystnad och om kvinnoröstens frånvaro i debatten.

I dagens abortdebatt, som har pågått i Polen sedan slutet av 1980-talet, finns två sidor, två läger, som huvudsakligen utkristalliserades under 1990-talet då arbetet med den nya konstitutionen var i full gång. Det var då som den katolska kyrkan satte igång sin kampanj mot aborträtten samtidigt som det polska läkarsällskapet röstade för det omtvistade tillägget till de läkaretiska reglerna, nämligen den s.k. samvetsklausulen. Kvinnors rätt till fri abort var hotad och det var bara en tidsfråga innan den skulle tas ifrån dem. 1992 bildades FEDERA – den viktigaste och största organisationen som kämpar för kvinnofrå-

gor, kvinnorrättigheter och för en legalisering av abort. Efter att den nya abortlagen hade trätt i kraft 1993 började den långa och periodvis hätska abortdebatt som fortfarande förs av å ena sidan den s.k. pro life-rörelsen och å andra sidan den s.k. pro choice-rörelsen.

I det sista avsnittet, ”Mellan tradition och nytänkande: diskursernas batalj”, har jag försökt att redogöra för några av de olika diskurser som finns representerade i debatten: den moralisk-etiska, läkaretiska, juridiska, religiösa, sociologiska, politiskt ideologiska, (däribland den feministiska) samt en rättighetsdiskurs. Argumenten för och emot har alltid varit desamma: kvinnors rättigheter kontra fostrets rättigheter, kvinnohälsa kontra skydd av det ofödda livet, fostret som en del av kvinnokropp kontra fostret som ett självständigt liv som bör skyddas, oönskade barn som ett socialt problem kontra varje liv är oändligt dyrbart etc. Den verkliga kampen har egentligen utspelats på den språkliga, lexikala nivån. Det som sker i dagens abortdebatt i Polen kan man kalla för kampen om språket och/eller språklig dominans, där den medicinska termen ”ett foster” i exempelvis pro life-sidans uttalanden ersätts av begreppet ”det ofödda barnet/livet” som är starkt ideologiskt laddat. Även om pro choice-sidan försöker att hämta sin vokabulär från diskursen om mänskliga rättigheter så kan den inte värja sig mot den kristet-katolska, moraliserande och värdeladdade diskurs som bland polacker traditionellt har en starkare förankring än rättighetsdiskursen, som ju främjas i de västerländska civila samhällena som följer FN:s centrala konventioner antagna så sent som 1948.

Foucault hävdar att ”sanningar” eller ”kunskap”, vad som är ”rätt” eller ”fel”, är diskursiva konstruktioner där makten avgör vad som är sanning. Diskursiva ordningar, exempelvis lagstiftning, är enligt Foucault ett uttryckssätt för maktrelationer i samhället. Inom dessa diskursordningar finns olika diskursiva praktiker, där tal och skrift tolkas olika beroende på var de förekommer. Diskurserna får alltså olika innebörd beroende på var och av vem de tolkas. Alla röster och åsikter i abortfrågan som jag här har refererat till bekräftar att kvinnokroppen är en både social och diskursiv konstruktion, nära sammanbunden med den diskursiva ordning där den manliga makten, inflytandet och begäret dominerar. Den ordning som reglerar kvinnans reproduktiva förmåga är förenad med de mekanismer som stärker mannens rätt till kontroll över densamma. Samtidigt bevisar debatten att de illegala aborterna och deras konsekvenser alltid har varit förlagda till det vardagliga livets kulisser och aldrig riktigt fått plats i den officiella diskursen. Aborten förblir förpassad till den tabubelagda zonen för kvinnors tidlösa erfarenheter som, trots olika sociala och historiska förändringar, har med samma återkommande problem och frågor att göra.

Bibliografi

- Ambjörnsson, Ronny (1990). *Mansmyter – en liten guide till manlighetens paradoxer*. Stockholm: Fischer.
- Anderson, Benedict (1983). *Imagined Communities*. New York: Verso, 2002.
- Arcimowicz, Krzysztof (2003). *Obraz mężczyzny w polskich mediach. Prawda-Falsz-Stereotyp*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Badinter, E. (1992). *XY, de l'identité masculine*. Svensk utg. *X Y: om mannens identitet*. (1994) Förlag: Forum. (Översättning: Martina von Essen.)
- Bhabha, Homi K. (1990). "Introduction." [I:] *Nation and Narration*. Homi K. Bhabha (red.) London, New York: Routledge (1–7).
- Bourdieu, Pierre (1993). *Kultursociologiska texter. I urval av Donald Brody och Mikael Palme*. Stockholm: Stehag.
- Bourdieu, Pierre (1999). Den manliga dominansen. Göteborg: Daidalos.
- Brier, Robert (2009). "The Roots of the 'Fourth Republic': Solidarity's Cultural Legacy to Polish Politics". *East European Politics & Societies* 2009 23: 63–85
- Brod, H. (2011). "Construction of the Construction of Masculinities". [I:] *Construction of Masculinity in British Literature from the Middle-Ages to the Present*. Stefan Norlacher (red.) New York: Macmillan Palgrave.
- (1987). *The Making of Masculinities. The New Men's Studies*. Boston: Allen & Unwin. — & Kaufman M. (red.) (1994). *Theorizing Masculinities*. London: Sage.
- Butler, Judith (1999). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Börjesson, Mats (2003). *Diskurser och konstruktioner*. Lund: Studentlitteratur.
- Cataluccio, Francesco M. (2010). *Imaturita: La Malattia Del Nostro Tempo*. G. Einaiudi.
- Connell, R.W. (1996). *Masculinities*. Sydney: Allen & Unwin.
- (2000). *The Men and the Boys*. Sydney: Allen & Unwin.
- Cwejman, Sabina (1987). *Befrielse eller exploatering? Om kvinnoliv i statens, kyrkans och frihetsrörelsens Polen*. Göteborg: Sociologiska Institutionen, Göteborgs Universitet.
- Domański, Henryk (1992). *Zadowolony niewolnik? Studium o nierównościach między mężczyznami i kobietami w Polsce*. Warszawa: IFiS PAN.
- Einhorn, Barbara (1993). *Cinderella Goes to Market. Citizenship, Gender and Women's Movement in East Western Europe*. London: Verso.
- Ekman, Daniel (1995). *En mans bok: om manlig identitet: teorier, ideal, verklighet*. Stockholm: Natur och kultur.

- Eley, Geoff (1998). "From Welfare politics to Welfare States: Women and the Socialist Question." [I:] *Women and Socialism, Socialism and Women: Europe between the Two World Wars*. New York: Berghahn Books (507–516)
- Eringer, Robert (1982). *Strike for Freedom: The Story of Lech Wałęsa and Polish Solidarity*. Dodd Mead.
- Faliszek, Krystyna, McLean Petras, Elisabeth & Wódz, Kazimiera (red.) (1997). *Kobiety wobec przemian okresu transformacji*. Katowice: Śląsk.
- Faludi, Susan (1999). *Stiffed: The Betrayal of the American Man*. Harper Collins.
- Fawkes, Ben (1995). *The Rise and Fall of Communism in Eastern Europe*. London: Macmillan Press Ltd.
- Ferree, Myra Marx, m.fl. (red.) (1998). *Revisioning Gender*. Alta Mira Press.
- Filar, Marian (1996). "Brukowanie piekła". *Polityka* Nr 40, 8 oktober. (10)
- Foucault, Michel (1986). "Makt och upplysning." [I:] *Postmoderna tider?* Mikael Löfgren & Anders Molander (red.) Stockholm: Norstedts. (173–196)
- (1987). *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv förlag.
- (1993). *Diskursens ordning*. Stockholm: Symposion.
- (2008). *Diskursernas kamp*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag.
- Friszke, Andrzej (2010). *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*. Kraków: Znak.
- Fundberg, Jesper (2003). *Kom igen gubbar! Om pojkfotboll och maskuliniteter*. Akademisk avhandling. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Funk, Nanette & Mueller, Magda (red.) (1993). *Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the former Soviet Union*. London: Routledge.
- Fuszara, Małgorzata (1993). "Abortion and the Formation of the Public Sphere in Poland." [I:] *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Nanette Funk and Magda Mueller (red.) London and New York: Routledge. (241–52)
- (1994). "Debata o aborcji a kształtowanie się sceny politycznej w Polsce po upadku komunizmu". [I:] *Polityka i aborcja*. Red. M. Chałubiński. Warszawa: Scholar.
- (2000). "New Gender Relations in Poland in the 1990s." [I:] *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*. Gal, Susan & Kligman, Gail (red.) Princeton, NJ: Princeton University Press.
- (2008). *Nowi mężczyźni? Zmieniające się modele męskości we współczesnej Polsce*. Warszawa.
- Galeotti, Giulia (2003). *Storia dell'aborto*. Bologna: Il Mulino.

- Garton Ash, Timothy (2002). *The Polish Revolution: Solidarity*. Yale University Press.
- Giddens, Anthony (1992). *Intimitetens omvandlingar: Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Githens, Marianne & McBride Stetson, Dorothy (1996). *Abortion Politics: Public Policy in Cross-Cultural Perspective*. New York, London: Routledge.
- Gojawiczyńska, Pola (1935). *Dziewczęta z Nowolipek*. Warszawa: Wyd. Zielona Sowa, 2005.
- Gomulka, Stanisław & Polonsky, Antony (red.) (1990). *Polish Paradoxes*. London and New York: Routledge.
- Graff, Agnieszka (2001). *Świat bez Kobiet: Płeć w Polskim Życiu Publicznym* [En värld utan kvinnor: genus i det polska samhället]. Warszawa: W.A.B.
- (2008). *Rykoszetem. Rzecz o płci, seksulaności i narodzie*. Warszawa: W.A.B.
- “The Return of the Real Man: Gender and E.U. Accession in Three Polish Weeklies.” <http://www.indiana.edu/~reeiweb/events/2005/graffpaper.pdf>.
- (2009). ”Gender, Sexuality, and Nation – Here and Now. Reflections on the Gendered and Sexualized Aspects of Contemporary Polish Nationalism”. [I:] *Intimate Citizenship. Gender, Sexualities, Politics*. Elżbieta H. Oleksy (red.) New York, London: Routledge.
- (2010). *Magma i inne próby zrozumienia, o co tu chodzi*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Grochowska, Magdalena. (2003) ”Podziemie kobiet Shany Penn”. *Gazeta wyborcza* 12.12. <http://wyborcza.pl/1,75517,1823251.html>
- Hauser, Ewa (1995). ”Traditions of Patriotism, Questions of gender: The Case of Poland.” [I:] Berry, Ellen E. (ed). *Postcommunism and the Body Politics*. New York: NY University Press.
- Heinen, Jacqueline (1992). ”Polish Democracy is a Masculine Democracy.” *Women’s Studies International Forum*. Vol.15, No.1.
- Ignaciuk, Agata (2007). *Abortion Debate In Poland and Its Representation in Press*. University of Łódź. Dissertation 117246/S
- Jalmert, Lars. (1984). *Den svenske mannen*. Stockholm: Förlag Tiden.
- Janion, Maria (2000). *Do Europy – tak, ale razem z naszymi umarłymi*. [Till Europa – ja, men inte utan våra döda] Warszawa: Sic!
- (2007). *Niesamowita Słowiańszczyzna: fantazmaty literatury*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

- (2011). "Farewell to Poland. The Uprising of a Nation." *Baltic Worlds*. December Vol. IV: 4–13
- Kanter, Rosabeth Moss (1977). *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books.
- Kapparis, Konstantinos (2002). *Abortion in the Ancient World*. London: Gerald Duckworth & Co Ltd.
- Kenney, Patrick (2003). *A Carnival of Revolution: Central Europe 1989*. Princeton University Press.
- Kimmel, M. S. (1987). *The Contemporary "Crisis" of Masculinity in Historical Perspective*. [I:] *The Making of Masculinities*, red. Harry Brod, Routledge, New York.
- (1996). *Manhood in America: A Cultural History*. Free Press.
- & Amy Aronson (eds) (2003). *Men and Masculinities: A social, cultural, and historical encyclopedia*. Santa Barbara, CA: ABC-Clio Press.
- & Jeff Hearn & R.W Connell (2005). *Handbook of Studies on Men & Masculinities*. Thousand Oaks, London, New Dalhi: Sage Publications.
- Kligman, Gail (eds). *Reproducing Gender. Politics, Publics and Everyday Life after Socialism*. Princeton: Princeton University Press.
- Kłosińska, Krystyna. *Ciało, pożądanie, ubranie. O wczesnych powieściach Gabrieli Zapolskiej*. Kraków: eFka.
- Kondratowicz, Ewa (2001). *Szminka na sztandarze. Kobiety Solidarności 1980–1990*. "Rozmowy". Warszawa: Sic!
- Kosofsky Sedgwick Eve (1985). *Between Men. English Literature and Male Homosocial desire*. New York: Columbia University Press, 1995.
- Kowalski, Sergiusz (1992). "Polska rodzina, polski dom. Ze studiów nad ideologia "Solidarnosci". [I:] Łukasiewicz, Piotr & Siciński, Andrzej (red). *Dom we współczesnej Polsce. Szkice*. Wrocław: Wydawnictwo Wiedza o Kulturze.
- Krzywicka, Irena (1992). *Wyznania gorszycielki. Pamiętniki Ireny Krzywickiej*. Agata Tuszyńska (red.) Warszawa: Czytelnik.
- Kubik, Jan (1994). *The Power of Symbols Against the Symbols of Power: The rise of Solidarity and the fall of state socialism in Poland*. The Pennsylvania State University.
- Kulawik, Teresa (2011). "Nu firar den nya polska feminismen triumfer". *Dagens Nyheter* 5 oktober.
- Kulczycki, Andrzej. Sept. 1995. "Abortion Policy in Postcommunist Europe: The Conflict in Poland." *Population and Development Review*. Vol. 21, No. 3

- Kurczewski, Jacek (1996). "The Family as an Institution of Polish Civil Society: Church, Parties and a Constitution in the Making." *Polish Sociological Review* 4: 116
- Kuroń, Jacek (1989). *Mitt Polen: Mitt liv och kamp för och mot kommunismen*. Övers. Lennart Ilke. Stockholm: Ordfronts förlag, 1991.
- & Żakowski, Jacek (2004). *PRL dla początkujących*. [PRL för nybörjare] Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Le Naour, Jean-Yves & Valenti, Catherine (2003). *Histoire de l'avortement: XIXe-XXe siècle*. Paris: Seuil.
- Lennerhed, Lena (2008). *Historier om ett brott*. Stockholm: Atlas.
- Lindgren, Gerd (1996). "Broderskapets logik." *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. Nr 1: 4–14
- Markowska, Anna (1993). "Rodzina z kalendarzyka." *Wprost* Nr 38. (71–72)
- Marody, Mirosława (red) (1991). *Co nam zostało z tych lat... Społeczeństwo polskie u progu zmiany systemowej*. London: Aneks Publishers.
- Mayer, Tamar (red.) (1999). *Gender ironies and Nationalism. Sexing the Nation*. New York, Routledge.
- McClintock, Anne (1995). *Imperial Leather. Race, Gender, Sexuality in the Colonial Context*. London: Routledge.
- Melosik, Zbyszko (2002). *Kryzys męskości w kulturze współczesnej*, Poznań: Oficyna wyd.
- Miller, Stefania Szlek (1997). "Religion and Politics in Poland: The Abortion Issue." *Canadian Slavonic Papers*. Mar.–Jun.
- Mizielińska, Joanna (2006). *Płeć, ciało, seksualność: Od feminizmu do teorii queer*. [Gender, Body, Sexuality: From Feminism to Queer Theory]. Kraków: Universitas.
- Mosse, George (1985). *Nationalism and Sexuality. Middle Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Mozołowski, Andrzej (1993). "Nie otwierać furtki." *Polityka* Nr 18: 10
- Mrozik, A. (2008) "Być liderem na placu zabaw. Kryzys męskości jako backlash w literaturze polskiej po 1989 roku." [I:] *Lektury płci: polskie (kon)teksty*. Red. M. Dąbrowski. Warszawa.
- Nałkowska, Zofia (1935). *Granica*. Warszawa: Wyd. Zielona Sowa, 2000.
- & Breza, Tadeusz (1957). *Widzenia bliskie i dalekie*. Warszawa: Czytelnik.
- Natanson, Wojciech (1977). *Boy-Żeleński. Opowieść biograficzna*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Nilsson, Bo (1999). *Maskulinitet: Representation, ideologi och retorik*. Umeå.
- Novikova, Irina (2000). "Soviet and Post-Soviet Masculinities: After Men's Wars in Women's Memories". [I:] *Male Roles, Masculinities and Violence: A culture of Peace*

- Perspective*. I. Breines m.fl. (red.). Paris: Presses Universitaires de France. (117–120)
- Nowicka, Wanda (1997a). "Ban on Abortion in Poland. Why?" [I:] *Ana's Land: Sisterhood in Eastern Europe* Tanya Renne (red.) Boulder, CO: Westview. (42–46)
- (1997b). "Foundations of the Law." [I:] *Ana's Land: Sisterhood in Eastern Europe*. Tanya Renne (red.) Boulder, CO: Westview. (47–51)
- (1996). "Roman Catholic Fundamentalism Against Women's Reproductive Rights in Poland." *Reproductive Health Matters*. Vol. 8. Nov.
- (2010). "Aborcja i tolerancja". *Rzeczpospolita* 01.12.2010.
<http://www.rp.pl/artykul/572316.html>
- Okólski, Marek. Nov. 1983. "Abortion and Contraception in Poland." *Studies in Family Planning*. Vol. 14, No. 11.
- Okulicz-Kozaryn, R. (1995). *Mała historia dandyzmu*. Poznań: Obserwator.
- Osa, Maryjane (2003). *Solidarity and Contention: Networks of Polish Opposition*. University of Minnesota Press.
- Penn, Shana (2005). *Solidarity's Secret. The Women Who Defeated Communism in Poland*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- (1994). "Tajemnica państwowa". *Pełnym głosem* nr 2: 3-16
- (2003). *Podziemie kobiet*. Warszawa: Wydawnictwo Rosner i Wspólnicy.
- Perdue, William D. (1995). *Paradox of Change: The Rise and Fall of Solidarity in the New Poland*. Praeger/Greenwood.
- Pietrzykowski, Tomasz (2007). *Spór o aborcję. Etyczne problemy prawa*. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga.
- Platek, Monika (2004). "Hostages of destiny: gender issues in today's Poland." [I:] *Feminist Review* 76: 5–25
- Podemski, Stanisław (1991). "Wszyscy przegrali. Klauzula sumienia przed Trybunałem Konstytucyjnym." *Polityka* Nr 4, 26 januari (3)
- Radkiewicz, M. (2006). „Młode wilki” polskiego kina: *Kategoria gender a debiuty lat 90*. Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Reading, Anna (1992). *Polish Women – Solidarity and Feminism*. York: WSY.
- Sadurski, Wojciech (1992). "Nowe piekło kobiet". *Polityka* Nr 14, 4 april. (6)
- Sharp, Joanne P. (1996). "Gendering Nationhood." [I:] Nancy Duncan (red.) *Body Space*. London, New York: Routledge.
- Sikora, Tomasz (2004). "Queering the Heterosexual Fantasy of the Nation." [I:] *The Nation of the Other: Constructions of Nation in Contemporary Cultural and Literary Di-*

- scourses*. Anna Branach-Kallas, Katarzyna Więckowska (red.) Toruń, Poland: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernik. (65-78)
- Smoliński, Zbigniew (1996). "Zakaz – i co dalej?". *Polityka* Nr 40, 8 okrober. (10)
- Stachniak, Eva (1995). "Why Did We Not Become Feminists? Women in Poland." [I:] *NWSA Journal* Vol. 7, Number 3, Fall
- Szczuka, Kazimiera (2004). *Milczenie owieczek. Rzecz o aborcji*. Warszawa: WAB.
- Sztompka, Piotr (2000). "Cultural Trauma: the Other Face of Social Change." [I:] *The European Journal of Social Theory*, No. 3. (449–466)
- Taniewska-Peszko, Maria (1990). "Reglamentacja intymności". *Polityka* Nr 20, 10 maj. (6)
- Tazbir, Janusz (1991). "Stereotypów zywot twardy – Przedmowa." [I:] *Mity i stereotypy w dziejach Polski*. Tazbir, Janusz (red.) Warszawa: Wydawnictwo Interpress.
- Titkow, Anna & Domański, Henryk (red.) (1995). *Co to znaczy być kobietą w Polsce*. Warszawa: IFiS Polska Akademia Nauk.
- Tuszyńska, Agata (1999). *Długie życie gorszycielki: Losy i świat Ireny Krzywickiej*. Warszawa: Iskry.
- Törnquist-Plewa, Barbara (1992). *The Wheel of Polish Fortune. Myths in Polish Collective Consciousness during the First Years of Solidarity*. Lund: Lund University.
- (red) (2000). *Collective Identities in an Era of Transformations. Analysing developments in East and Central Europe and the former Soviet Union*. Lund: Lund University Press.
- Walentynowicz, Anna (1993). *Cień przyszłości: Anna Walentynowicz*. Anna Baszanowska (red.) Gdańsk: Albatros.
- Walters, Suzana Danuta (1995). "Postfeminism and Popular Culture: A Case Study of the Backlash". [I:] *Material Girls: Making Sense of Feminist Cultural Theory*. University of California Press, Berkeley.
- Watson, Peggy (1996). "The Rise of Masculinism in Eastern Europe". [I:] *Mapping the Women's movement: Feminist politics and social transformations in the North*. M. Threlfall (red.) London: Verso. (216–231)
- (1997). "(Anti)feminism after Communism." [I:] *Who Is Afraid of Feminism: Seeing through the Backlash*. A. Oakley & J. Mitchell (red.) New York: The New Press. (144– 167)
- Winther Jørgensen Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Yuval-Davis, Nira (1997). *Gender and nation*. London: SAGE Publications.
- Zapolska, Gabriela (1888). *Kaska Kariatyda*. Warszawa: Wydawnictwo Literackie, 1977.

Żakowski, Jacek (2008). "Lewica czy martwica. Czy polska lewica ma przyszłość?

Wyłącznie przyszłość. Ale jaką?" *Polityka* 7 mars.

Żeleński, Tadeusz Boy (1930,1929). *Piekło kobiet. Dziewice konsystorskie*. Poznań:

SAWW, 1992.

Życiński, Józef (1991). "Zagłaskać dramat?". *Tygodnik Powszechny* Nr 5: 2

Summary: Masculinity and Politics. Traditionalism and New Thinking in the Abortion Debate in Poland after 1989

In Poland, as a result of the political and social transformations after 1989, significant changes in gender roles and family models have been taking place. The so-called "crisis of masculinity" has attracted regular media attention and, as a consequence, reinforced the safeguarding of traditional and established values. The preservation of all the institutions of male dominance and privilege (including the family and marriage) has become a new political incentive which manifests itself through growing conservatism, nationalism, "moral aggression", homophobia and restrictions on women's rights – particularly reproductive rights. The aim of this study is to put the abortion debate in its historical and cultural context and to look at abortion as one of these "women's issues" that has always been subordinated to male control. I focus on masculinity as a discursive construct comprising cultural, social and political identity, values and attitudes which are historically and culturally conditioned by the tensions prompted by social and political changes. The study aims to find answers to the following questions: In what ways has the growing traditionalism and masculinization of the political scene contributed to stricter sexual politics after 1989? What significance has the local (Polish) view of the male role and masculinity had in the abortion debate, and why? Why are women forced back into their traditional gender roles, and why are their earlier contributions to the political movements are belittled and/or underappreciated? Why is it always the male perspective that prevails? In what ways does this affect people's attitudes towards abortion and the pros and cons of this controversial issue? In practice, the discussions about abortion involve a constant (re)negotiation of the space between tradition and new thinking, where the male perspective is regarded as the norm. However, there is a considerable imbalance between different discourses – political, legal (judicial), religious, populist, feminist, moral, and so on. The rightwing, populist discourse of the "pro life" lobby with its clear and legible message appeals to a large proportion of the population, whereas the leftwing, liberal, feminist, "pro choice" opposition suffers from an acute "lack of language."

Den kvinnliga rösten i den polska litteraturen

Inledning

Den över ett hundra år långa kvinnokampen för frigörelse har satt många avtryck i den politiska utvecklingen världen över, om än med skiftande framgång. Ett resultat av denna kamp, inte minst här i Sverige, är att vad som tidigare avfärdats som ”personliga kvinnliga erfarenheter” numera oftare betraktas som något allmängiltigt och politiskt, även om det i praktiken visar sig vara lättare sagt än gjort. Under de senaste decennierna har man kunnat skåda en riktig boom vad gäller feministisk omvärdering av historien, så även av litteraturhistorien. I de engelskspråkiga litteraturforskarnas fotspår har man runt om i Europa börjat satsa på utgivning av olika antologier där kvinnors skapande och andra sorters aktiviteter står i fokus. Även i Norden har man publicerat olika antologier som främjar allt från kvinnors skrivande till arbete och politisk engagemang genom tiderna. Man läser om kvinnliga författarskap med kvinnliga erfarenheter och upplevelser som utgångspunkt, och bedömer dem på nytt, utifrån deras egna villkor och omständigheter. Detta ger nya perspektiv både på litteraturen och på samhället.

Det pågår en långsam förändring i takt med att kvinnoforskningen växer och att genusvetenskap har blivit ett universitetsämne i Väst. Genusstudier i Polen är dock fortfarande ett ganska nytt forskningsområde som har fått fäste inom litteraturforskningen först under de två senaste decennierna. De polska historieböckerna förmedlar oftast en traditionell historiesyn, där kvinnors insatser i historien osynliggörs och deras bidrag till litteraturen betraktas som en partikulär skildring av partikulära företeelser. Samtidigt ges litteratur skriven av manliga författare en universell giltighet. Därför råder det i Polen ett stort behov av en uppvärdering av kvinnors erfarenheter till något allmängiltigt och en satsning på övergripande framställningar som lyfter fram deras deltagande i kulturen, historien och politiken, gärna sett ur ett kvinnligt perspektiv. (Det som saknas är också en djupare undersökning av hur kvinnors skrivande och deras litterära verk beskrivs och värderas i litterära översiktsverk för exempelvis gymnasieskolor.) Ett av de senaste bidragen som försöker att ge en helhetsbild av kvinnors skrivande i Polen genom tiderna är översikten *Pisarki polskie od średniowiecza do współczesności* [Polska kvinnliga författare från medeltid till nutid] (Borkowska m.fl. 2000). Här har man ställt samman både bortglömda och kända kvinnliga

författare. En annan satsning, vars uppgift är att lyfta fram kvinnliga poeters bidrag till den nutida polska poesins utveckling, är en antologi över samtida kvinnlig lyrik, *Solistki* [Solister] (2009). Detsamma har motiverat redaktörerna för den svenska antologin över polska kvinnliga poeter, *Jag i första och sista person* (2008). Att sammanställa antologier där författarens kön utgör det huvudsakliga kriteriet för urval är dock inte helt okontroversiellt. De unga polska litteraturkritikerna ställer sig frågan om inte förekomsten av sådana satsningar i vår moderna tid är ett uttryck för, och bidrar till, den tidigare gettoiseringen av kvinnolitteraturen. Om så är fallet utgör kvinnolitteraturen fortfarande ett problem. Och debatten fortsätter.

Debatten kring kvinnolitteraturen

Begreppen *literatura kobieca*, *poezja kobieca* [”kvinnolitteratur”, ”kvinnopoesi”] har från början varit laddade och är de mest representativa exemplen på litteraturkritikens problem med kvinnors skrivande. Särskiljningen av denna kategori från övrig litteratur skedde redan i slutet av 1800-talet när alltför många kvinnliga författare började inta den litterära scenen i samband med tidens allmänt liberala strömningar (se exempelvis Chmielowski 1885). Denna särskiljning orsakade de kvinnliga författarna mer ont än gott. Den polska kritikern Artur Sandauer ansåg att ”skapande av olika sorters getton, även om de är privilegierade, väcker ett motstånd”, därför att det ”sänker nivån och – under sken av att utjämna orättvisor – bekräftar den utvalda gruppens underlägsenhet”¹ (Sandauer 1978, 3). En sådan särskiljning är befogad bara i det fall då det inte rör sig om underordning, utan om olikhet och särart, hävdar han. Ett liknande sätt att tänka märker vi hos vissa feminister, särskild de franska, som Helene Cixous och Luce Irigaray. Båda anser att den kvinnliga litteraturens specifika sätt att tänka och dess särskilda språk – den s.k. *écriture féminine* – som är ett uttryck för kvinnans essens, vittnar om den kvinnliga litteraturens egenart (Cixous 1975; Irigaray 1974, 1977). Dagens likhetsfeminister anser däremot att sådana försök att definiera kvinnans essens är ett uttryck på fallocentriskt tänkande: ”Att erkänna skillnader mellan de biologiska könen, att tilldela kvinnor specifika och av naturen givna särskilda psykiska och intellektuella förmågor, att demonstrera det kvinnliga perspektivets egenart – detta är att följa det patriarkala spelets regler som går ut på att upprätthålla uppdelningen mellan

¹ ”(...) tworzenie jakichkolwiek gett, nawet jeśli są uprzywilejowane, budzi sprzeciw”, ”obniża poziom, utwierdza – pod pozorem wyrównania krzywd – niższość wyróżnionej grupy (...)”

vad som är kvinnligt och vad som är manligt”², skriver den amerikanska slavisten Halina Filipowicz (1993, 245–258). Varför gör man då sådana avgränsningar och talar om kvinnolitteratur över huvud taget, trots att man vet att de skrivande kvinnorna inte utgör någon självklar, strikt avgränsad och sluten grupp? Tvärtom har ju kvinnliga författare varit närvarande i varje litterär strömning och genre i polsk litteratur genom tiderna. Svaret är att detta inte motsäger det faktum att deras skrivande är historiskt unikt. Problemet är att just detta unika oftast fått nöja sig med en plats i periferin. Nu försöker man lyfta fram detta unikt kvinnliga, från marginalen till en plats i centrum, genom att samla olika kvinnoförfattarskap, exempelvis i en kvinnoantologi.

Tack vare den pågående debatten har man omdefinierat begreppet kvinnlig litteratur i Polen. I motsats till vad man traditionellt brukar definiera som kvinnolitteratur hävdar de polska feministerna att begreppet inte ska användas entydigt och slentrianmässigt för att beteckna all litteratur skriven av kvinnor, utan att man snarare borde identifiera de drag som i ett givet verk kan framstå som ”feminina” och först senare avgöra vilken text som kan anses ”kvinnlig” och vilken som motstår en sådan klassificering, särskilt när det inte rör sig om författarens kön, utan om de faktorer som bestämmer kvinnolitteraturens egenart (Filipiak 1999, 1). Den polska forskaren Grażyna Borkowska anser att det är berättigat att använda sig av kategorin *literatura kobieca* [kvinnolitteratur, eller kvinnlig litteratur] oavsett författarens kön och i alla de fall då författaren själv (man eller kvinna) gör ”kvinnlighet” till sitt verks överordnade tema och uttryckssätt (Borkowska 1993, 31–44).

Samtidigt hävdar Borkowska att man faktiskt kan – om man vågar generalisera – hitta några gemensamma drag hos skrivande kvinnor. Ett av de utmärkande dragen vad gäller kvinnors sätt att skriva skulle, enligt henne, vara *materialitet* – en förankring i det kroppsliga, i motsats till det översinnliga, sublimala och abstrakta. För även om inte alla kvinnor ”skriver med kroppen”, som moderna franska feminister skulle vilja påstå, så känner kvinnor bördan av kroppslighet på ett sätt som män inte gör. Ett annat drag är att de brukar beskriva hur de upplever tillvaron i livets olika faser, med betoningen lagd på det personliga, intima och dagliga. I litteratur skriven av kvinnor finner man en kompromisslös respekt för det privata i tillvaron, även om inget ämne egentligen är främmande för dem. De sätter dock sin kvinnliga prägel på varje fenomen som de försöker att beskriva. Kvinnor tenderar att ifrågasätta alla de ideologier och åskådningar som inte grundar sig på en levande sanning. Modiga och okonventionella ger de sig sällan in i rent filosofiska diskussioner och

---

² ”Uznawanie prymatu biologicznej różnicy płci, przypisywanie kobietom specyficznych, przysługujących im z natury predyspozycji psychicznych i intelektualnych, eksponowanie odrębności kobiecej perspektywy – to przestrzeganie patriarchalnych reguł gry, która polega na utrzymaniu dychotomicznego podziału na to, co kobiece i na to, co męskie.”

verkar inte heller lika intresserade som sina manliga kollegor av att uppnå estetiska mål. De värden som de förespråkar står ofta i strid med den etablerade bilden av den polska kulturen som grundar sin identitet på sådana ideal som frihet, nationell samhörighet, patriotism och uppoffring, och som värdesätter det offentliga framför det privata.³

Syfte och metod

Syftet med denna korta studie är framför allt upplysande och pedagogiskt, då jag försöker att presentera kända och mindre kända polska kvinnliga poeter för en svensk läsare och överblicka den polska kvinnliga lyriken genom att placera den i dess litteratur- och samhällshistoriska sammanhang samt presentera dess litterära utveckling. En fullständig överblick av polska kvinnors poetiska produktion skulle omfatta nästan tio århundraden och med ett så omfattande tidsspänn kan det förstås bara bli tal om urval och smakprov. Då jag även vill knyta an till de tidiga kvinnliga föregångarna är det rimligt att dela upp kvinnolitteraturhistoria i de fem perioder som föreslagits i tidigare nämnda översikt *Pisarki polskie od średniowiecza do współczesności* och Borkowska egen bok, *Cudzoziemki* [Främlingar] (1996): äldre polsk poesi (poezja staropolska), polsk poesi under tiden Polen saknade självständighet (1795–1918), modernitet (1918–1939), poesi efter 1945 samt poesi efter 1989. I min framställning vill jag dock huvudsakligen fokusera på modern lyrik (från 1945) och söka släktskap mellan äldre och yngre poeter samt spåra kvinnliga och feministiska teman i deras individuella utföranden, vilket binder dem samman under en genusbrik. Jag kommer att använda mig av begreppet ”kvinnlig lyrik” både i dess vidare mening, d.v.s. poesi skriven av kvinnor, och i dess snävare mening, d.v.s. poesi i vilken det lyriska jaget uppträder som en kvinna och har ett kvinnligt perspektiv på omvärlden – detta i motsats till s.k. könsneutral lyrik, där subjektets kön inte är så tydligt markerat. Mitt fokus ligger på kvinnliga poeter, även om prosaförfattare också kommer att nämnas, särskilt när jag diskuterar de perioder i polsk litteraturhistoria då prosa har dominerat. I den inhemska litteraturforskningen har man oftast studerat kvinnliga författare var för sig, och vad gäller den polska positivismen och modernismen har vikten lagts på kvinnliga prosaförfattare och deras skildring av femininitet (Borkowska 1996, Janion 1996, Kłosińska 1999, Kraskowska 2003).

Man skulle kunna placera min studie inom kvinnolitteraturforskningen, särskilt den s.k. gynokritiken. Termen ”gynokritik” myntades av Elaine Showalter på 1970-talet och är avsedd för de litteraturvetenskapliga arbeten som sätter kvinnliga författare i centrum, lyf-

³ Borkowska, Grażyna, ”Polish Women Writers”. <http://www.bookinstitute.pl/en,ik,site,40,81,37.php>

ter fram texter av (ofta glömda) kvinnliga författare och förhåller sig kritiskt gentemot den manligt präglade kanonbildningen (Showalter 1979). Gynokritiken intresserar sig för den kvinnliga litterära traditionen och de kvinnliga texternas särart och diskuterar om det finns en särskild kvinnlig estetik. Patricia Meyer Spacks hävdar i *The Female Imagination* (1975) att det existerar klara könsskillnader mellan kvinnors och mäns sätt att skriva, medan Ellen Moers urskiljer en sammanhängande kvinnlig litterär tradition med sina speciella kännetecken. Elaine Showalter menar istället att den kvinnliga litteraturen borde betraktas som en subkultur som i första hand präglas av sin relation till den härskande manliga kulturen. Hon förnekar förekomsten av en sammanhängande kvinnlig litterär tradition – enligt henne tvingas varje ny generation kvinnor upptäcka sina föregångare på nytt. En polsk forskare som har påverkats starkt av den amerikanska kritiken men som i sin forskning försöker hitta ett eget sätt att skriva om den polska kvinnolitteraturhistorien är Grażyna Borkowska. I min framställning, särskilt av den tidiga kvinnolitteraturhistoria, vill jag referera framför allt till tidigare nämnda översikt över polska kvinnliga författare som Borkowska har redigerat tillsammans med litteraturforskarna Małgorzata Czerwińska och Ursula Phillips (Borkowska m.fl. 2000), samt till en rad andra texter skrivna av henne.

Föregångare

Under medeltiden och fram till 1800-talet uppträdde få kvinnliga författare på den litterära scenen. Varken utbildningssystemet eller rådande kvinnosyn gynnade deras konstnärliga insatser. Trots detta skapade vissa kvinnor enastående verk som dock inte alltid uppmärksammades eller blev lästa av samtiden. Under medeltid och tidig modern tid var det vanligt i hela Europa att de kvinnor som gjorde något anmärkningsvärt inom kultur, politik eller på annat sätt, var av kunglig eller adlig börd. När det gäller litteratur utmärkte sig dessa kvinnor med att skriva för eget, privat bruk, och/eller sina närmaste. De äldsta verken skapades innan tryckkonsten uppfanns och skrevs för hand. Dessa manuskript var under långa tider svåråtkomliga och många blev förstörda i krigens eldsvådor. Vissa upptäcktes och beskrevs av forskare så sent som på 1800-talet, men även då uppskattades de snarare för sitt historiska än för sitt litterära värde. Under barocken blev skrivandet en av den polska adelns favoritsysselsättningar och -nöjen. Kvinnliga representanter för barockens litteratur blir dock sällan omnämnda i den polska litteraturhistorien och, när så sker, som ett exempel på den polska adelns ”grafomania” [grafomani, skrivhunger] (Miłosz 1993, 168). Även romantikens kvinnopoesi brukar betraktas som dålig, inte minst p.g.a. de triviala ämnen som den behandlar (Miłosz 1993, 185). Emellertid, inhemska forskning inom området ”litteratura

staropolska/sarmacka” [polsk äldre/sarmatisk litteratur] har tidigt visat att kvinnor inte bara skrev om kärlek, på vers eller prosa – deras verk omfattade en mängd olika teman och genrer, inklusive religiösa, mystiska och dramatiska verk samt översättningar (se Targosz 1997, Borowy 1978, Kuchowicz 1972).

Det är inte många forskare som har påtalat det faktum att den hittills tidigast kända författaren i polsk litteraturhistoria faktiskt var en kvinna – hertiginnan Gertruda (1020/1025–1108), dotter till den polske kungen Mieszko II. Hennes *Modlitewnik* [Bönbok] innehöll 90 latinska böner som hon skrev ner för hand på de tomma ytorna i sitt exemplar av Psaltaren. Dessa böner består av bl.a. personliga reflektioner över den egna andliga resan, och genom dem får man en skymt av författarinnans inre och yttre liv, även om språket är ytterst konventionellt.

Under medeltiden och i början av modern tid utgjorde religionen den enda sfären inom det offentliga livet där det fanns ett utrymme för kvinnors närvaro och verksamhet. Det är därför som kvinnor spelade en sådan framträdande roll i dåtidens religiösa rörelser och sekter (Bogucka 2004, 52–53). Efter en period av nedgång under 1500-talet, då det p.g.a. reformationen skedde en omfattande avveckling av kloster runt om i Europa, var det av stor betydelse för polska kvinnor att kvinnliga kloster började återuppstå och snabbt öka i antal. Klosterreformen i sin tur ledde till ett återupplivande och en fördjupning av det andliga livet och den kristna mystiken. Energiska abbedissor försökte frigöra kvinnliga religiösa ordnar från sina manliga motsvarigheters förmyndarskap, genom att bilda större kongregationer som var underordnade en biskop. Denna frigörelseprocess följdes av ett riktigt uppsving för klostrens intellektuella och konstnärliga liv. Det är därför inte förvånande att många av dåtidens kvinnor inte sällan frivilligt valde klosterlivet för att undvika arrangerade äktenskap (Bogucka 2004, 73–74). Under 1600-talet kan man tala om uppkomsten av en polsk mystik, vars främsta företrädare var priorinnan Magdalena Mortęska (1554–1631), en benediktinsk nunna, och abbedissan Anna Maria Marchocka (1603–1652), en karmelitnunna. Både Mortęska och Marchocka trotsade sina föräldrars vilja och gick i kloster efter att ha rymt från sina välbärgade familjer. De anses båda vara de första polska kvinnliga mystikerna.

Magdalena Mortęska anslöt sig till benediktinerklostret i Chelmno år 1579, blev mycket snabbt dess priorinna och ledde klostret fram till 1631. Hon ändrade reglerna för den polska benediktinorden som upphörde att vara en kontemplativ orden och istället började undervisa. Mortęska var initiativtagaren till och grundaren av den första utbildningen för kvinnor i Polen. Hennes två verk, *Rozmyślania o Męce Pańskiej* [Meditationer om Kristi lidande] och *Nauki Duchowne* [Den andliga läran] – som båda har en religiös och

kontemplativ karaktär och uppvisar den för barocken så typiska fallenheten för metafysiska utföranden – skrevs förmodligen i ett didaktiskt syfte (Borkowska mfl. 2000, 13–15). Den kvinnliga mystikern Anna Maria Marchocka är å sin sida känd för *Autobiografia mistyczna* [En mystikers självbiografi]. Marchockas självbiografi, inspirerad av Teresa av Ávilas verk, är den enda i sitt slag i den polska litteraturen och förmedlar en djup religiös känsla genom ett enkelt och sakligt språk. Författaren beskriver sin väg till ”rening” från sinnliga frestelser, högmod och egenkärlek, liksom ögonblick av extatisk förening med Gud och svårigheterna att komma tillbaka till verkligheten. Denna självbiografi kan jämföras med de mystiska verk som skrevs runt om i Västeuropa under samma tid (Borkowska mfl. 2000, 15–18).⁴

Polens 1600-tal visar upp flera skrivande kvinnor. Bland dessa finns den första kända kvinnliga poeten, Anna Memorata (1612/1615–1645), som skrev på latin och som fick sina dikter publicerade under sin livstid. Hon kom från en poloniserad tjeckisk familj som anlände till Leszno med det Tjeckiska brödrskapet (*Jednota bratří českých*) och Memorata fick förmodligen sin bildning genom dem. Dock betraktade hon sig själv som polska och undertecknade ofta sina dikter ”Virgo Polona” (Borkowska m fl 2000, 11–12). Ett annat namn som bör nämnas i detta sammanhang är den tidigaste polska poeten, Anna Stanisławska (1652–1700), författare till den första sekulära autobiografen *Transakcyja, albo opisanie całego życia jednej sieroty* [Transaktion, eller en beskrivning av ett föräldralöst barns hela liv] (1685), som består av 77 klagovisor (pol. ”treny”), skrivna på vers och (ovanligt nog) på polska och inte på latin som var brukligt. Detta verk, i vilket poeten beskriver sitt liv som en lång rad olyckor (oftast orsakade av män) och beklagar sig över sitt öde, är ett exempel på barockens psykologiserande tendens (Borkowska mfl. 2000, 18–20).

Den utan tvekan mest kända polska kvinnliga poeten från den sena barocken och tidiga upplysningen är Elżbieta Drużbacka (1698–1765) som redan under sin livstid fick namnet ”Muza Polska” [den polska musan] och ”Safó Polska” [den polska Sapfo]. Hon kom från en fattig adelsfamilj och tillbringade hela sitt liv under de rika adelsfamiljerna Sieniawskis och Sanguszkos beskydd. Antalet av hennes bevarade texter uppskattas till 95 verk, resten har gått förlorat. Under sin livstid gav hon bara ut en diktsamling, *Zbiór rytmów* [En samling rytmer] (1752), som består av 44 dikter. Resten av hennes litterära produktion gavs ut postumt. Drużbackas verk är skrivna i olika genrer och omfattar åtskilliga religiösa och sekulära ämnen, däribland högtidliga verk för speciella tillfällen, men också satirer. Hon blev känd för sin djärva, men inte alltför chockerande, eleganta, erotiska vers. I sina kärleksdikter hänvisar hon ofta med en stor portion humor till självbiografiska

---

⁴ Se även Sikorska (2006).

episoder. Som poet brukar Drużbacka prisas för sin språkrikedom, livliga fantasi, sina stilfulla beskrivningar och kärnfulla formuleringar (Borkowska mfl. 2000, 20–24). Ett bra exempel på hennes poetiska skicklighet är dikten *Na Pysznego Narcyza uciekającego od Miłości Nimfy Echo Nazwanej* [Om Narcissus som flyr nymfen Ekos kärlek], från diktsamlingen *Opisanie czterech części roku* [En skildring av de fyra årstiderna]:

*Przez mury, bramy, szańce, przez okopy, mosty,
Miłość ma wolny przystęp i gościniec prosty,
Jeszcze taka forteca w naturze nie była,
Której by miłość swoją sztuką nie dobyła;
(...)
Darmo westalskie panny wota czynią mocne
Odprawiać pilne straże iienne, i nocne;
Bo gdy sen naturalny której splata oczy,
Z bliskiego ognia często rada iskra skoczy,
Aż łamie wiarę,
Gani ofiarę. (...)⁵*

[Genom murar, portar, vallar, skyttegravar, broar, / Har kärleken fritt inträde och dess väg är rak, / I naturen finns ingen sådan fästning, / Som kärleken inte skulle kunna erövra genom sina konststycken (...). / De vestaliska jungfrurna lovar förgäves att stå vakt på dagen och natten; / För när den naturliga sömnen förseglar ögonen, / Från den närliggande elden kan en munter gnista flyga, / Och bryta vår tro, / Tillrättavisa sitt offer. (...)]

De polska kulturella och sociala normerna var inte alltid enbart begränsande. Polsk adelskultur främjade subjektiva uttryck eftersom den hade en liberal syn på kärlek, vilket gjorde det möjligt för kvinnor att uttrycka känslor och att beskriva kärlek, lust och erotiska begär, såsom Franciszka Urszula Radziwiłłowa (1705–1753; även kallad ”den sachsiska savanten”) uttrycker det i sin dikt ”Wolne kochanie” [Den fria kärleken]:

*Natura miłość wodzi, grzeszyć każe gwałtem,
Niebo straszy i grozi wiecznej kary kształtem.
Komuż to bardziej wierzyć! Ach, sroga ustawa,
Odmień, Boże, naturę lub tak straszne prawa.⁶*

[Naturen styr kärleken, den befäller att synda, / himlen skrämmer och hotar med det eviga straffet. / Vilket ska man tro mer på? Ack, sträng är denna lag, / Gud, ändra naturen eller de stränga lagarna.]

⁵ http://staropolska.pl/barok/poeci_minorum_gentium/ED_rytmy_03.html

⁶ Citerad i Borkowska m.fl. (2000), sid. 26.

Under sin livstid blev Radziwiłłowa mest känd för sin teater som hon grundade i den mäktiga adelsfamiljen Radziwiłłs palats i Nieśwież, och för sina översättningar av Molière. Hennes litterära produktion är dock betydligt mer omfattande. Hon skrev dikter till olika högtidliga tillfällen och didaktisk poesi. Hennes brev, som hon skrev till sin ständigt frånvarande make, magnaten Michał Radziwiłł, rankas bland de bästa exemplen på förtroligt privat korrespondens. I sina brev och dikter skildrar Radziwiłłowa öppet sin kärlek och längtan efter maken, sin djupa hängivenhet till honom, men också sin galenskap. Det självporträtt som hon skapar i sina verk lämnar inga som helst tvivel om hur svårt det var att vara adelskvinna i dåtidens Polen (Borkowska mfl. 2000, 24–27). Även en religiös poet som Konstancja Beniśławska (1747–1806), mor till 22 barn, delar den liberala synen på kärlek som man finner i Radziwiłłowas verk:

*O miłości miłosna! O słodka miłości!
Wznieć w mych zmysłach, w mym sercu tak wielkie pożary,
Abym cala spłonęła ogniem wzajemności,
Zrzuciwszy z siebie ciała więzy i ciężary!* (Pieśń XXI)⁷

[Å älskade kärleken! Den söta kärleken! / Tänd i mina sinnen, i mitt hjärta sådana bränder,
/ Att jag helt brinner ner i ömsesidighetens låga, / Efter att ha skakat av mig kroppens bojor
och tyngd!]

Äldre polsk litteratur, både religiös och sådan som skapats av adeln (den s.k. sarmatiska litteraturen), var som sagt öppen för alla känslouttryck. Det var först på 1800-talet som en ny borgerlig moral, den romantiska sublimeringen av känslor och ”viktoriansk” estetik satte en restriktiv etisk korsett på författarna. 1800-talet medförde mycket större återhållsamhet hos kvinnor. Några av dem, exempelvis Izabela Flemming Czartoryska (1746–1835) och hennes dotter Maria Czartoryska Wirtemberska (1768–1854), blev kända för sina moraliserande, didaktiska verk, ämnade för uppfostran av samhällets lägsta klass, bönderna, eller som i Klementyna Tańska-Hoffmanowas (1798–1845) fall, åt uppfostran av adelns flickor. Men de etiska normerna gällde inte när man skrev personliga dokument, dagböcker och brev. Kvinnors privata korrespondens visade en fantastisk frispråkighet i sina beskrivningar av olika känslolägen (Borkowska mfl. 2000, 37–28, 40–45).

---

⁷ Ibid. sid. 34.

Kvinnolitteraturen under Polens delningar

Under perioden 1795–1918, som omfattar tiden då Polen saknade självständighet, blev patriotism och frihetskamp ett viktigt tema. De litterära kvinnorna gav delvis efter för det politiska trycket och talade även (men inte bara) för den förtryckta nationen. Ovannämnda Maria Wirtemberskas romantiska roman *Malwina, czyli Domyślność serca* [Malwina, eller hjärtats kvickhet] (1816), anses vara den bästa roman som skrivits av en kvinnlig författare under tidig romantik.⁸ Kvinnor skrev mer och mycket gärna, de skrev för sina vänner och beundrare, eller ”för skrivbordslådan”, d.v.s. utan något hopp om publicering. De skrev både poesi och romaner av mycket ojämn kvalitet. Naturligtvis förblev dagböcker och brev viktiga domäner för ett oensurerat uttryck.

Samtidigt var 1800-talet den period då kvinnor i större utsträckning fick tillgång till utbildning och ägnade sig åt politiska och kulturella aktiviteter. Många av dem tog upp landsbygdsproblematiken i sina böcker och var ofta engagerade i undervisningen av bönder, av vilka majoriteten var analfabeter.⁹ Den första feministmedvetna rörelsen, de s.k. Entuzjastki [Entusiasterna], bildades kring författaren Narcyza Żmichowska (1819–1876). Poeten och improvisatören Jadwiga Łuszczewska (1834–1908), känd som Deotyma, ledde i sitt hem en litterär salong, där litteraturälskande kvinnor och män träffades för att läsa och diskutera litteratur, kultur, konst och andra aktuella ämnen. En pionjär inom polsk barnlitteratur, Maria Ilnicka (1825–1897), och journalisten/reportern Zofia Węgieńska (1820–1869), började tillsammans redigera den kända tidningen *Bluszcz* [Murgröna] som riktade sig till kvinnor och fungerade som ett viktigt forum för publicering av deras alster och en kritisk diskussion av dessa. I slutet av 1800-talet behövde kvinnliga författare inte längre skriva under pseudonym för att bli framgångsrika. Samtidigt började kritikerna skriva om kvinnolitteraturen på ett tidstypiskt sätt. Om kvinnor var skickliga författare var de skickliga ”i viss utsträckning” och de betraktades alltid som författare av ”sin egen sort” (Kłosińska 1995). Kritikerna vägrade att se det kvinnliga som en del av det universella. Det var fortfarande inte allmänt accepterat att ett kvinnligt perspektiv kunde bidra till det allmänmänskliga eller till att avslöja någon ny metafysisk mening.

Den första kvinnliga författare som faktiskt tog ställning för kvinnors skrivande och försökte definiera det var tidigare nämnda Narcyza Żmichowska. Grażyna Borkowska påpekar att Żmichowska, i motsats till samtida kritiker, inte tyckte att man skulle kalla allt kvinnor skrev för kvinnlig litteratur, utan bara det som kvinnor hade skrivit med utgångs-

---

⁸ Romanen har nyligen översatts till engelska av Ursula Phillips (2012).

⁹ De polska böndernas livegenskap i Królestwo Polskie avskaffades slutligen år 1864.

punkt i sitt eget öde, sin egen tillvaro och biografi – med andra ord, med utgångspunkt i allt det som handlade om dem själva (Borkowska 1996). Således var huvudorsaken till att Żmichowska inte ansåg att Klementyna Hoffmanowas (för övrigt den unga Żmichowskas lärare) skrivande hörde hemma i facket kvinnolitteratur det stora gapet mellan Hoffmanowas egna livsval, och de teorier och den livsstil som hon utvecklade och förespråkade i sina böcker. För även om Hoffmanowa skrev böcker om lärometoder och flickuppfostran och genom denna verksamhet vann stor respekt som viktig pionjär för utvecklingen av pedagogik och didaktik i Polen, hade hon enligt Żmichowska orsakat unga kvinnor mer skada än nytta, just därför att hennes skrivande inte hade någon förankring i egna livserfarenheter (Borkowska 1996, 53–55). Żmichowska, som framstår som en riktig pionjär vad gäller kvinnolitteratur och polsk feminism, försökte å sin sida i sina romaner utveckla en ny modell för skrivande och en ny attityd gentemot kvinnoemancipation, vars grundläggande koncept var ”självförverkligande”.¹⁰ Enligt Borkowska är det med Żmichowska som ”feminiseringen” av den polska litteraturen börjar. De efterföljande generationerna av skrivande kvinnor utvecklade sina egna, individuella och mer eller mindre konventionella sätt att skriva.

Under det sena 1800-talets s.k. positivism (1864–1891) var litteraturens roll att stärka nationalkänslan och att samla det polska folket, som splittrats upp i tre ockuperade delar, kring ett gemensamt pacifistiskt och konstruktivt program under parollerna ”Ett organiskt arbete” och ”Arbete från grunden”. Författarna skulle skriva tendensromaner och noveller för publicering i dagspressen. På så sätt skulle litteraturen nå en bredare läsekrets. De tidigare så viktiga kämpande romantiska hjältarna, mystikerna och poeterna skulle nu lämna plats åt nya hjältar, såsom ingenjörer, köpmän, läkare, lärare och andra som var villiga att offra sina krafter och sin kunskap på att genomföra det nya reformprogrammet. Under denna period dominerar prosa och bland de viktigaste författarprofilerna finns två kvinnor: prosaförfattaren Eliza Orzeszkowa (1841–1910) och poeten och prosaisten Maria Konopnicka (1842–1910).

I sitt skrivande valde Orzeszkowa en modell av en självbegränsande och återhållsam stil och ett litterärt angreppssätt som var typisk för dåtidens positivistiska ”tendenser”, medan hon i relation till den manliga litterära traditionen valde en strategi som Borkowska kallar för ”mimikry” – hon använde det konventionella sättet att skriva för att bli accepterad och tagen på allvar (Borkowska 1996, 180–181). Likt andra positivisterna såg Orzes-

---

¹⁰ I sin monografi om Narcyza Żmichowska uppmärksammar dessutom Ursula Phillips den hittills förbisedda religiösa aspekten i denna författares försök att på sitt sätt formulera sin definition av det kvinnliga könet (genus) och sin idé om kvinnofrigörelse. (Phillips 2008)

zkowa enbart den emancipatoriska sidan av kvinnofrågan, där det viktigaste för kvinnor inte var förverkligandet av sina individuella livsprojekt, utan deras tillgång till den universella kategorin ”medborgare” (Borkowska 2001, 204). Vad gäller emancipationen bland denna generations skrivande kvinnor både bekräftade Konopnicka regeln och var samtidigt ett undantag. Likt Orzeszkowa var Konopnicka en ”diskret författare” och i sina verk följde hon också de självbegränsande reglerna hos den polska positivismen. Samtidigt, utan att varken göra några uppseendeväckande feministiska deklARATIONER eller försök att rättfärdiga sina livsval, bröt hon mot de rådande konventionerna på ett sätt som ingen av hennes samtida skrivande kvinnor gjorde. Detta uppnådde hon genom att helt enkelt ta ”från livet detta som ingen hittills har givit henne – en gottgörande frihet”: år 1890 lämnade Konopnicka sitt hem och sin familj (sin man och de redan vuxna barnen) och begav sig ut på en resa genom Europa, för att kunna fördriva tiden enligt sin egen agenda (Borkowska 1996, 157–160).¹¹

Sammanfattningsvis kan man säga att det kvinnliga perspektivet (genom val av teman och genom den kvinnliga berättaren) syns ganska tydligt hos Żmichowska, även om det förminskas genom författarens distansering från det egna verket. Hos Orzeszkowa och Konopnicka är dock det kvinnliga perspektivet ganska otydligt och underordnat det manliga sättet att skriva. Det är först vid sekelskiftet 1800/1900 (perioden som i den polska litteraturhistorien kallas Młoda Polska/Det unga Polen) som det finner sitt fullständiga uttryck, särskilt hos de unga poeterna.

Modernitet och feminisering av litteraturen

I *Literature of Their Own* visar Elaine Showalter hur den engelskspråkiga kvinnolitteraturen har utvecklats från den viktorska perioden till modern tid. Hon delar in den i tre faser: den ”feminina” perioden, från 1840-talet till 1880 (George Eliots död), då kvinnor ofta skriver under en manlig pseudonym; en ”feministisk” period 1880–1920, då kvinnor kämpade sig till/fick rösträtt; och slutligen en ”kvinnlig period”, från 1920 till nutid, då kvinnor blir mer och mer självmedvetna (Showalter 1977). En sådan utveckling skulle man kunna påvisa i de flesta europeiska länders litteraturhistoria, även i den polska. Grażyna Borkowska beskriver en liknande process av ”feminisering” i den polska litteraturen från 1845–1918 (Borkowska 1996, 201–203).

---

¹¹ De senaste forskningsrönen uppmärksammar Maria Konopnickas långvariga intima relation med den 19 år yngre konstnären, författaren, feministen och aktivisten Maria Dulębianka (1861–1919) (Magnone 2011).

Vid sekelskiftet 1800/1900 avlöstes alltså positivismen av modernismen och/med ”Det unga Polens” litteratur (1890–1918). Under denna tid domineras den polska litteraturen av symboliken och konstnärens subjektiva uppfattning av tillvaron. Därtill, på grund av den växande kvinnorörelsen och feminismen, började kvinnans ställning stärkas i samhället och mannens roll ifrågasättas. Emancipationsprocessen, som skildras i bland annat Bolesław Prus roman *Emancypantki* [Emancipanter] (1894), bidrar på många olika sätt till konstruktionen av ett nytt genusparadigm. Det androgyna subjektet/romanhjälten, som dyker upp i den europeiska litteraturen, förkroppsligar ett ifrågasättande av de traditionella maskulina respektive feminina egenskaperna. Det androgyna blir å ena sidan en flykt från den vedertagna könsuppdelningen, å andra sidan en förutsättning för ett nytt sätt att uttrycka genus, en förklädnad som bidrar till upplösandet av den rådande könsordningen. Denna utveckling syns förmodligen bäst hos författaren Stanisława Przybyszewska (1901–1935) och poeten Maria Komornicka (1876–1945).

Forskarna är eniga om att det under perioden kring förra sekelskiftet sker en omdefiniering av Mannen (särskilt i förhållande till Kvinnan), på grund av de förändringar som då sker i samhället och med människors livsåskådning. Man brukar se tydliga tecken på en ”maskulinitetskris” i den europeiska dekadensen (Felski 1995; Witt-Brattström 2007; Ritz 2002), då man via estetiken, teorin och filosofin konstruerar ett manligt elitgenus, bland annat genom att utesluta och förkasta det kvinnliga och det kroppsliga (Otto Weininger, Oscar Wilde, Joris-Karl Huysmans, Leopold von Sacher-Masoch). Men även kvinnor lider av en ofta smärtsam identitetskris och genusförvirring som orsakas av det upplevda gap som finns mellan den traditionella kvinnorollen och det egna skapandet. Detta framgår tydligt hos poeten Maria Komornicka, men går även att finna hos Maryla (Maria) Wolska (se Appendix).

Denna generation av skrivande kvinnor odlar många olika intressen och har ofta andra yrkeskarriärer vid sidan av sin litterära sysselsättning. Bland de verksamma författarna finns sådana berömda romanförfattare och publicister som Zofia Nałkowska (1884–1954) och grevinnan Maria Jehanne Wielopolska (1882–1940), den talangfulla poeten och kritiker Maria Komornicka, poeten och konstnären Maryla Wolska (1873–1930), pjäsförfattaren och skådespelaren Gabriela Zapolska (1857–1921), och den nästan bortglömda men med sitt breda intresseområde extrema Amelia Hertz (1879–1942) som var både pjäsförfattare och framstående forskare (kemist, matematiker och egyptolog). Mer självmedvetna än sina kvinnliga föregångare börjar dessa skrivande kvinnor se världen ur sitt eget perspektiv och ändra de kulturella koderna från ”neutrala” till biologiska/fysiologiska och tvärtom –

från de biologiska till kulturella – och bidrar på så sätt till en kulturell assimilation av det ”kvinnliga” och ”kvinnligheten”.

Etablissemangets direkta respons på dåtidens våg av kvinnoskapande och feminisering av kulturen blev antingen generös, entusiastisk och uppmuntrande, eller illvillig och misogyn (Podraza-Kwiatkowska 1993, 36). Under denna tid blev kvinnolitteraturen, och särskilt kvinnopoesin, på ett mer uttalat sätt än tidigare förknippad med ett särskilt manieristiskt sätt att skriva som var pretentiöst och kännetecknades av utmanande erotik och onödigt överdriven och känslös stil samt av överflödiga metaforer, och en kvinnlig författare ansågs förkroppsliga alla de negativa egenskaper man kunde finna i hennes texter. Själva konceptet ”kvinnolitteratur” var bara till synes deskriptivt, medan det i själva verket var av en värderande karaktär, där de ”kvinnliga” egenskaper i en text framstod som en negativ inversion av en ”manlig” text (Kłosińska 1999, 24–25).

Efter första världskriget, när Polen återigen blev fritt, garanterades kvinnor rösträtt och de fick mer utrymme för konstnärliga uttryck. Inte utan motstånd från kritikernas sida gick kvinnorna i täten för litteraturen. Den egna kvinnligheten blev en inspirationskälla. Att vara kvinna och poet blev mer självklart, även om det fortfarande ifrågasattes. Egentligen är det först under de senaste decennierna som kvinnor har lyckats bryta igenom den barriär som man skapat för kvinnolitteraturen.

Poeterna som jag kommer att diskutera mer ingående i de följande delarna av min framställning representerar fem generationer. Jag börjar med ”Det unga Polens” legendariska poet, Maria Komornicka. Poeter som var verksamma och/eller debuterade under mellankrigstiden representeras av Maria Pawlikowska-Jasnorzewska (1891–1945), Kazimiera Hłakowiczówna (1892–1983), Anna Świrszczyńska (1909–1984), Zuzanna Ginczanka (1917–1944) och Anna Kamieńska (1920–1986). De följs av poeter som debuterade efter det så kallade politiska tövädret 1956 – en tid av relativ liberalisering och uppgörelse med Stalinterrorn, då socialrealismens förbud och påbud lyftes och författare och konstnärer ville hitta tillbaka till ett mer individuellt uttryckssätt. Dit räknas Wisława Szymborska (1921–2012)¹², Halina Poświatowska (1935–1967), Małgorzata Hillar (1926–1995), Julia Hartwig (f. 1921), samt Ludmiła Marjańska (1923–2005) och Urszula Kozioł (f. 1931). Sedan följer den så kallade mellangenerationen som debuterade efter 1970, med namn som Ewa Lipska (f. 1945) och den något äldre Krystyna Miłobędzka (f. 1932)¹³ – en generation utan egna minnen av kriget. Till sist kommer jag att diskutera de poeter som debuterat efter systemskiftet 1989: Marzanna Bogumiła Kielar (f. 1963), Ewa Sonnenberg (f. 1967), Julia

¹² Även om hon gjorde sin poetiska debut år 1945.

¹³ Dit räknas även Adriana Szymańska (f. 1943) och Anna Janko (f. 1957) som dock inte kommer att diskuteras här.

Fiedorczuk (f. 1975), Agnieszka Wolny-Hamkało, Marta Podgórnik (båda f. 1979) och Marta Grundwald (f. 1984).

Legender

Vare sig de vill eller inte tvingas de flesta kvinnor som skriver lyrik att förhålla sig till myter om kvinnlighet. De tvingas även förhålla sig till myten om Poeten – och där ingår föreställningen om att poesi är en i huvudsak manlig sysselsättning. Det dominerande manliga synsätt, som för övrigt verkar allmängiltigt, har inte sällan gett sig till känna i det bemötande som en kvinnlig poet utsätts för – ett bemötande som inte sällan färgas av manlig åtrå och av manliga farhågor. Ofta har receptionen av en kvinnas verk formats av stereotypa uppfattningar om kvinnlighet. Traditionellt har kvinnlighet uppfattats som att vara poetisk i sig själv. De mest kända och uppskattade kvinnliga poeterna i Polen har ansetts vara riktiga skönheter. De har framför allt beskrivits som kärleksdiktare vilkas verk handlar om förälskelser, erotiska passioner, dramatiska uppbrott, skönheten och ungdomens förgänglighet. I de flesta fallen har en fängslande biografi bidragit till att de tryckts om och blivit lästa. Andra kvinnor, med mindre mytomspunna liv, har förbisetts eller fallit i glömska och det har oftast mycket lite med kraften i deras lyrik att göra.

Den polska litteraturhistorien rymmer ett stort antal legendariska kvinnor och åtminstone tre av dem har varit kända poeter: Maria Komornicka, Maria Pawlikowska-Jasnorzewska och Halina Poświatowska. Var och en av dem har kommit att förkroppsliga en viss stereotyp/schablonbild: *la femme aliénée*, *la femme fatale* och *la femme fragile* (främling, förförerska, skör varelse). I alla tre fall har deras liv oftast uppmärksamrats mer än deras verk.

Maria Komornickas livsöde utgör en viktig bakgrund till de två senare stora legenderna. Den skarpa unga kritikern och begåvade sekelskiftespoeten Maria Komornicka blev okänd när hon vid trettio års ålder bestämde sig för att byta kön. Hon klippte av sig håret, slog ut tänderna, brände sina kvinnokläder och bytte namn till Piotr Odmieniec [avvikare, särpling] Włast. Och hon fortsatte att skriva under sitt nya manliga namn. Hen skrevs in på ett mentalsjukhus och tillbringade den senare delen av sitt liv undangömd på släktgodset och på olika vårdhem. I många år var hens förmenta sinnessjukdom det enda som intresserade kritiken. När hens livsverk beskrevs i en större monografi 1964 var inte en enda dikt från tiden efter könsbytet omnämnd (Pigoń 1964). Istället fanns detaljerade utdrag ur läkarjournalerna citerade (Zimand 1984). Det hen skrev under namnet Piotr Odmieniec Włast

förblev okänt fram till 1973 när en kvinnlig forskare tog sig an den bortglömda delen av författarskapet.

Det var den förmodade sinnessjukdomen som fascinerade allmänheten och Włast/Komornicka beskrevs som ett kvinnligt monster – fysiskt deformerad och psykiskt störd – och hens livsöde tillskrevs närmast gotiska drag. Dagens litteraturhistoriker betraktar hen snarare som ett offer för sin tid, för kvinnorollen eller som en transsexuell pionjär (se Filipiak 2006), eller beskriver hens liv som ett modernistiskt ödesdrama, där hen blir medveten om sitt kön/genus (Boniecki 1998). Oavsett ståndpunkt ges själva lyriken litet utrymme i den polska litteraturhistorien. Własts/Komornickas roll förblir anekdotens.

Legenden om Komornicka kontrasterar kraftigt mot legenderna om den polska poesins ”två Sapfo” – Maria Pawlikowska-Jasnorzewska och Halina Poświatowska. Båda tillhör de mest lästa och omtyckta poeterna i Polen i dag och de har inspirerat flera generationer av skrivande unga kvinnor. Men även deras lyrik är på sätt och viss skymd av legenden.

Maria Pawlikowska-Jasnorzewska framställs som drottningen av kvinnlig lyrik och hennes dikter anses enligt gängse tolkningar uttrycka en sublim, feminin charm och känslighet. Hon blev legendarisk redan under sin livstid, född in i en av landets mest kända konstnärssläkter (familjen Kossak) och en viktig del av Krakóws konstnärliga och intellektuella elit redan från tonåren. Hennes dikter präglas av denna bohemiska tid, de andas adlig förfining och under kommunismen lästes de ofta med en nostalgisk längtan efter denna svunna tid. Under mellankrigstiden skrev Pawlikowska hela tolv diktsamlingar och etablerade sig snabbt som den mest kända kvinnliga poeten. Under samma tid skrev hon även femton pjäser, men dessa är i det närmaste bortglömda och verkar störa den idealiserade bilden av henne (i sin dramatik behandlade hon tabuämnen som abort, utomäktenskapliga förbindelser och incest, vilket ofta väckte anstöt). I allmänhetens ögon fick Pawlikowska förkroppsliga en närmast ikonisk skönhet fastän hon led av svår skolios som i praktiken gjorde henne vanställd. Mot slutet av livet var hon nästan helt förlamad och avled sedan i cancer. Men trots allt detta och trots hennes tematiska bredd är det som den estetiskt förfinade kärleksdiktaren hon skrivit in sig i det allmänna medvetandet.

Halina Poświatowska blev legendarisk för sin skönhet och genom att dö ung. Det utvecklades tidigt en kult kring henne och bilden av en tragisk kärlekspoet med bräcklig hälsa har stått i vägen för en djupare förståelse för hennes unika och underskattade författarskap. Berättelsen tar sin början under andra världskriget när Poświatowska och hennes föräldrar tvingas gömma sig i en källare i flera dagar. Flickan insjuknade svårt och fick bestående problem med hjärtat. Från och med den tiden slussades hon runt mellan olika sjuk-

hus och sanatorier och kunde inte längre leva ett vanligt liv. I USA genomgick hon sedan en första hjärtoperation som förlängde hennes liv med nio år. Den andra operationen (i Polen) överlevde hon aldrig. Hon avled trettiotvå år gammal. Hennes författarskap kom att läsas och tolkas genom detta tragiska livsöde. Döden beskrevs som en skugga, en förbannelse som vilade över henne, och kärleksdikterna tolkades som eskapism, som en drömvärld hon flydde in i (Borkowska 1999).

Dessa författarlegender illustrerar också kulturella föreställningar om olika dödsätt som finns i vår kultur. Komornickas död på anstalt är obehaglig och full av motsägelsefulla tolkningar. Pawlikowskas sjukdom och död verkar inte ha någon som helst betydelse för mytbildningen kring hennes person. Hjärtsjukdom å andra sidan har ofta uppfattats som ett särskilt ädelt och tragiskt sätt att dö på och det påverkar onekligen bilden av Halina Poświatowska.

En annan sorts legend var Zuzanna Ginczanka som tilldelades rollen som ”den vackra judinnan” efter den uppmärksammade debuten 1936. Hon tillhörde kretsen kring Witold Gombrowicz. Hennes korta lyriska bana fick ett tragiskt slut när hon mördades av nazisterna 1944, endast 27 år gammal. Hittills är den plats som Ginczanka har fått i den polska litteraturen både anonym och legendarisk. Dessutom var polska inte ens hennes modersmål – hemma talade hon jiddisch och ryska. Extremt begåvad, mycket vacker, ung och exotisk, måste hon utan tvekan ha varit en av de mest färgstarka personligheterna i Warszawas litterära kretsar före kriget. Vad hon lämnade efter sig var en diktsamling, ett flertal dikter utspridda i olika tidskrifter och i manuskript, några fotografier, och legenden om ”den vackra judinnan”.

Legendarisk var också Kazimiera Iłakowiczówna som enligt ryktet var mer än bara personlig sekreterare åt Polens landsfader under mellankrigstiden – Józef Piłsudski – och därför medvetet undanskuffad under kommunismen. Ett annat exempel på en ovanlig bana finner vi hos Małgorzata Hillar vars uppmärksammade poetiska röst tystnade helt 1970 (efter att hon lämnats av sin man, poeten och essäisten Zbigniew Bieńkowski). Det finns även poeter som fick vänta länge på ett erkännande, som Ludmiła Marjańska och Anna Świrszczyńska. Detsamma gäller mer etablerade poeter som Julia Hartwig och Urszula Koziol vilka har en lång karriär och många diktsamlingar bakom sig.

Dessa olika livsöden visar hur stereotypa uppfattningar om kvinnlighet format legenderna om poeternas liv och diktning. De polska kvinnliga legenderna vittnar antingen om ett tragiskt eller olyckligt liv. Personliga erfarenheter har alltid varit en av litteraturens (och konstens) viktigaste källor, men i de fall litteraturen är skriven av kvinnor betraktas resultatet alltför ofta som en terapeutisk bearbetning av de egna upplevelserna, snarare än utifrån

sina estetiska kvaliteter. Den genomgående konsekvensen av biografiska läsningar är att kvinnliga författare placeras i objektspositioner och betraktas som offer snarare än som författarsubjekt.

Kvinnlig och könsneutral lyrik

Vissa av poeterna har kommit att förknippas med det som benämns *kvinnlig lyrik*. Tack vare en feministisk omvärdering har kategorin *kvinnlig lyrik* nu fått en mer neutral klang. Det är som sagt inte samma sak som lyrik skriven av kvinnor, och termen inbegriper inte någon åsikt om att de respektive könen rent biologiskt skriver på ett visst sätt. Begreppet *kvinnlig* används istället i de fall där författaren själv sett sitt genus som en viktig utgångspunkt och tematik i sina dikter. I den polska litteraturen gäller det framför allt tidigare nämnda föregångare, Elżbieta Drużbacka, Maryla Wolska, Maria Pawlikowska-Jasnorzewska och Halina Poświatowska, men också Anna Świrszczyńska och Małgorzata Hillar. Deras poetiska subjekt uppträder som kvinna, iklar sig kvinnliga attribut och ser medvetet på världen genom sitt genus. Det finns andra poeter som inte alls följer detta mönster – Wisława Szymborska, Ewa Lipska och Julia Hartwig kan till exempel ses som deras raka motsats. Poeter som har hyllats av den manliga kritiken har ofta framträtt med ett mer könsneutralt, opersonligt jag. Likt andra marginaliserade grupper har skrivande kvinnor ställts inför valet att tona ner sitt genus och skriva på det vedertagna sättet, eller lyfta fram sitt genus och riskera att placeras inom en lägre värderad nisch, *kvinnolitteratur* (Kłosińska). För att bli tagen på allvar måste även den unga kvinnliga poeten undvika att bli kategoriserad som *kvinnlig* poet, annars kommer ingen att förvänta sig något mer av henne – *kvinnlighet* blir den viktigaste nyckeln för att utläsa ”det väsentliga” i hennes diktning. Ty genren *kvinnlig lyrik* förutsätter per definition ett naturligt, organiskt band mellan författaren och det lyriska jaget – för att inte säga att den rentav upphäver all åtskillnad mellan dem. Poeten behöver inte ens skriva om sig själv, det räcker att dikten är skriven ur ett kvinnligt perspektiv och är känslösam, suggestiv och kroppslig, men aldrig intellektuell. ”Blind är jag, jag har av maj förblindats. / Vad vet jag? Att syrenen blommar nu.”¹⁴, skriver drottningen av denna genre, *den polska Sapfo*, Maria Pawlikowska-Jasnorzewska. Det är också med sådana ämnen som man förknippar *kvinnlig lyrik*. Även om denna föreställning är under förändring runt om i världen är den av flera skäl mycket seglivad i Polen.

¹⁴ ”Den blinda”, övers. Anders Bodegård, sid. 73 i *Jag i första och sista person*. Stockholm: Tranan, 2008. Red. Grönberg & Ingvarsson. Den och alla andra översättningar av de polska dikterna kommer från denna antologi. Vissa dikter saknar svensk översättning. Dessa finns i polsk originalversion i Appendix. I de fall då den citerade dikten saknar en svensk översättning citeras den i sin polska originalversion med en följande svensk filologisk översättning.

Jag har redan nämnt att Maria Pawlikowska-Jasnorzewska och Halina Poświatowska har kommit att betraktas som de stora kvinnliga kärleksdiktarna. Båda beskrivs i allmänhet som utpräglat *kvinnliga* poeter som framförallt beskrivit förälskelser, erotiska passioner, dramatiska uppbrott, skönheten och ungdomens förgänglighet (här skulle man även kunna skriva in Zuzanna Ginczanka). Men i själva verket är de som poeter mycket olika varandra. Pawlikowska är mycket lik de andra stora mellankrigspoeterna kring gruppen Skamander (Julian Tuwim, Antoni Słonimski, Jan Lechoń, Kazimierz Wierzyński och Jarosław Iwaszkiewicz; andra poeter som förknippas med den gruppen är Zuzanna Ginczanka och Kazimiera Iłakowiczówna). Pawlikowskas specialitet var miniatyren och hennes kortfattade dikter är lika precisa och elegant rimmade som de andra Skamander-poeternas, mycket ofta avslutas de med en oväntad, lite skruvad poäng, vilket var gruppens kännetecken. (Detta slut som var så typiskt för mellankrigstiden försvinner efter kriget och återfinns egentligen bara hos Szymborska och Świrszczyńska, men på två olika sätt: Szymborska använder det för att bryta mot diktens huvudtanke – Świrszczyńska för att understryka huvudtanken.) Precis som de övriga Skamander-poeterna använder sig Pawlikowska av vardagens händelser, språk och atmosfär i sin diktning, även om den alltid förblir lätt och luftig och förankrad i salongerna som hon rörde sig i. En tydlig indikation ger titlarna på hennes tidiga diktsamlingar: *Niebieskie migdały* [Blå mandlar] (1922), *Różowa magia* [Rosa förtrollning] (1924), *Wachlarz* [Solfjädern] (1927), *Profil białej damy* [Den vita damens profil] (1930) och *Balet powojów* [Vindornas dans] (1935). I hennes senare författarskap ger denna lätthet, liksom livsglädjen och erotikerna, vika till förmån för en skeptisk reflektion över förgänglighet och krigets grymhet. Men även då och även i den socialt engagerade och utmanande dramatiken är och förblir hennes poetiska subjekt ett jag som inte existerar för sig självt – det existerar för mannen, genom mannen och i relation till mannen.

Du grubblar, sammanbitet, uppgivet.

Ser på träden, i ögat syns såret

Visst älskar du mig mer än livet?

Du sa det ju själv förra året.

Du skrattar, men glädjen – var är den?

Ser på himlen, vad ser du där? spåret?

Visst är jag väl himlen och världen?

Du sa det ju själv förra året. ("Kärlek")¹⁵

¹⁵ Övers. Anders Bodegård, sid. 77.

Även den yngre Zuzanna Ginczanka tillhörde Skamander-kretsen och hennes poesi visar tydlig påverkan av gruppens poetik. Före krigsutbrottet och sin tidiga död lyckades Zuzanna Ginczanka publicera en enda bok, *O centaurach* [Om kentaureer] (1936). Det är värt att notera att denna diktsamling gavs ut av den kände J. Przeworski förlag i Warszawa, där poeter som Marian Hemar, Antoni Słonimski, Julian Tuwim och Kazimierz Wierzyński publicerade sina böcker. Från början var Ginczanka poesi full av hänvisningar till myter och mytologi, och hennes poetiska skicklighet var ganska imponerande. I sin poesi sökte hon efter lämpliga ord och uttryck, och utforskade olika stilar och grepp som hon sedan försökte bryta mot. Men de mest slående bland hennes tidiga dikter är de i vilka hon beskriver världen sedd genom en tonårsflickas ögon. Ett av de ämnen som hon ofta berör i sin tidiga diktning är trångsynthet och den borgerliga moralen och uppfostran. Hennes dikter är ibland satiriska, ofta upproriska, livsbejakande och fulla av sensuell vitalitet, medan det figurativa språket bygger på (kvinnlige) fysiologi och bilder av kroppen, vilket även för en modern läsare verkar chockerande frispråkigt för att vara skrivet av en tonårig flicka för sjuttio år sedan, trots den strikta poetiska formen och de traditionella rimmen. I dikten *Bunt piętnastolatek* [Femtonåringarnas revolt] talar poeten för en hel generation av unga flickor när hon skriver: ”vi vill ha en författning, vi vill ha vår egen lag (...) att vi får veta att vi, förutom de eteriska själarna, också har varma bröst”¹⁶, medan den sextonåriga poeten i dikten ”Wyjaśnienie na marginesie” [Förklaring i marginalen] vänder den bibliska texten upp och ner när hon fräckt konstaterar:

*Av jord är jag inte
kommen.
Jord skall jag inte
varda.
Jag nedsteg inte
från himlen,
skall inte uppstiga till himlen.
Själ är jag också himmel
liksom ett tak av glas.
Själ är jag också jord
liksom en bördig mylla (...)*¹⁷

”Non omnis moriar” är den mest kända av Zuzanna Ginczanka dikter och den enda av hennes sista dikter som överlevde kriget. Den skrevs med blyerts på en papperslapp och har bevarats till vår tid tack vare att den hölls väl dold av Ginczankas vän, Lusja Gelmont

¹⁶ Dikten finns inte i svensk översättning. För polsk originaltext se Appendix.

¹⁷ Övers. Tomas Håkanson, sid. 183.

(Stauber) fram till 1946, då den slutligen publicerades för första gången (Kiec 1994, 156). Baserad på författarens egna erfarenheter är den ett viktigt vittnesbörd om vad som hänt. Efter kriget användes dikten i själva verket som bevis i ett mål mot Chominowa som anklagades för samarbete med den tyska fienden. Den polska poeten Anna Kamieńska skrev en gång om Zuzanna Ginczanka: "Om det så bara hade funnit kvar en enda dikt av henne, hennes bittra 'Non omnis moriar', skulle hon redan ha fått en permanent plats i den polska litteraturen" (Kamieńska 1974, 219).

*Non omnis moriar – mitt stolta jordagods
med mina dukars ängar och med dyra fina kuddvar
med lakansfält och linneskåpets vaktorn
och kjolar, klänningar, det ska jag lämna kvar.
Jag lämnar ingen arvtagare efter mig.
I judisk egendom ska dina händer gräva
fru Chomin, tappra mörderska, ja ta nu för dig
Du tjallare från Lwow med all din pengasträvan
– njut av mina saker, det har du väl förtjänat.
Mina grannar – fjärran från min sångarlyra
ni nämnde mitt namn när Gestapo härjade.
Ni mindes mig, det minns jag alltför tydligt.
Må dessa vänner höja nu en bägare
till minne – och för rikedomen som blir synlig
för karotter, kandelabrar, gobelänger.
De festar hela natten fram till soluppgången
och söker sedan ivrigt efter guld och dyra smycken
i täcken och i mattor, i dynor och i dyschor.
Arbetet går bra, o vilket kärt besvär.
Tageltovor, sjögrästestar, bolsterdun
och fjädermoln från kuddarna som rivs isär
klibbar fast på deras armar, som blir vingar.
Mitt blod är det som klistrar fjädrar fast vid fjun
så deras armar blir till änglavingar.¹⁸*

Halina Poświatowska är en av Polens mest lästa poeter. Det är svårt att föreställa sig hur hennes författarskap hade sett ut om hon inte dött så ung. Hon skrev bara fyra diktsamlingar och en femte gavs ut postumt. Men trots sin omåttliga popularitet var hennes ställning som poet tills nyligen minst sagt paradoxal. Å ena sidan var hon läst och kultförklarad, å andra sidan förpassades hon till fotnoter i litteraturhistorien (det senare ödet delade hon för

¹⁸ Övers. Tomas Håkanson, sid. 186.

övrigt med en majoritet av poeterna i denna framställning). Visst nämndes hon, men mest i förbifarten.

Även Halina Poświatowskas poesi har hamnat i skuggan av hennes för tidiga död. Den får stå som förklaring till hennes intensiva liv och den uttalade, kraftfulla erotiken i dikterna. Anatomien spelar en framträdande plats i hennes lyriska universum. Hjärtat framträder som ett dödligt, sjukt organ och inte som en utnött symbol för förälskelse. Hon skiljer sig från Pawlikowska genom sitt narcissistiska (i positiv bemärkelse) drag – hennes poetiska jag får en väldig kraft och tyngd. Hon är inte sentimental när hon skriver om kärlek. Hon sökte efter nya ord, nya sätt att tala om kärlek och om kroppen. Debuten *Hymn bałwochwalczy* [Avgudahymn] (1958) bejakade kroppen och sexualiteten med en hednisk kraft.

*under dina perfekta fingrar
är jag en skälvning bara
sjungande löv
vidrörda av din varma mun*

*luktens retning säger: du finns
luktens retning skjuter undan natten
under dina fulländade fingrar
är jag ljus*

*jag brinner som gröna månar
över den döda blinda dagen
plötsligt vet du – att min mun är röd*

*– av blodets salta smak –*¹⁹

Utan försynen var man tvungen att fylla världen med sitt eget jag – ett ungt och sprudlande jag som beundrar sin egen skönhet i spegeln. Samma beundran möter man i den manliga blicken. Allt detta var nytt, inte minst för den samtida kritiken. Samhället gjorde upp med stalinismen och inom poesin dominerade Różewicz och hans antipoetiska hållning. Poświatowskas poesi placerar sig vid sidan av de dominerande strömningarna. Lyriken blir även mer bunden med tiden och hon anknyter till traditionella former (madrigal, sestina, ode) och blir mer distanserad. Det flitiga användandet av ekfrasen minskar intensiteten i känslor och bekännelser. Hon påverkas med all sannolikhet av sin vistelse i USA där hon studerade språk och humaniora och bekantade sig med bland annat Lorcas lyrik (Borkowska 1999).

¹⁹ Övers. Tomas Håkanson, sid. 100.

*jag ska försvinna
du ska försvinna
han ska försvinna
vi försvinner
låt oss försvinna
vattnet tvättade alarnas löv*

*vid vattnet
ett alsnår
rött
kallt och blött
jag försvinner
du försvinner
hon försvinner
och alltid ensam*

*du har försvunnit
jag har försvunnit
vi finns inte mer
och det där bruset ovanför
det är vinden
evigt ska den blåsa*

*över oss
över vattnet
över jorden ("konjugation")²⁰*

Anna Świrszczyńska, som också räknas in bland de främsta företrädarna för den så kallade *kvinnliga lyriken*, kan sägas skriva i opposition mot den sortens kvinnlighet som förknippas med Pawlikowska och Poświętowska. Hon jämfördes till sin stora förtret ofta med den förra, vilket var något hon tydligt motsatte sig. Hennes förebilder fanns istället inom den positivistiska strömningen mot slutet av 1800-talet och liksom de såg hon poetrollen som en samhällsmission. Hon vände sig emot det våld och den förnedring som utgjorde många kvinnors vardag och samtidigt betraktade henne som en feministisk poet. Hennes diktsamling *Jestem baba* [Jag är en kärring] (1972) skrevs på sätt och vis i opposition mot Pawlikowskas *Różowa magia* [Rosa förtrollning]. Hennes poesi var länge förbisedd och nedvärderad. Det var först efter hennes död (1984) som författarskapet blev känd i Polen och i USA. Det var nobelpristagaren Czesław Miłosz som lyfte fram hennes förtjänster och bedrev något som i det närmaste kan kallas för en PR-kampanj (Miłosz 1996). Men i sina amerikanska översättningar och artiklar valde Miłosz att tona ner det kvinnliga och femi-

---

²⁰ Övers. Tomas Håkanson, sid. 89.

nistiska i Świrszczyńskas poesi. Han lanserade en kanon av vad han själv kallade ”postwar Polish poetry” [polsk efterkrigslyrik] och han var mån om att få in henne i den strömningen, bredvid andra poeter som han hade översatt till engelska, bl.a. Tadeusz Różewicz, Zbigniew Herbert, Adam Zagajewski och Wisława Szymborska. Świrszczyńskas modiga, kompromisslösa och radikala lyrik tonades ner i hans översättningar, men samtidigt väckte den ett allt större intresse i Polen. I dag kan man tala om en renässans för hennes poesi. Talande för Czesław Miłosz pacificering av det feministiska draget hos Świrszczyńska är titeln på ovan nämnda diktsamling *Jag är en kärring* som Miłosz helt enkelt översatte till *I'm a woman* (Ingbrant 2007, 78–82).

Świrszczyńska debuterade redan 1936 med en samling ekfraser i avantgardistisk anda. Under kriget deltog hon som sjuksköterska i Warszawaupproret 1944 och det märkte henne för livet. Längre och konsekvent sökte hon efter ett eget poetiskt uttryckssätt. Kulmen på denna strävan var diktsamlingarna *Jestem baba* [Jag är en kärring] och *Budowałam barykadę* [Bygga barrikad] som hon gav ut i sextioårsåldern. Båda böckerna var stora framgångar men betraktades som litterära skandaler. Vid sidan av feminismen var Warszawaupproret (som kostat över 200 000 unga Warszawabor livet) fortfarande ett politiskt brännbart ämne. Dessutom skrev hon om kriget utan martyrologiskt patos, hon skrev ur en civil kvinnas synvinkel, som sjuksköterska, som vittne, och hon beskrev händelserna med fotografiets exakthet. Där finns även smärtan, men återhållen och utan sedvanliga metaforer. *Bygga barrikad* är vid sidan av Miron Białoszewskis *Pamiętnik z powstania warszawskiego* [Dagbok från Warszawaupproret] (1970) den mest säregna och starkaste beskrivningen av Warszawas undergång som står att finna i polsk litteratur.

*Vi var rädda när vi byggde barrikad
under beskjutning.*

*Krögaren, guldsmedens älskarinna, frisören,
alla lika fega.*

*Ett hembitråde föll till marken
när hon bände upp gatsten, vi var så rädda,
alla lika fega –
portvakten, torggumman, pensionären.*

*En apotekare föll till marken
när han släpade på en dörr,
vi blev ännu räddare, smugglerskan,
sömmerskan, spårvagnsföraren,
alla lika fega.*

*En pojke från en anstalt föll
när han släpade på en sandsäck,
vi var rädda
på riktigt.*

*Fastän ingen tvingade oss
byggde vi barrikaden
under beskjutning. ("Bygga barrikad")²¹*

Świrszczyńska efterkrigsproduktion präglas av krigsupplevelserna och sökandet efter en ny stil. Hennes huvudsakliga ämne är kvinnlighet eller snarare *kärringaktighet*, en fredlös och utstött kvinnlighet, uppdämd och vital energi i kombination med en åldrande kropp. Något som motsatte sig alla symboliska föreställningar om kvinnlighet. Gamla, utstötta kvinnor, den hemlösa, token – detta är kvinnorna som befolkar Świrszczyńskas poesi. Som i dikten "Stara kobieta" [Den gamla kvinnan]: "Hennes skönhet / är som Atlantis. / Återstår att upptäcka" (se Appendix).

Ett annat viktigt ämne i hennes lyrik är kvinnans egen upplevelse av sig själv, fysiskt och mentalt. Människan är dödsdömd genom sin förgängliga kropp, men samtidigt är kroppen själva grunden för hennes existens. Därav den återkommande frågan: "Var finns jag, jag själv, i denna dödsdömda kroppslighet?" Hos Świrszczyńska är självidentifikationen ytterligare försvårad av det faktum att kroppen är kvinnlig. Män har kroppar som får stå för mänsklighet, medan kvinnors kroppar endast får uttrycka kvinnlighet, kroppslighet. Hon letar efter detta jag som känner glädje och smärta i kroppens inre, i dess "nedre regioner". Men insidan förblir oåtkomlig och därför ägnar sig Świrszczyńska åt ständiga poetiska "obduktioner". Hon är alltid medveten om sin kropp, den är hennes följeslagare som hon talar med, har filosofiska dispyter med. Hon blir ett med den bara genom smärtan och extasen.

*Du ligger och sover,
het som en värmepanna.
Lungorna arbetar, tarmarna rör sig,
körtlarna jobbar febrilt,
ur sömnens biokemi
spirar
drömmens växtlighet.*

*Tillhör du mig?
Inte ens jag
tillhör mig själv.*

²¹ Övers. Lisa Mendoza Åsberg, sid. 65.

*Jag tar på min hud,
lungorna arbetar i mig,
tarmarna rör sig,
kroppen gör sitt jobb
som jag vet så lite om.
Om tallkottkörtelns funktioner vet jag inte mycket.
Vad förenar mig egentligen
med min kropp. ("Vad är en tallkottskörtel")²²*

Till den så kallade *kvinnliga lyriken* kan man även räkna Anna Kamieńska – en relativt okänd poet trots att hon skrev så mycket. Från och med sjuttioalet präglas hennes lyrik starkt av religiösa upplevelser. Det går att ana ett förebud om detta i hennes tidigare diktning; den djupa medmänskligheten, inte minst i förhållande till den nästes lidande. Det finns också en vilja att få en överblick, en allomfattande förståelse för världen. I sin stil och poetik är Kamieńska mycket långt från Świrszczyńska, men de har just medmänskligheten och medlidandet gemensamt. Man anar samma inlevelse i deras beskrivningar av den åldrande kvinnan och av kvinnan i olika sociala roller som dotter, hustru och mor.

*Gamla kvinnor är unga
läkta är deras sorger
efter dem som dött
efter dem som lever
Först nu skulle de kunna älska
och ingenting kräva i gengäld
Först nu ser de i världens klarhet
att smärta och glädje är samma sak
Först nu skulle de kunna vara barn
med barnatrons törst och förtröstan
Först nu skulle de kunna vara vackra
med en slocknad jordstjärnas skönhet
Gamla kvinnor ser sig i spegeln
det är inte jag ropar de ur rynkorna
Gamla kvinnor går i graven
sann ungdom finns vid vägs ände ("Gamla kvinnor")²³*

En annan poet som ofta återkommer till åldrandet och kroppsligheten i sin lyrik är Ludmiła Marjańska. Men om Świrszczyńskas diktjag är hemlöst och främmande inför sin kropp (jmf. med dikten "Vad är en tallkottskörtel"), så är Marjańskas diktjag hemmastatt i kroppen, om så "på gott och ont".

²² Övers. Lisa Mendoza Åsberg, sid. 56.

²³ Övers. Irena Grönberg, sid. 134.

*Bara jag
inom mina fem sinnen:
genom den närsyntes glas
beskådar jag min navel,
försjunken i ett skri om natten
från spädbarn och uvar,
lukten av vidbränt
och röken från släckta spisar,
jag smakar havets salt
simmig honungssötma
levande av din beröring.
Det är bara jag,
begränsad av mig själv,
enfaldig och medveten,
foglig och belevad
ofullständig, ofärdig
inom kroppens föränderliga gränser,
god av allt det onda. ("Medvetande")²⁴*

I sitt förhållande till kroppen är även Małgorzata Hillar (kallad "Różewicz's dotter") intressant. Hon var många tonårsflickors idol på sextioalet och även hon kan räknas som en *kvinnlig* poet i den bemärkelse vi använt ovan. Hennes popularitet var enorm under ett decennium (1957–1967). Under den här tiden kom hon ut med fyra diktsamlingar och tystnade sedan för alltid. Hennes lyrik vittnar om krocken mellan den subtila kvinnlighet hon sett som sin egen, och moderskapet och den invasion av kropp och biologi som det medför (se dikten "Den ammande", Appendix). Denna sublimerade kärleksdiktare kunde inte förena kvinnlighet med kroppslighet (Nietresta 2003).

Långt ifrån alla poeter skriver kvinnlig lyrik. Lika tydligt finns det en mer objektiv och betraktande hållning, där fokus flyttas från jaget och kroppen till världen omkring oss, till kulturen och det intellektuella samtalet, den andliga dimensionen och naturupplevelser. En av poeterna kan beskrivas som företrädare för en mer reflekterande och tillbakadragen hållning och räknas till de främsta skrivande kvinnorna i Polen i dag – Julia Hartwig. Det var ett erkännande hon fick vänta länge på. Delvis kan det kanske förklaras med de långa uppehållen mellan hennes diktsamlingar (mellan debuten 1956 och 1990-talet gav hon ut fyra böcker). Hennes poesi kan sägas följa två huvudsakliga spår; betraktelser av naturen och betraktelser av den omgivande kulturen. Man räknar ofta in henne i samma klassicistiska tradition som den ungefär jämnåriga Zbigniew Herbert. Hennes dikter präglas vid

---

²⁴ Övers. Lisa Mendoza Åsberg, sid. 200.

första anblicken av enkelhet och distans – det är sällan de har ett tydligt diktjag. Ordvalen är precisa och meningarna fullständiga, överskådliga. Hon är en framstående översättare av fransk och amerikansk lyrik och dessa traditioner återspeglas också i hennes eget skrivande.

*Ensam! Jag är lycklig när jag är ensam!
– ropar poeten William Carlos Williams och dansar naken framför spegeln
Lycklig ensam! Men uppe på kammaren
sover hustrun Kathleen sover barnet och barnflickan
alla redo att komma springande
så fort han kallar ("Till undsättning")²⁵*

Man kan säga att Julia Hartwigs dikter utgör en sorts faktalyrik. De inspireras ofta av verkliga händelser och observationer, namngivna personer, konkreta problem. Författaren själv är bara en berättare som registrerar och återger, som frångår de egna känslorna för att istället beskriva det som väcker känslor. Samma ansats att beskriva personliga upplevelser på ett objektivt och beskrivande sätt återfinns hos Wisława Szymborska och Urszula Kozioł. Det som fångslar många läsare av Szymborskas lyrik är sättet att förena en intellektuell distans med trots, ironi och humor (se Appendix). Distansen i hennes synsätt har fått vissa litteraturvetare att hävda att hon inte skriver som en kvinna. Vissa kallar hennes perspektiv för könsneutralt och andra jämför det med ett manligt skrivande. Det är uppenbart att detta skrivande utanför jaget, det förment distanserade perspektivet, ofta uppfattas och beskrivs som ett könlöst skrivsätt. Men det kan också vara ett medvetet sätt att skriva sig ut ur könet.

Hos Szymborska återkommer oftast de könsneutrala orden *jag* och *vi* – öppet eller underförstått. Till skillnad från Pawlikowskas och Poświatowskas *vi* som står för det förälskade paret – man och kvinna, och exempelvis Świrszczyńskas *vi* som ofta symboliserar en gemenskap av "vanliga" kvinnor, är Szymborskas diktjag talesman för ett allmängiltigt och allomfattande *vi* och anses därför stå för universella värderingar. I den mån hennes perspektiv uppfattas som kvinnligt, ses det ändå som ett viktigt bidrag till behandlingen av allmänmänskliga frågor. Det paradoxala är att hennes lyrik samtidigt är så upptagen med de "små sakerna" i vardagen, det till synes bagatellartade och oviktiga. Och detta fokus på det vardagliga och förment oväsentliga (som brukar beskrivas som feminint) kontrasterar mot det allmängiltiga tilltalet (som brukar beskrivas som maskulint) (Ingbrant 2006).

Men det finns ett annat kollektivt *vi* i den polska lyriken – ett *vi* präglad av de gemensamma upplevelserna, kriget, och ofta med en gemensam fiende: det kommunistiska etab-

²⁵ Övers. Irena Grönberg och Stefan Ingvarsson, sid. 219.

lissemanget. Hos Szymborska förekommer detta *vi* i flera dikter (exempelvis ”Barn av vår tid”, ”Version av händelseförloppet”, ”Det slutande seklet”, för att nämna några).²⁶ Detta *vi* präglar poesin skriven av de poeter som Miłosz lanserade i USA under det gemensamma namnet ”Polish school of poetry” – en kanon av polska efterkrigs-poeter (bland andra Tadeusz Różewicz, Zbigniew Herbert, Wisława Szymborska, Adam Zagajewski och Czesław Miłosz själv).²⁷ Utmärkande för denna skola var, enligt honom, blandningen av historiska erfarenheter och individuella öden, vilket resulterade i poesi som var ”märkt av krigserfarenhet” och överskuggad av insikten om den egna kroppens förgänglighet.

*During our century various kinds of language traditionally used to cope with our anxiety in the face of existence have been stricken by sudden obsolescence. The language of theology lost its hold over the minds of even most fervent believers. The language of philosophy became technical to mask the avowal that philosophy is hardly possible. The language of science in its optimistic nineteenth-century variety has suffered a loss of self-assurance. In this situation a poet trying to come to terms with experience has had to discover his or her improvised means. [...] In the poetry of the last decades there is a groping in that direction, a persistent effort to start from scratch in attempting to define our human condition.*²⁸

I denna grupp räknade Miłosz som sagt in även den polska poeten Anna Świrszczyńska, vars dikter han hade återupptäckt på 1980-talet och så småningom översatte till engelska.

När ett kollektivt *vi* återkommer hos poeter som debuterat på 50-talet och senare präglas deras diktning av just ett sökande efter och brist på en liknande samhörighet som erfarenheten av kriget och stalinismen gav tidigare generationer. Hos Małgorzata Hillar låter det så här:

*My z drugiej połowy XX wieku
rozbijający atomy
zdobywcy księżycy
wstydzimy się
miękkich gestów
czułych spojrzeń
ciepłych uśmiechów
Kiedy cierpimy
wykrzywiamy lekceważąco wargi
Kiedy przychodzi miłość*

²⁶ Dikterna kommer från samlingen *Utopia* som kom ut i Anders Bodegårds översättning år 1996.

²⁷ Miłosz i ”Introduction” till Anna Świrszczyńskas tvåspråkiga diktsamling *Mówię do swojego ciała* [Talking to my Body] (2002).

²⁸ *Happy as a Dog's Tail*, s. x.

*wzruszamy pogardliwie ramionami
 Silni cyniczni
 z ironicznie zmrużonymi oczami
 Dopiero późną nocą
 przy szczelnie zasłoniętych oknach
 gryziemy z bólu ręce
 umieramy z miłości²⁹*

[Vi, från 1900-talets andra hälft / som klyver atomer / månens erövrare / vi generas av mjuka gester / kärleksfulla blickar / varma leenden / När vi lider / kröker vi hånfullt våra läppar / När kärleken kommer / rycker vi föraktfullt på axlarna / Starka cyniska / med ironiskt kysande ögon / Inte förrän sent på natten / med våra fönster tätt fördragna / av smärta biter vi våra fingrar / vi dör av kärlek]

Den förmodligen mest kända bland Hillars dikter har blivit kallad ”Oktober ’56-generationens” manifest. Namnet syftar på ”det polska tövädret”, d.v.s. den samhällsliberalisering och det politiska systemskifte som skedde i Polen tre år efter Stalins död 1953. Detta *vi* är fortfarande tydligt hos poeten Ewa Lipska.

*My – rocznik powojenny otwarty na oścież –
 w pełnokomfortowym stanie swego ciała
 czytamy Sartre’a i książki telefoniczne.
 Rozważamy uważnie wszelkie trzęsienia ziemi.
 My. Rocznik powojenny ze spokojnych doniczek
 Wyprowadzony z bezspornych statystycznych wyliczeń.
 Nie dosłyszany w hałasie początku.
 Cierpiący na bezsenność i do ćmy podobny. (...) (”My”)³⁰*

[Vi – den vidöppna efterkrigsgenerationen – / i vår kropps fullt bekväma tillstånd / läser vi Sartre och telefonkatalogen. / Vi reflekterar noga över varje jordbävning. / Vi. Efterkrigs-generationen från de trygga krukorna. / Härledd från obestridliga statistiska beräkningar. / Inte hörd i begynnelsens oväsen. / Lidande av sömnlöshet, och lik en nattfjäril.]

Nästa gång detta kollektiva *vi* uppträder lika tydligt i polsk poesi är sensommaren 1980 när Solidaritetsrörelsen uppstår. Detta ges tillkänna särskilt i Krystyna Miłobędzka (f. 1932) diktning (se Appendix).

En poet som uppvisar ett tydligt släktskap med både Lipska och Szymborska är Urszula Koziół som tog plats i det litterära medvetandet med några diktsamlingar i tät följd

²⁹ <http://www.wiersze.annet.pl/w,,11627>

³⁰ http://www.info.kalisz.pl/po_balu/nalekcja.htm

under 1960-talet. Hennes lyrik har en personlig röst, men den behåller distansen till världen. Hon skriver oftast längre prosalyriska stycken, men ibland även små korta poetiska anteckningar, inte sällan präglade av bitsk humor och ironi. På senare tid har hennes diktning alltmer kommit att handla om åldrande och desillusionering, men parallellt med det skriver hon, likt Hartwig, en säregen naturlyrik (se Appendix).

Två av de viktigaste företrädarna för mellangenerationen är tidigare nämnda Ewa Lipska och den något äldre poeten, Krystyna Miłobędzka. Åldersmässigt är Lipska samtida med den så kallade Nya Vågen – en rad poeter som debuterade i mitten av sextioalet och som präglades starkt av den politiska krisen 1968 och 1970, men det är nog riktigare att påstå att hon från början gick sin egen väg (Bodegård 1997). De ledande poeterna inom denna strömning var Stanisław Barańczak, Adam Zagajewski, Ryszard Krynicki och Julian Kornhauser. Deras poesi förbjöds av censuren 1976 och publicerades därefter på underjordiska förlag. Flera av dem lämnade landet. Nya Vågen-poeterna förenades i sitt uppror mot den tidigare generationens ”poetiserande” uttryckssätt och i erfarenheten av det allt brutallare språket i den politiska propagandan. Det språkliga förtrycket i det totalitära samhället kom särskilt i fokus och språkbruket fick en central plats i deras lyrik. Till slagorden hörde ”aktualitet”, ”rakt tilltal”, man förespråkade nära band mellan poesin och vardagen och det sociala medvetandet, vilket tog sig uttryck i deras dikter. Man försökte avslöja det förljugna i den officiella diskursen genom att citera och driva med tidningarnas, broschyrernas, enkäternas språk. Den här lingvistiska ådran ger sig till känna särskilt hos Krystyna Miłobędzka, emellertid går hon ännu längre i sitt utforskande av språkets gränser, då hennes lyrik blir närmast ”dramatiskt ogrammatisk”.

*snabbast tappar jag verb, kvar blir substantiv, ting
sedan bara personliga pronomen (många jag, alltfler jag)
och namn ? försvinner, bindeord försvinner
tre ord, två ord
till slut min, min i mig
min med mig
värld
jag i första och sista person (utan titel)³¹*

Ewa Lipska, i sin tur, har den generationsmässiga alieneringen och känslan av falskhet inom det offentliga livet gemensam med de övriga Nya Vågen-poeterna, men samtidigt är hon kanske den bland de samtida poeterna som gått längst i att utveckla sin individuella särprägel, en poetik som kan benämnas ”existentialistisk och intellektuell”. Hennes lyrik

³¹ Övers. Irena Grönberg, sid. 13.

söker sig med åren alltmer till den polska poesins ”mörka strömning” och blir lika elegant och rationell som den är pessimistisk. Samtiden ställs inför en desillusionerad diagnos: hela vårt samhälle präglas av en förfinad, kollektiv alienation. Den enda flyktvägen leder in i fantasin.

*Andfådd kom jag hem till poesin.
En fyrklöver växte nu
I cirkelns kvadratur.*

*Det är en lyx
Att slå nya ordrekord
Då allting runt omkring
Är svart ultimatum. (”Lyx”)³²*

Poesin efter 1989

Den polska lyriken går in i en ny fas efter det politiska och ekonomiska systemskiftet 1989. Landet skulle demokratiseras, livet normaliseras och Polen skulle åter bli en del av Europa. När landet tog sina första steg mot demokrati och marknadsekonomi berövades plötsligt Poeten sin givna roll och uppgift – poesin kunde bli fri från tidigare belastningar. I många avseenden fick man börja från noll. Den nya generationen hade helt andra förutsättningar än de tidigare. Censuren var borta, landet öppnade sig mot världen och man fick söka inspiration i andra, hittills utforskade regioner. Efter några år syntes det ganska tydligt – det nya skedde i marginalen: i kvinnoprosan och i de litterära tidskrifterna samt i de intellektuella miljöerna utanför Polens traditionella kulturcentra. Det var också där, i provinsen, som man hittade de största litterära talangerna.

Idag talar man om den s.k. *bruLion*-generationen (pol. ”brulion” betyder ”utkast”). Dit räknas alla författare och poeter födda efter 1960 som debuterade på 90-talet i tidskriften *bruLion*.³³ Den gavs ut i Kraków och var den mest inflytelserika och provokativa polska litteraturtidskriften under andra halvan av åttiotalet och under nittiotalet. *bruLion* blev snabbt en representativ röst för den unga skrivande generationen som försökte skildra den nya verkligheten genom att bl.a. ta vara på populärkulturens alla nya trender och kulturfenomenen sådana som feminism, multimedia, techno, cyberpunk. Några debuterande sextio-talister som blev särskilt uppmärksammade var prosaisterna Olga Tokarczuk, Natasza Go-

³² Övers. Anders Bodegård, sid. 48. [I:] Ewa Lipska, *Zon*. Lund: Ellerströms, 1997.

³³ Tidskriften gavs ut kvartalsvis under åren 1986–1999. Den blev känd för sitt främjande av den unga generationens litterära subkultur och litterära provokationer. Sedan den nionde utgåvan gav den röst åt det underjordiska och antikommunistiska Polen.

erke, Manuela Gretkowska, Izabela Filipiak och poeterna Marcin Świetlicki, Jacek Podsiadło, Artur Szlosarek och Marzanna B. Kielar, för att nämna några. Flera av de yngre poeterna (födda 1959 och senare) debuterade i antologin *Przyszli barbarzyńcy* [Barbarerna har kommit] (1991) och kallas därför också ”barbar-generationen”. I sin recension av den svenska antologin *17 polska poeter* (2003), där några av ”barbar-poeterna” fått plats, beskriver Ragnar Strömberg den nya generationen som ”skandalmakare & posörer”:

Med antologin Barbarerna har kommit (1991) intog de nya poeterna scenen och de fick snabbt ett rykte som skandalmakare och posörer som flirtade med existentiell kaos och identitetsupplösning. Med censuren hade också behovet av ett kodat, tvetydigt poetiskt språk försvunnit, allusioner och referenser till utländsk – företrädesvis västerländsk – poesi och populärkultur var ett uttryck för en misstro mot andliga auktoriteter.

Den nyvunna friheten innebar också att diktarrollen som motståndets och upprorets försångare i ett slag blev anakronistisk och de föregående generationernas antikommunistiska patos fick ge plats åt en ironisk existentialism som ett drygt decennium senare är det närmaste en minsta gemensam nämnare dagens polska poesi kommer.³⁴

1990-talet i den polska kulturen innebar ett riktigt uppsving i kvinnors skapande och i feministiska studier. På många sätt fick man som kvinna erövra ett ingenmansland och utöva sitt yrke på ett helt annat sätt än tidigare. Att vara kvinnlig författare fick en helt ny betydelse – det innebar att befinna sig i centrum för allas uppmärksamhet, även om det var på gott och ont. De mest skandalomsusade debuterna orsakade prosaisterna Manuela Gretkowska och Izabela Filipiak som båda försökte skildra kvinnors mest intima erfarenheter. Deras texter avfärdades av kritikerna som ”menstruationslitteratur”, inte desto mindre blev de riktiga läsarsuccéer.

Samtidigt framstod den unga poesin i Polen, med några få undantag, som en manlig verksamhet. Tematiskt och stilistiskt var den mycket splittrad, men förenades i ett avståndstagande från den tidigare lyriken (särskilt det romantiska arvet) och i sitt sökande efter ett språk som kunde beskriva samtiden. Bland de unga poeterna som debuterade på 90-talet fanns flera intressanta kvinnor. De som idag anses vara mest etablerade (och som är uppvuxna eller bosatta i mindre städer) är Marzanna Bogumiła Kielar (född 1963 i Gol-dap), Ewa Sonnenberg (född 1967 i Żabkowice Śląskie) och Marta Podgórnik (född 1979, bor i Gliwice). Marzanna B. Kielar debuterade år 1992 med diktsamlingen *Sacra conversazione* och har nu fyra diktsamlingar på sitt konto; Ewa Sonnenberg, vars första diktsamling *Hazard* kom ut år 1995, har hittills gett ut fem diktsamlingar; och Marta Podgórnik,

---

³⁴ <http://www.aftonbladet.se/kultur/bokrecensioner/article10409948.ab>

vars första debutsamling *Próby negocjacji* [Förhandlingsförsök] publicerades 1996 och som, efter ytterligare fem diktsamlingar, nyligen kom ut med en prosabok. De första kvinnliga debutanterna hamnade dock i skuggan av Wisława Szymborska som fick Nobelpriset år 1996. Dessutom sålde den unga poesin ganska dåligt, jämfört med den nya prosan, och de flesta poeterna fick nöja sig med att publicera sina dikter i olika tidskrifter. Att skriva poesi visade sig vara en föga lukrativ sysselsättning. Böckerna blev dyrare och läsarna verkade föredra att lägga sina pengar på de mer etablerade namnen och nyöversatt utländsk litteratur, istället för på nya diktsamlingar. Det är därför inte så konstigt att många bland de unga poeterna har ett annat arbete vid sidan av sin litterära verksamhet. Marzanna Bogumiła Kielar undervisar i filosofi på universitetet i Warszawa, Julia Fiedorczuk (född 1975) är översättare och undervisar i amerikansk litteratur vid samma universitet, medan Marta Podgórnik, Ewa Sonnenberg och Agnieszka Wolny-Hamkało (född 1979) även är verksamma som litteraturkritiker.

Vad gäller den nya kvinnliga poesin innebar den nya fasen ingen drastisk förändring. Att vara kvinnlig poet i Polen idag innebär fortfarande något helt annat än att vara poet, men samtidigt också något helt annat än att vara kvinnlig poet för tjugo eller femtio år sedan. Trots detta skriver den unga poeten Marta Podgórnik i en av sina dikter att hon "[aldrig kommer] att skriva / de där enstaka bra dikterna, för dem har killarna redan skrivit"³⁵ och att hon "tyvärr / [är] tvungen att medge världen kretsar kring kuk / fortfarande"³⁶ – mycket djärvt uttryckt, även om det är ironiskt menat.

Paradoxalt nog återknyter många unga kvinnliga poeter till äldre kvinnliga förebilder. Visst finner man hos till exempel Agnieszka Wolny-Hamkało och Marta Grundwald (se Appendix) ett språk som tydligt präglas av den samtida populärkulturen med dess myter och idiom, men samtidigt finns en stark återkoppling till traditionell lyrik som tydligast framträder hos yngre poeter som Marta Podgórnik, Ewa Sonnenberg och Julia Fiedorczuk. Vissa av de yngre poeterna har t.o.m. blivit jämförda med sina äldre föregångare (Marzanna Kielars poetiska uttryck har exempelvis liknats vid Pawlikowskas.). Men det har hänt något i den unga kvinnliga lyriken – den må vara skriven ur ett kvinnligt perspektiv och beröra kvinnliga ämnen, men det känns som om den är *kvinnlig* på ett subversivt sätt. Den kan inte tala om vissa saker utan att samtidigt avslöja, vrida och vända på olika föreställningar, sätta dem inom ironins citationstecken och göra det lyriska jaget till ett allvetande

³⁵ Dikten "Utlopp", sid. 36.

³⁶ „(...) tymczasem niestety / choć świeżo upieczona klasycystka muszę / wyznać pierwszych żalem, że świat się kręci wokół chuja / dalej”. Dikten "Minnesenheter" kommer från samlingen *Opium i lament* (2005). Svensk översättning: Stefan Ingvarsson, *17 polska poeter* (2003), sid. 29.

jag. Detta *jag* är mycket väl medvetet om de ständigt återkommande handlingsmönstren i sitt eget beteende och allt det stereotypa som hon ständigt ger efter för. Det enda försvaret mot detta blir lekfullhet, självvironisk distans och bejakande av den bittra insikten att man aldrig kan vara helt fri, utan ingår i en viss struktur som gör att allting blir mer eller mindre förutsägbart. Allt detta syns förmodligen som tydligast i Marta Podgórnicks dikter:

*gungor eller gnisslande karuseller
god drink till vettigt pris
ta rishögen ända fram till porten
promenera sen skrattande ljus
vin på bänken eller cigaretter
(...)
hasselkvistar aska på lakanen
avbrutet samtal ogiltigt dokument
raring det var inte heller min plan
nattapotek nattklubb ballad som
slutar lyckligt i discoverion. ("Ny browser")³⁷*

En poet vars dikter kan framstå både som betraktande naturlyrik och kvinnlig lyrik är Marzanna Kielar vars diktsamlingar *Sacra conversazione* (1992), *Umbra* (2002), *Monodia* (2006) utgör konsekvent genomförda konstnärliga helheter. Vattnet återkommer ständigt i hennes lyrik, både som tema och poetisk figur. Poeten är uppvuxen kring de masuriska sjöarna i norra Polen, ett område präglad av vassomgärdade sjöar, träsk, åar och snörika vintar. Det är denna vattenrika natur som återkommer i hennes diktning. Vattnet är livgivande, men det antar olika former; is, smältande is, vatten under huden, fukt, ånga ... Men även de tre övriga elementen återkommer: den förintande elden, jorden och luften. Hennes dikter för in något nytt – man kan kalla det ekologiskt – i den polska lyriktraditionen. Vissa dikter verkar beskriva landskapet efter en istid, en naturkatastrof, ett uppbrott (se dikten "Transit" i Appendix). Eller den apokalyps som beskrivs i dikten "Proгноza" [Prognos]. Kielar beskriver det hon ser med tunga, geologiska termer och närmast svepande fraser. Men i dikter där hon beskriver minnet av kärleken tinar lyriken upp. Erotiken är på samma gång kroppslig och eterisk och den löses upp i det karga, fuktiga masuriska landskapet.

*I dagarnas sprickor och bristningar har det dödliga vattnet trängt in;
Underhudsströmmarna cirkulerar, rinner ut i stockningar.
Gradvis fryser det, ökar sin volym. Och spränger – som stenar och klippblock –*

³⁷ Övers. Stefan Ingvarsson, sid. 32.

*våra drömmar,
så att de gröps ur allt mer av iskanten, blåsten. ("Underjordsvatten")³⁸*

Hos tidigare generationers poeter kan man som sagt hitta en gemensam nämnare: krigsupplevelserna, upproret mot antingen den tidigare generationens poetik eller mot den politiska propagandans språkbruk. Det som förenar de yngre poeterna är insikten om att de saknar varje slags känsla av samhörighet. De vänder sig medvetet bort från det politiska och deras dikter är avsiktligt ahistoriska och introverta. Hos den yngsta, den 24-åriga poeten Marta Grundwald, kan det låta:

*jag vill inte veta nåt
om era äktenskapsproblem
jag vill inte veta vad
gårdagens olycksoffer heter.*

*jag har feber
och bryr mig
inte om
nåt annat
den här vintern går jag i ide toute seule ("Doktoranderna åker spårvagn")³⁹*

Många kritiker muttrar om att dagens lyrik är en provokation för provocerandets egen skull. De irriterar sig på stilblandningen, de populärkulturella referenserna och det personliga perspektivets fokus på sexualitet och kön, men framförallt på bristande samhällsintresse, avsaknaden av mission, gemensamma ståndpunkter och en genomtänkt vision av världen. Å andra sidan, den självupptagenhet och avsaknad av moraliska tvång, samt de anspråk på sanning för vilka man kritiserar de nya poeterna är symptomatiskt för det samhälle man försöker beskriva. Det självupptagna jaget kan dock vara självkritiskt och självreflekterande. Det personliga blir ett utforskande av samhället genom en själv och de egna erfarenheterna, som hos Marta Podgórnik:

*det är inte sant att jag inte bryr mig längre.
lika osant det där med tio fåglar i skogen.
för min del får gud göra vad han vill om han överlevt förintelsen.
i hans ställe skulle jag inte vika ut mig i herrtidningar.
det mest obetydliga lilla lidandet sägs ha sin smärtgräns.
jag lider inte så mycket längre. tack vare den
tekniska utvecklingen eller kemin för att vara exakt.*

³⁸ Övers. Anders Bodegård, sid. 49.

³⁹ Övers. Tomas Håkanson, sid. 210.

*desto större anledning att förlåta mig allt,
även du borde komma ihåg det, mamma. (...)*⁴⁰

I ett land där de traditionella könsrollerna är mycket starka blir i stället den personliga erfarenheten att vara kvinna ofta politisk. Många av de unga kvinnliga poeterna är kritiska mot det manssamhälle som omger dem. ”Om man nu ska lida / borde man åtminstone vara smal”, skriver den unga Marta Grundwald.⁴¹ Hos Ewa Sonnenberg å andra sidan är både genus och det biologiska könet medvetet otydligt och svävande, och hennes dikter kretsar ofta kring könsrollernas utbytbara karaktär: ”hormoners lösa lek han hon den det könsgrammatik (...) de smäckra lårens lockmat ryms precis i näven”⁴². Alla skriver de med en självsäker lätthet om det mest smärtsamma och det mest förunderliga i vardagliga relationer (se exempelvis Sonnenbergs dikt ”Barnet som aldrig blev fött” i Appendix). Man kan dock inte undgå intrycket av att det under all denna självironi ibland döljer sig något som påminner om... längtan. Efter vad? Svårt att säga – förmodligen efter den förlorade tid då allting var klart och enkelt. Det enda som är säkert är att det inte finns någon återvändo till ett ”okomplicerat” och ”självklart” sätt att vara kvinna – såvida man inte vill förlita sig på en myt – men de unga kvinnorna är alldeles för medvetna om det. Om den moderna kvinnans dilemma skriver Marta Podgórnik:

*hon försökte välja en alternativ livsstil,
ville vara sann mot sig själv
inte mot de överlevande.
beklagade att hon inte genomlevt två världskrig.
kunde inte tala med stolthet om poesi.
var stolt över kärlek hon läst om i böcker.
förde inga krig och ingen dagbok,
förde, med eländigt resultat, bok över enskild firma.
rätten var förstående. sängen tom.
någon sa åt henne hur man gjorde
och nu kunde hon laga gängan som satt lös.
helst hade hon varit någon annanstans, men stod för långt bort,
där man ställt henne i det goda livets namn. (...) (”Döden klär henne”)⁴³*

Poeterna är sinsemellan mycket olika vad gäller position i den litterära hierarkin, i popularitet och kritikeromdömen. Och det finns många fler som fortfarande väntar på ett erkän-

⁴⁰ Utan titel, övers. Stefan Ingvarsson, sid. 35.

⁴¹ ”Feux d’artifice”, övers. Tomas Håkansson, sid. 209.

⁴² Dikten ”Mango”. Övers. Stefan Ingvarsson, *17 polska poeter* (2003), sid. 168.

⁴³ Övers. Stefan Ingvarsson, sid. 34.

nande. Det gäller även de mest etablerade poeterna som Marzanna Kielar och Marta Podgórnik som har en längre karriär och flera diktsamlingar bakom sig. De har alla haft uppmärksammade debuter, men det är svårt att förutse deras framtida bana. Ser man till deras egensinniga bilder och språkkänsla kan man känna sig trygg i att de kommer att kunna axla arvet efter äldre giganter som Wisława Szymborska. Den kvinnliga poesin håller på att frigöra sig från den roll som männen under lång tid tilldelat den. Dagens kvinnliga polska poesi vill inte bli bedömd eller tolkad genom samhällets patriarkalt färgade glasögon.

Sammanfattning

Det är omöjligt att föreställa sig hur många författare, både kvinnliga och manliga, som funnits genom tiderna och hur många av dem som har fallit i glömska. De författarskap som har fått en plats i litteraturhistorien har enligt specialisterna haft vissa estetiska och litterära kvaliteter, även om det nu är allmänt erkänt att det är subjektiva värderingar som avgör vad som är god litteratur. De litteraturhistoriska översiktsverken består oftast av sådant som det litteraturvetenskapliga forskarsamhället valt att studera och resultatet är entydigt: det är de manliga författarna som härskar, medan de kvinnliga författarna ges snålt utrymme. De finns, men de har en undanskuffad, perifer ställning. De framträder som enskilda individer utan inbördes litterärt samband och ”bekräftar” på detta vis att stora författare är lika med manliga författare.

Syftet med den här uppsatsen har varit att presentera polska kvinnliga poeter, från medeltid och framåt, ur ett könsperspektiv, genom att placera dem i ett gemensamt litteraturhistoriskt sammanhang och på så vis öka insikten om hur kvinnors och mäns skilda villkor under historiens gång påverkat kvinnors möjligheter att skriva och publicera sig, liksom deras val av teman och genrer.

Trots diskriminerande livsvillkor har kvinnor varit närvarande i den polska litteraturen från första början. Under medeltiden var kvinnors tillgång till bildning beroende av dels förmögenhet, dels släktskap. Den så vitt man vet första författare som föddes på polsk mark, hertiginnan Gertruda, fick möjlighet att skriva eftersom hon var dotter till den polske kungen. I och med reformer inom klosterväsendet på 1600-talet fick fler kvinnor tillgång till utbildning i nunneklostrens regi. Det var också där som de största religiösa verken skapades av de två polska kvinnliga mystikerna, Magdalena Mortęska och Anna Maria Marchocka. Samtidigt började flera adelskvinnor skriva, även om det bara är några få av dem som har fått sina verk publicerade. Eftersom böcker blev mer tillgängliga under barocken

började även kvinnor få tillgång till den ”bokliga” kunskapen, dock inte i officiella sammanhang utan endast i informella. Det var alltså fortfarande inte möjligt för kvinnor att få utbildning på samma villkor som män. De som kunde tillskansa sig någon utbildning var i stort sett bara (men med vissa undantag) kvinnor från det övre samhällsskiktet, exempelvis Elżbieta Drużbacka, som kom från en fattig adelsfamilj men som blev magnatfamiljernas skyddsling. Kvinnor som tillhörde samhället övre skikt utbildade sig inom en mängd estetiska områden och talade ofta, som exempelvis Urszula Radziwiłłowa, flera språk flytande, vilket resulterade i att en mängd översättningar från andra språk gjordes av just kvinnor.

Efter Polens delningar i slutet av 1700-talet, i skymundan av krigen och de polska upproren, förändrades kvinnornas ställning i samhället och flera av dem förde en politisk kamp, medan andra blev aktiva inom olika kulturområden. Under 1800-talet fanns flera s.k. salonger i Warszawa – de flesta av dem anordnades av kvinnor. De mest kända var Narcyza Żmichowskas och Jadwiga Łuszczewskas kulturella salonger. De var en mötesplats för nya idéer och diskussioner kring både kvinnofrigörelsen och den polska frihetskampen. Det var också då de första flickskolorna grundades, av bl.a. Klementyna Hoffmannowa.

Under det sena 1800-talet, i och med modernismen och modernitetens framfart, sker en s.k. feminisering av samhället. Kvinnor får tillgång till utbildning i nästan samma utsträckning som män, och skriver gärna och mycket. Till följd av detta myntar litteraturkritikerna begreppet ”kvinnolitteratur” vilket börjar betraktas som en enskild genre – en kategorisering som kommande generationer av skrivande kvinnor får kämpa emot, vilket de gör genom att använda olika strategier. En del författare väljer medvetet att ha kvinnligheten som inspirationskälla och beskriver världen ur ett kvinnligt perspektiv, andra väljer ett mer könsneutralt tillvägagångssätt. Egentligen är det först efter 1989 som den kvinnliga lyriken lyckas få mer självironisk distans till ”det kvinnliga” och ”kvinnligheten”. Legenderna om den kvinnliga poeten som en tragisk, skör, stundom vacker och stundom monstruös varelse lever vidare, men den förpassats till ett ”museum” av döda föregångare. Dagens kvinnliga poeter vill bli tagna för vad de är och på lika villkor – som författare/poeter och människor.

Bibliografi

- Araszkiewicz, Agata (2001). *Wypowiadam wam moje życie. Melancholia Zuzanny Ginczanki*. Warszawa: Ośka.
- Białoszewski, Miron (1970). *Pamiętnik z powstania warszawskiego*. Warszawa: PIW.
- Bodegård, Anders (1997). "Efterord". [I:] Ewa Lipska, *Zon*. Lund: Ellerströms.
- Bogucka, Maria (2004). *Women in Early Modern Polish Society, against the European Background*. Burlington: Ashgate Publishing House.
- Boniecki, Edward (1998). *Modernistyczny dramat ciała. Maria Komornicka*. Warszawa.
- Borkowska, Grażyna (1993). "Metafora drożdży. Co to jest literatura/poezja kobieca?" *Teksty drugie* 3/4/5 (s. 31–44).
- (1996). *Cudzoziemki. Studia o polskiej prozie kobiecej*. Warszawa.
- (2001) *Alienated Women. A Study on Polish Women's Fiction 1845–1918*. Övers. U. Phillips. CEU Press.
- (1999). *Nierozważna i nieromantyczna. O Halinie Poświatowskiej*. Kraków: Wyd. Literackie.
- (m. fl. 2000). *Pisarki polskie od średniowiecza do współczesności. Przewodnik*. Gdańsk: słowo/obraz/terytoria.
- Borowy, Waław (1978). *O poezji polskiej w wieku XVII*. Warszawa.
- Cixous, Hélène (1975). "Śmiech Meduzy". *Teksty drugie* 4/5/6 (1993): s. 147–166.
- Chmielowski, Piotr (1885). *Autorki polskie w. XIX: studium literacko-obyczajowe*. Warszawa.
- Felski, Rita (1995). *The Gender of Modernity*. Cambridge: Mass.
- Filipiak, Izabela (1999). "Literatura monstrialna". *Ośka. Pismo Ośrodka Informacji Środowisk Kobiecych* Nr 1. Warszawa (s. 1)
- (2006). *Obszary odmienności. Rzecz o Marii Komornickiej*. Gdańsk: słowo/obraz/terytoria.
- Filipowicz, Halina (1993). "Przeciw literaturze kobiecej." *Teksty Drugie* 4/5/6 (s. 245–258).
- Grönberg, Irena (2003). *17 polska poeter*. FIB:s lyrikklubb. Stockholm: Ordfront Förlag.
- Grönberg, Irena & Ingvarsson, Stefan (red.) (2008). *Jag i första och sista person. 20 polska kvinnliga poeter*. Stockholm: Bokförlaget Tranan.

- Ingrant, Renata (2007). *From Her Point of View. Woman's Anti-World in the Poetry of Anna Świrszczyńska*. Acta Slavic Studies 35; Södertörn Doctoral Dissertations 17. Stockholm: Intellecta AB.
- (2006). "Out of the Sitting-room: The Point of View of Wisława Szymborska". [I:] *Wisława Szymborska. A Stockholm Conference*. Red. L. Neuger and R. Wennerholm. Stockholm: Kungliga Vitterhetsakademien. (s. 58-70.)
- Irigaray, Luce (1974). *Speculum of the Other Woman*. Cornell University Press, 1985.
- (1977). *This Sex Which Is Not One*. Cornell University Press, 1985.
- Janion, Maria. (1996). *Kobiety i duch inności*. Warszawa: Sic!
- Kamińska, Anna (1974). "Testament ironiczny". [I:] *Od Leśmiana. Najpiękniejsze wiersze polskie*. Warszawa.
- Kiec, Izolda (1994). *Zuzanna Ginczanka. Życie i twórczość*. Poznań.
- Kłosińska, Krystyna (1995). „Kobieta autorka”. *Teksty drugie* 3/4 (s. 87-112).
- (1999). *Ciało, pożądanie, ubranie*. Kraków: Wyd. eFKa.
- Kraskowska, Ewa. (1999) *Piórem niewieścim: z problemów prozy kobiecej dwudziestolecia międzywojennego*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM.
- Kuchowicz, Zbigniew (1972). *Wizerunki niepospolitych niewiast staropolskich XVI-XVII w.* Łódź.
- Magnone, Lena (2011). *Lustra i symptomy: Konopnicka*. Seria: Portrety Kobiet. słowo/obraz terytoria.
- Miłosz, Czesław (1993). *Historia literatury polskiej*. Znak: Kraków.
- (1996). *Jakiegoż to gościa mieliśmy. O Annie Świrszczyńskiej*. Kraków: Znak.
- (ed. 1983). *Postwar Polish Poetry: An Anthology*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- (1983). *The Witness of Poetry (The Charles Eliot Norton Lectures, 1981–1982)*. Cambridge: Harvard University Press.
- Moers, Ellen (1976). *Literary women. The great writers*, New York: Doubleday.
- Møller Jensen, Elisabeth (1993–2000). *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*. Band 1–4. Bra böcker.
- Nietresta, Agnieszka (2003). *Małgorzata Hillar. Szkic monograficzny*. Kraków: Homini SC.
- Phillips, Ursula (2012). *Malvina or the Heart's Institution by Maria Wirtemberska*. Northern Illinois University Press.
- (2008). *Narcyza Żmichowska. Feminizm i religia*. Warszawa: PAN.

- Pigoń, Stanisław (1964). [I:] Archiwum Literackie, Tom VIII, *Miscellanea z pogranicza XIX i XX wieku*, Ossolineum, Wrocław. (341, 353)
- Podraza-Kwiatkowska, Maria (1993). "Młodopolska femina. Garść uwag." *Teksty drugie* 4/5/6: 36–53.
- Ritz, German (2002). „Młoda Polska a transgresja płciowa”. [I:] *Nić w labiryncie pożądania*, Warszawa: Wiedza Powszechna. (133)
- Sandauer, Artur (1978). "Od stylizacji do naturalności. Rzec o poezji Anny Świrskiej." *Kultura* 32: 3
- Showalter, Elaine (1977). *A Literature of Their Own*. Princeton: Princeton University Press.
- (1979). "Towards a feminist poetics". [I:] Mary Jacobus (red): *Women writing and writing about women*. London: Croom Helm.
- Sikorska, Liliana (2006). "Between Hagiography and Confession: Generic Concerns and the Question of Female Self-Representation in Anna Maria Marchocka's *Mystical Autobiography*." *Florilegium*. Vol. 23: 85-96.
- Spacks, Patricia Meyer (1976). *The Female Imagination. A Literary and Psychological Investigation of Women's Writing*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Svanberg, Birgitta & Witt-Brattström, Ebba (2001). *Hundra skrivande kvinnor*. Band 1–2. Stockholm: Natur och Kultur.
- Targosz, Karolina (1997). *Sawantki w Polsce w XVII w, Aspiracje intelektualne kobiet ze środowisk dworskich*. Warszawa.
- Witt-Brattström, Ebba (2007). *Dekadensens kön*. Stockholm: Nordstedts.
- Zimand, Robert (1984). *Wojna i spokój. Szkice trzecie*. Londyn.

Summary: The Female Voice in Polish Literature

The purpose of this study is to present known and lesser-known Polish female poets to the Swedish reader through an overview of Polish women's literature, by placing it in its literary and socio-historical context and cultural development. In this case, when discussing early female predecessors, it has been thought reasonable to divide the Polish women's literary history into five periods: Old Polish poetry (from the Middle Ages to the Baroque and Enlightenment); Polish poetry in the period when Poland lost its independence (1795-1918); modernity (1918-1939); poetry after 1945; and, finally, poetry after 1989, much in line with what was proposed by Grażyna Borkowska in her study of women's fiction, *Cudzoziemki* [Alienated Women] (1996), and in the introductory guide *Pisarki polskie od średniowiecza do współczesności* [Polish Women Writers from the Middle Ages to the Present Day] (Borkowska, Czerwińska & Phillips 2000). With the focus on contemporary poetry, the current study traces the relationship between contemporary poets and their predecessors and tries to find "female" features and themes in their individual writings. The concept of "women's poetry" is used both in its broader sense, i.e. poetry written by women, and in its narrower sense, i.e. poetry in which the lyric "I" appears as a woman and applies a female perspective on the world – that is, in contrast to the so-called "gender-neutral poetry," where the gender of the lyric subject is not so clearly marked. The focus is on women poets writing since 1945 and after 1989, even if the prose writers are also mentioned, especially with regard to those periods in Polish literature when prose fiction dominated.

Appendix

Maryla Wolska (1873–1930)

Dusza moja

Dusza moja na zawsze zostanie dziewczyną,
Co w las poszła o świcie, z dzbankiem, na jagody,
Krasą śmiała i ufna, że choć lata miną,
Ona przetrwa w urodzie lic swych wiecznie młodej...
Dusza moja na zawsze zostanie dziewczyną.

Dusza moja w zielonym na warkoczach wianku,
Ścieżką idzie samotną, wolna jak ptak w lesie,
W pas się słońcu jednemu kłania o poranku,
Niby wicher swobodna nad życiem się niesie,
Dusza moja w zielonym na warkoczach wianku...

Dusza moja nikomu wzięść się nie da w ręce;
Własna swoja, niczyja, nie znana nikomu,
W zaświat boży swe serce poniesie dziewczęce,
Niby malin, wieczorem, pełny dzban do domu –
Dusza moja nikomu wzięść się nie da w ręce!

Maria Komornicka (1876–1949)

Na rozdrożu

Gdzie idziesz, naga? – Po płaszcz z gwiazdzistych zamieci.
Sama? – Na wietrze gniją ostatnich zwłok strzępy.
Skąd? – W bagnach śmierci kwiat pachnie, tańczy i świeci.
– Głodnaś. – Wnętrznosci wyżarły pożądań sępy.

– Uciekasz? – Gna mnie z przepaści wzrok zimny, tępy.
– Idziesz bez żalu? – Nie płaczą matki twe dzieci.
– Wrócisz? – Księżycem w twej duszy senne ostępy
I błyskawicą wszechgrozy, gdy pierś twą prześwieci.

– Stań chwilę. – Pali me stopy jesienne ściernisko.
– Wezmę cię w ręce. – Oczy twe syczą jak żmija.
– Pięknaś! – Pięknym jest wszystko ginące – gdy mija.

- Wejdz w dom swój dawny. Rozpalę smolne ognisko. –
- Dymi twój ogień – i wilczym jękom za blisko.
- Tyś nasza – Niegdyś. Dziś wolna, sama, niczyja.

Zuzanna Ginczanka (1917–1944)

Bunt piętnastolatków

A jest rozkwit przekosmatych sasanek
o przedświcie, o wschodzie, o poranku –
a gdy słońce odpoczywa na drzewach,
im załężnia jak serce dojrzewa;
to jest sprawa zwykła i prosta
a zawiła jak kwiecień i wiosna,
że o wschodzie, o świcie, o poranku
kwitnie fiolet przekosmatych sasanków. –
Już nie mamy nazbyt długich nóg,
ni sterczących kościstych łopatek.
Nocą skronie krwi rozsadza huk,
kiedy księżyc przez okno się skrada –
ktoś przyjeżdża z Buenos Aires w aucie
i zagląda siną twarzą przez szyby –
wysrebrzone szafy chcą nas gwałcić
(ratuj, Boże!! – a gdyby... a gdyby...)
Zamknąć oczy – wtulić głowę po kark
pod poduszki rozedrganą głuszę
i od strachu rozpaloność warg
pocałunkom oddawać poduszek.
Jakże trudno wiosennymi rankami
uspokoić serc wzburzoną krew,
gdy wmawiają w nas troskliwe mamy,
że treść serca, to tylko as kier
A czy wiedzieć można – a czy zbadać można,
jak wygląda sasanek rozpuchnięta załężnia, –
a czy można wiedzieć – a czy można poznać,
jak bolesna bywa ziółkowata wiosna? –
Na kępkach wiosennych mchów
boleśnie leżą bez tchu
omdlałe, liliowe sasanki,

w wiosny podmuchu świeżym
 przypląnął żal bezbrzeżny
 na pośródleśną polankę –
 My chcemy konstytucji, my chcemy swego prawa,
 że wolno nam bez wstydu otwarcie w świat wyznawać
 prawdziwość krwistych burz,
 że wolno wcielać w słowa odruchy chceń najszczęśliwszych,
 że wolno nam już wiedzieć, że mamy ciepłe piersi
 prócz eterycznych dusz, –
 my chcemy konstytucji i praw dla siebie pełnych,
 że wolno nam zrozumieć: mężczyzna to nie eunuch
 i wielbić mięśni hart,
 że wolno nam już pojąć, jak miłość ludzi wiąże,
 że wolno nam nie chować pod stos różowych wstążek
 biologicznych – prawd! –
 A jest rozkwit przekosmatych sasanek
 o przedświcie, o wschodzie, o poranku –
 a gdy słońce odpoczywa na drzewach,
 im załężnia jak serce dojrzewa;
 to jest sprawa zwykła i prosta
 a zawiła jak kwiecień i wiosna,
 że o wschodzie, o świcie, o poranku
 kwitnie fiolet przekosmatych sasanek.¹

Anna Świrszczyńska (1909–1984)

Den gamla kvinnan

Hennes skönhet
 är som Atlantis.
 Återstår att upptäcka.
 Om hennes kärlekstörst
 har tusentals humorister skrivit.
 De mest geniala
 ingår i skollektyren.
 Bara hennes famntag med djävulen
 hade bålledens allvar.
 Och ryms i den mänskliga fantasin

---

¹ Cit. i Kiec (1994)

som ett bål.
För henne har människan skapat
de mest skymfande
orden i världen.

(Övers. Lisa Mendoza Åsberg, sid. 60)

Wisława Szymborska (1923–2012)

Möjligheter

Helst bio.
Helst katter.
Helst ekarna vid Warta.
Hellre Dickens än Dostojevskij
Hellre ser jag mig själv tycka om folk
än älska mänskligheten.
Helst har jag nål och tråd i beredskap.
Helst grönt.
Helst vill jag inte hävda
att förnuftet bär skulden till allt.
Helst undantagen.
Helst går jag lite tidigare.
Helst talar jag med läkarna om något annat.
Helst gamla randiga illustrationer.
Hellre det löjliga i att skriva dikter
än det löjliga i att inte skriva några.
Helst ojämna årsdagar i kärleken,
som kan firas varje dag.
Helst moralister
som inte lovar mig något.
Hellre en förslagen godhet
än en alltför lättrogen.
Helst en jord i civila kläder.
Hellre underkuvade länder
än underkuvande länder.
Helst har jag mina reservationer.
Hellre ett kaoshelvete
än ett ordningshelvete.
Hellre bröderna Grimms sagor

än tidningarnas förstasidor.
Hellre blad utan blommor
än blommor utan blad.
Helst hundar med svansen i behåll.
Helst ljusa ögon
eftersom jag har mörka.
Helst byråådor.
Hellre många saker som jag inte har nämnt här
än många saker som jag inte heller har nämnt här.
Hellre lösa nollor
än ställda på rad till ett tal.
Hellre en insektstid än en stjärnetid.
Helst tar jag i trä.
Helst frågar jag inte hur länge till och när.
Helst beaktar jag faktiskt möjligheten
att tillvaron har sitt berättigande.

(Ur *Utopia*, översättning av Anders Bodegård, sid. 120)

Małgorzata Hillar (1930–1995)

Den ammande

Se ammande kvinnors
majestät
på stora mästares
verk
I anletet
tillfreds med sitt kall
evig stolthet
molnfri himmel
kossans mildhet
björnbärets sötma
det mätta biets frid
Ur praktklädseln
mästerverk till bröst
som ges den nyfödde
Se verkliga bröst
stora
som pumpor

tunga
som juver
Våta mjölkfläckar
på nattlinnet
Den hungriges vrål
Bröstvårtans rädsla
Den hungriges vrål
Bröstvårtans rädsla
för mosande käkar
En rosa människokulting
avskild
från min mage

Särskild

Främmande

(Övers. Irena Grönberg, sid. 106)

Julia Hartwig (1921)

emily dickinson

Två tre strofer Var och en kan skrivas ned
medan äggen vispas och pannan smöras
Ingivelsen kommer från söndagspredikan
från klöverdoften och gravinskrifterna
Jag är Ingen – skrev hon tidigt en morgon vid fönstret
där New Englands lätta dimma föll likt ett förhänge
från höstens rödbruna ekar
De som fann dina anteckningar
visste inte vad de skulle göra med dem så många var det
De kratsade mästerverken
likt kastanjer ur elden

(övers. Irena Grönberg och Stefan Ingvarsson, sid. 221)

Urszula Koziol (1931)

Vid havet

I skydd av natten

går månen ut och går
med jordens alla vatten
fram och tillbaka
fram och tillbaka
strax bakom ryggen
en iskall rysning
den hundrafotade vågens steg
följer dig hack i häl
det är havet ur själva djupet
som rusar huvudstupa fram
för att kasta sig för dina fötter
stunden innan
era vägar
skall skiljas åt
för alltid

(Övers. Anders Bodegård, sid. 161)

Krystyna Miłobędzka (1932)

***

vi är Anna Walentynowicz vinden i åkern
du har slätkammat hår och vit krage
rädslan har stora stridsvagnar, men du har varma händer, levande blick
och ett barns leende
och du vet att för barn flyter floden alltid uppströms
vi är ljus vid ljus, vinden i åkern
oräkneliga, ogripbara

(Övers. Irena Grönberg, sid. 23)

Marzanna Bogumiła Kielar (1963)

Transit

Utanför väntsalens glas kretsar flygplanen över plattan,
som hajar med trekantiga fenor; natt
med väggar av förmultnad skiffer –
ryckvis flyger vittrade fragment,
flagor av timmar. Minnet som en stark sol

smälter ur skåran av gångna veckor detta materians ljussken:
doften av mirabeller som rullar ned till vägkanten;
det sydländska citron- och honungsfruktköttet intryckt i sanden,
i sandalerna och cykeldäcken som väntar intill.
Ovädersväggen tätnar, dess bulliga asfaltmoln.
Men solen boar alltjämt i våra kroppar, och dagens ström
samlar föda åt svalnåbbar.
Dina läppar doftar plummon.
Som två för stora flygfån faller vi genom den här stundens vattenspegel
ned i djupet.

(Övers. Anders Bodegård, sid. 39)

Agnieszka Wolny-Hamkalo (1979)

password

Bussen, nokiornas
lila ljus lyser upp väskorna.
De mörka drömmer finstilt och ytligt,
glider medvetslöst omkring i etern.
På natten ler de åt satelliten
som tar så snygga bilder av dem.
Där finns en farfar som doftar malkulor
och en son som vill sätta igång honom.
I sömnen håller du min hand en stund.
Klockan är fem: i ögonvråna loggar världen in.

(Övers. David Szybek, sid. 143)

Marta Grundwald (1984)

feux d'artifice

Om man nu ska lida
borde man åtminstone vara smal
punkten ökar tempot om morgonen
bränslepåfyllning
– alltför hett te
allt man inte hann med i natt
för att det kändes bättre att somna under täcket

med kroppens alltför hårda puls
allt det kryper fram ur spegelramen
men det skiter jag i
letar fortfarande i lådan efter
den kyliga bitchmasken
men den har inte torkat sen igår
skit samma
jag går med blottat ansikte
bussens första blickar
ger mig dagens anletsdrag

(Övers. Tomas Håkanson, 209)

Ewa Sonnenberg (1967)

Barnet som aldrig blev fött

Du är våra händer som går ner för tröstlöshetens trappa
Jag hör dig i varje jag och varje du som sände du en aning om närhet mellan oss
Jag ser hur du med korpsvart långt hår försöker stiga ner på jorden från skyarna
Dina lockar av brinnande begär förblir oss okända.
Din känslighet ska aldrig blomma: svårt att vara mänsklig utan dina andetag
Jag doppar skeden i kaffet som var det dina pupiller
Pupiller som ingen någonsin kommer att se in i
Avsaknaden av dig är ett öde rum där vinden bor
Lika öde som en fjäril värnlöst flaxar med vingarna i ett isande vakuum
Lika öde som stoft på en främmande planet
Du finns i ljudet av dörren som öppnas utan att någon får gå över tröskeln
Mellan raderna i en bön hör jag hur ditt hjärta bultar

(Övers. Stefan Ingvarsson, sid. 123)

Marta Podgórnik (1979)

***

det är inte sant att jag inte bryr mig längre.
lika osant det där med tio fåglar i skogen.
för min del får gud göra vad han vill om han överlevt förintelsen.
i hans ställe skulle jag inte vika ut mig i herrtidningar.
det mest obetydliga lilla lidandet sägs ha sin smärtgräns.

jag lider inte så mycket längre. tack vare den
tekniska utvecklingen eller kemin för att vara exakt.
desto större anledning att förlåta mig allt,
även du borde komma ihåg det, mamma.
om det nu är ordning så är allt i sin ordning
och andras trädgårdar kan sova lugnt.
för nu
kan du stänga av datorn säkert
innan årets medarbetare stänger av din el.

(Övers. Stefan Ingvarsson, sid. 35)

Döden klär henne

hon försökte välja en alternativ livsstil,
ville vara sann mot sig själv
inte mot de efterlevande.
beklagade att hon inte genomlevt två världskrig.
kunde inte tala med stolthet om poesi.
var stolt över kärlek hon läst om i böcker.
förde inga krig och ingen dagbok,
förde, med eländigt resultat, bok över enskild firma.
rätten var förstående. sängen tom.
någon sa åt henne hur man gjorde
och nu kunde hon laga gängen som satt lös.
helst hade hon varit någon annanstans, men stod för långt bort,
där man ställt henne i det goda livets namn.
bara en gång förlorade hon fattningen,
när man förolämpat en familjemedlem.
det där lämnade mycket övrigt att önska
men ibland utmärker repen originalet,
eller hur? onda kvinnors dilemman
passerar lika obemärkt som regnet regnar
medan vi alla sitter på krogen.
hon var ju trött på det ena och det andra.
tappade fattningen. bokstavligt. villrådiga läkare.
vätskorna rann genom kroppen som genom en sil.
och så samlade hon sig, otur nog.

(Övers. Stefan Ingvarsson, sid. 34)

Julia Fiedorczuk (1975)

Survival

allting har hänt
eld i håret när huset rasade
jag stod i fönstret med ett levande barn på armen
jag var en kort snutt i tevevansinnet
varmt vettskrämt nystan
(...)
som skriker sväljer regn
fångat på bild och på bar död
en perfekt sommardag
en mild ljusgestalt bland akacieträden
när vi förväntar oss mer och mer
liv när vi bär våra
närmaste i plånboken

(Övers. Irena Grönberg, sid. 191)

Stockholm Slavic Papers

Editors: Milan Bílý, Ewa Teodorowicz-Hellman

1. Lars Kleberg: Teatern som handling. Sovjetisk avantgardeestetik 1917-1927. 192 s. Stockholm 1977.
2. Boris Arapović: Miroslav Krležas Den kroatiske guden Mars. Tillkomsthistoria, stil, genre. 184 s. Stockholm 1984.
3. Lars Kleberg (red): Att översätta polsk poesi. Bidrag till en diskussion. 112 s. Stockholm 1986.
4. Kerstin Olofsson: Utan minne inget liv. En analys av Valentin Rasputins Avsked från Matiëra och Čingis Ajtmatovs Och dagen varar längre än ett sekel. 152 s. Stockholm 1988.
5. Märta Bergstrand & Mats Larsson: Från Königinhofer-Handschriften till Novemberorkanen. En bibliografi över tjeckisk och slovakisk skönlitteratur i svensk översättning 1862-1991. 183 s. Stockholm 1992.
6. Barbro Nilsson & Ewa Teodorowicz-Hellman (red.): Nazwy barw i wymiarów. Colour and measure terms. 134 s. Stockholm 1997.
7. Ewa Teodorowicz-Hellman (red.): Adam Mickiewicz. En minnesbok till tvåhundraårsdagen av diktarens födelse. 138 s. Stockholm 1998.
8. Ewa Teodorowicz-Hellman (red.): Kvinnan i polska språket. Kobieta w języku polskim. 92 s. Stockholm 2001.
9. Ewa Teodorowicz-Hellman & Dorota Tubielewicz Mattsson (red.): Wizerunki mężczyzny w języku i literaturze polskiej. Images of Man in Polish Language and Literature. 136 s. Stockholm 2003.
10. Ewa Teodorowicz-Hellman & Jadwiga Wronicz (red.): W świecie sacrum. In the World of Sacrum. 156 s. Stockholm 2005.
11. Barbro Nilsson & Ewa Teodorowicz-Hellman (eds.): Studies in Lexical Semantics. Colours, Measures, and Mental Predicates. 125 pp. Stockholm 2005.
12. Ewa Teodorowicz-Hellman: W drodze do „Krabata”. Richtung „Krabat”. 160 s. Stockholm 2006.
13. Dorota Tubielewicz Mattsson: Ord och förändring. Den sociala prosan i Sverige och Polen under mellankrigstiden. 260 s. Stockholm 2006.
14. Alina Nowicka-Jeżowa & Ewa Teodorowicz-Hellman (red.): Polonica w Archiwum Narodowym Szwecji. Kolekcja Skokloster i inne zbiory. Polonica in the Swedish National Archives. The Skokloster Collection and Other Materials. 175 s. Stockholm 2007.
15. Dorota Tubielewicz Mattsson & Ewa Teodorowicz-Hellman (red.): Kultura – Polityka – Tożsamość. Culture – Politics – Identity. 198 s. Stockholm 2007.
16. Maciej Eder: The Polonica Collection from Skokloster Castle, 152 s. Stockholm 2008.
17. Maria Juda, Ewa Teodorowicz-Hellman in cooperation with Ragnhild Lundgren: Polonica w bibliotece katedralnej w Strängnäs. Polonica in the Library of Strängnäs Cathedral, 130 p. Stockholm 2011.
18. Ludmila Pöppel: Frazeologija meždu dvuch revoljucij: slovar' idiomatiki gazety "Pravda" 1917 g., 303 s. Stockholm 2012.
19. Gennadij Kovalenko & Elisabeth Löfstrand (red.): Novgorodiana Stockholmiensia, 263 s. Stockholm 2012
20. Renata Ingbrant: Kvinnligt och manligt i Polen. Två studier om genus, kultur och politik. 134 s. Stockholm 2013.

De två studier som presenteras i boken berör en problematik som sedan ett par decennier har uppmärksammats inom den polska genusforskningen, nämligen frånvaron av kvinnor i både det offentliga livet och i kulturen (däribland i litteraturkanon), och förvisningen av "det kvinnliga" till politikens och kulturens utkanter. Den systemomvandling som började efter kommunismens fall har lett till en upplösning av den gamla politiska ordningen och en reformprocess har inletts; samtidigt har den bidragit till en konservering av traditionella genusmönster inom exempelvis den offentliga diskursen. Detta är en utveckling som de liberala krafterna i Polen och den alltmer mobiliserade polska kvinnorörelsen starkt motsätter sig. Idag framstår Polen som ett land av kontraster och ständiga debatter, där den konservativa katolska traditionen står i konflikt med nytänkande. En av de hetaste debatterna sedan 1989 har gällt den restriktiva abortlagen. En annan debatt pågår inom akademien och har med omvärderingen av historieskrivningen att göra. Man försöker bl.a. revidera polsk litteraturkanon för att ge de kvinnliga författarna det utrymme de förtjänar. Med den

här boken vill jag ge svenska läsare möjlighet att bekanta sig med utvecklingen i Polen.

Renata Inbrant är lärare och forskare vid Slaviska institutionen, Stockholms universitet.